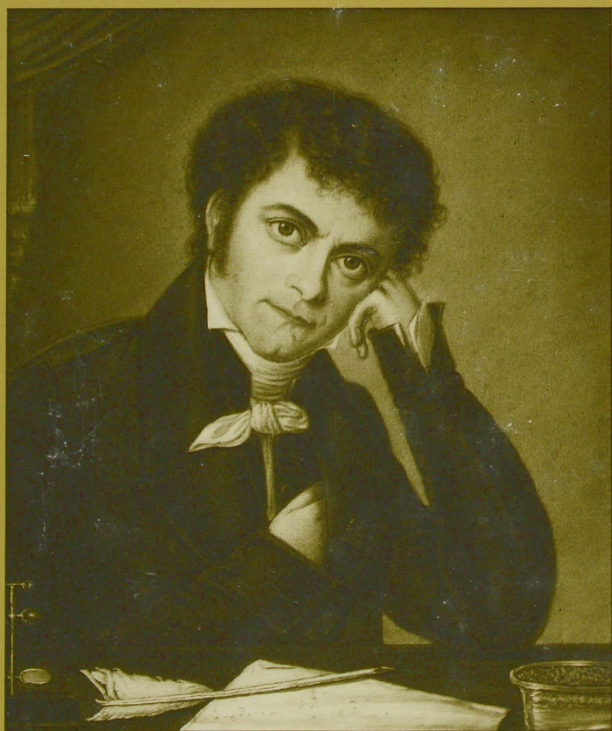

Ekonomporträtt

Svenska ekonomer under 300 år

Christina Jonung (red)

Ann-Charlotte Ståhlberg (red)

SNS Förlag

Ekonomporträtt

Ekonomporträtt

Svenska ekonomer under 300 år

Christina Jonung (red)

Ann-Charlotte Ståhlberg (red)

SNS Förlag

SNS FÖRLAG
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

Christina Jonung & Ann-Charlotte Ståhlberg (red)
Ekonomporträtt – svenska ekonomer under 300 år
1:a upplagan
1:a tryckningen

© 1990 Författarna och SNS Förlag
Omslag: Ingvar Bylund
Omslagsillustration: Målning av Carl Adolph Agardh,
P. Lindhberg 1824, Svenska Porträttarkivet
Tryck: Kristianstads Boktryckeri AB 1990

ISBN 91-7150-393-5

Innehåll

Inledning 7

av Christina Jonung och Ann-Charlotte Ståhlberg

Johan Risingh 15

av Johan Lönnroth

Samuel von Pufendorf 27

av Bo Sandelin

Anders Nordencrantz 39

av Lars Magnusson

Pehr Niclas Christiernin 53

av Mats Persson och Claes-Henric Siven

Carl Adolph Agardh 73

av Eskil Wadensjö

Knut Wicksell 91

av Lars Jonung

David Davidson 107

av Carl G Uhr

Gustaf Steffen 123

av Johan Lönnroth

Gustav Cassel 149

av Benny Carlson

Eli Heckscher 165

av Rolf Henriksson

Gösta Bagge 187

av Eskil Wadensjö

Gustaf Åkerman 205

av Hugo Hegeland

Erik Lindahl 219

av Jan Petersson

Johan Åkerman 245

av Erik Dahmén

Bertil Ohlin 257

av Sören Blomquist och Claes-Henrik S

Erik Lundberg 273

av Assar Lindbeck och Mats Persson

Författarna 286

Personregister 288

Inledning

Den nationalekonomiska vetenskapen har en lång historia i vårt land. Den första professorstjänsten inrättades år 1741 i Uppsala. Den följdes några år senare, år 1750, av en tjänst i Lund. Sverige blev därmed, efter Tyskland, det land där nationalekonomi först etablerades som akademiskt ämne. Åtskilliga svenska nationalekonomer har vunnit internationell berömmelse. Vid sidan av dessa finns forskare, vars namn numera fallit i glömska, men som var inflytelserika under den tid de var verksamma. Svenska nationalekonomer har haft ett betydande inflytande, inte bara på sin vetenskap, utan också på debatt och politik i vårt land.

Vi tillhör en generation ekonomer som fick sin skolning under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Den litteratur vi läste och den teori vi tog del av var huvudsakligen engelsk eller amerikansk. Att det funnits svenska ekonomer som lämnat spår efter sig märktes knappast. I Lund blev några årgångar ekonomistuderande introducerade till Knut Wicksell och David Davidson av en amerikansk gästprofessor, Carl Uhr, men detta tillhörde ovanligheterna. Många lämnade universitetet utan att någonsin hört talas om Knut Wicksell, Gustav Cassel, Eli Heckscher eller andra vetenskapens pionjärer i Sverige.

Vi tror inte det blivit märkbart annorlunda. Dagens grundutbildning och forskarutbildning i Sverige lämnar föga utrymme för doktrinhistoria. Däremot har vi upplevt ett ökat intresse både i vår egen generation och bland unga studenter för tidigare generationers ekonomer: vilka de var, vad de stod för och vilken relevans deras idéer kan ha för dagens debatt och forskning.

När vi tillträdde som redaktörer för tidskriften *Ekonomisk debatt* år 1987 tog vi initiativet till en artikelserie "Ekonomporträttet" ämnad att presentera framstående ekonomer. Porträtten hade två syften, dels att presentera äldre svenska ekonomer för läsare utan doktrinhistorisk skolning, dels att presentera nya stjärnskott bland utländska ekonomer, bl a som ett sätt att introducera nya teorier och tankegångar i forskningen i den svenska debatten. Till vår glädje rönste serien stort intresse både bland skribenter och läsare. Våra efterträdare på redaktörsposten, Lars Hultkrantz och Henry Ohlsson, valde också att följa upp den. I oktober 1990 har sammanlagt 25 ekonomporträtt publicerats i tidskriften och 15 av dem behandlar svenska ekonomer. Det är dessa porträtt, kompletterade med en omarbetad tidigare artikel, som samlats i denna antologi. Boken är den första där svenska nationalekonomer får en samlad presentation för en allmän läsekrets.

Boken ger inte en heltäckande översikt över svenska nationalekonomer. De porträtt som publicerades i artikelserien "Ekonomporträttet" återspeglar inriktningen av det doktrinhistoriska intresset i ekonomikåren. Flera kända namn saknas därför. Det är en utmaning för såväl redaktörer som presumtiva skribenter i *Ekonomisk debatt* att så småningom fylla luckorna så att vi i nästa utgåva av denna bok kan erbjuda en mer komplett porträttsamling.

Föregångarna

Den första ekonomiprofessuren i Sverige innehades av *Anders Berch*. Han gjorde en betydande insats för ämnet under 1700-talet. Hans porträtt saknas här. Däremot porträtteras en lärjunge till Berch, efterträdare och sedermera rektor vid Uppsala universitet, *Pehr Niclas Christiernin*. Ekonomi var i några decennier ett uppåtgående ämne vid svenska universitet, men mot slutet av seklet var dess storhetsdagar över. Ekonomiämnet sjönk långsamt tillbaka i

den traditionella juridik ur vilken det utvecklats.

Även före Berch och Christiernin fanns lärda män som ägnade sig åt att analysera ekonomiska frågor. De var inga renodlade ekonomer i nutida mening. Liksom de flesta av den tidens lärde spände de över vida fält – ekonomi, historia, filosofi, teologi. Bland dessa porträtteras *Samuel von Pufendorf*, rättsfilosof och professor i Lund en kortare tid på 1600-talet, *Johan Risingh*, verksam på 1600-talet och mest känd som generalguvernör i och huvudansvarig för förlusten av den svenska kolonin i Delaware, *Anders Nordencrantz*, kommerseråd och ekonomisk debattör under frihetstiden samt *Carl Adolph Agardh*, ekonom, botanist och kyrkoman verksam på 1800-talet.

Grundarna

Den moderna svenska nationalekonomin har sina rötter i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. *David Davidson* i Uppsala var vid 1800-talets slut Sveriges enda professor i ekonomi. Det fanns visserligen en professur i juridik och ekonomi i Lund men den innehades inte av någon ekonom. Ämnet expanderade under det första decenniet efter sekelskiftet. *Knut Wicksell* blev professor i Lund 1901, *Gustaf Steffen* i Göteborg 1903, *Gustav Cassel* vid Stockholms högskola 1904 och *Eli Heckscher* vid den nyinrättade Handelshögskolan i Stockholm 1909.

David Davidson, Knut Wicksell, Gustav Cassel och Eli Heckscher lade grunden till dagens svenska tradition i nationalekonomi. De gjorde ämnet till en akademisk disciplin av hög standard, välkänd såväl utomlands som i Sverige. Knut Wicksell framstår numera som vårt lands främste nationalekonom. Hans vetenskapliga arbeten tillhör nationalekonomins klassiker. Kring sekelskiftet sammanfattade och utvecklade han på ett lysande sätt de centrala delarna av den ekonomiska teori som hade växt fram under senare hälften av 1800-talet, den s k neoklassiska skolan. Wick-

sells syntes innehöll en rad originella bidrag till teoriutvecklingen, framför allt inom penning-, kapital- och beskattningsteorin.

David Davidsons bidrag återfinns inom kapitalteorin, i kritiken av gränsnyttoläran och i inlägg om penningpolitiken och skattesystemet. Davidson grundade också *Ekonomisk Tidskrift* 1899. Den var Sveriges första vetenskapliga tidskrift i ekonomi och innebar en stark stimulans för nationalekonomisk forskning i Sverige.

Gustav Cassel var kanske världens mest kände ekonom före Keynes, internationell auktoritet på monetära problem och välkänd för sin lärobok i nationalekonomi. Med 1930-talskrisens teoretiska och politiska omvälvningar började dock hans stjärna att dala.

Eli Heckscher gjorde betydande insatser inom ekonomisk teori, men han framstår idag framförallt som lärofa-der inom ekonomisk historia. Hans arbete med att bygga upp civilekonomutbildningen vid Handelshögskolan, med kraftiga inslag av nationalekonomi, har också betytt mycket för att stärka nationalekonomins ställning vid universiteten.

Nationalekonomerna hade en stark ställning också i den allmänpolitiska debatten och medverkade regelbundet med bidrag i dagspressen. Wicksell skrev omkring 450 artiklar sammanlagt i ett stort antal tidningar. Cassel publicerade omkring 1500 artiklar i Svenska Dagbladet och Heckscher ungefär 300 i Dagens Nyheter. Både Cassel och Wicksell såg som sin uppgift att sprida ekonomisk kunskap bland vanligt folk och ägnade mycken energi åt att föreläsa för allmänheten. Wicksell vände sig till arbetarrörelsen och liberala kretsar, medan Cassel fann sina åhörare i mer konservativa samhällsskikt. Även Heckscher var en folkupplysare som bl a ofta medverkade i radion.

Förutom inflytande via forskning och ekonomisk-politisk debatt skaffade sig de svenska ekonomerna en unik ställning som rådgivare åt de ekonomisk-politiska beslutsfattarna. De konsulterades flitigt under 1910- och 1920-talen.

Mellankrigsgenerationen

Under 1930-talet gjorde en andra generation lysande ekonomer debut i Sverige. De kunde bygga på den grund som lagts av Wicksell, Cassel och Heckscher. Till den nya generationen hörde bl a *Dag Hammarskjöld, Alf Johansson, Karin Kock, Erik Lindahl, Erik Lundberg, Gunnar Myrdal, Bertil Ohlin* och *Ingvar Svennilson*. De blev kända under beteckningen Stockholmsskolan och kom med nya och originella idéer som i vissa avseenden förebådade den keynesianska sysselsättningsteorin. (Se bl a temanummer om Stockholmsskolan i *Ekonomisk Debatt* nr 4, 1987.) Deras vetenskapliga arbeten nådde världsrykte. Två i gruppen, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin, har tilldelats Nobelpris i ekonomi. Ohlin kom som ledande politiker för folkpartiet att påverka välfärdsstatens utveckling under de 20 första efterkrigsåren.

Stockholmsskolan är unik, inte bara genom sina idéer utan också genom att varken förr eller senare har så många kreativa och skickliga ekonomer verkat samtidigt i Sverige. Ofta ställs frågan varför 1930-talets svenska ekonomer blev så framgångsrika. En förklaring anses vara den institutionella miljön inom vilken Stockholmsskolan verkade. De flesta deltog i den stora statliga Arbetslöshetsutredningen (1927–1935) som experter, vilket både stimulerade och gav resurser till studier i konjunkturteori och stabiliseringspolitik. Utredningsväsendet var till skillnad från universiteten en flexibel organisationsform, vilket innebar att flera ekonomer samtidigt kunde arbeta med en bestämd fråga. Antalet tjänster vid universiteten var däremot få.

En annan miljö som anses ha haft stor betydelse för Stockholmsskolans utveckling är den s k Nationalekonomiska klubben. Den blev ett viktigt forum för utbyte av idéer mellan äldre och yngre generationer av ekonomer och mellan Stockholmsekonomena och deras kritiker. Klubben var en vitaliserande faktor bakom de bidrag som

kom från Stockholmsskolan under dess blomstringstid. Den bidrog också till att stärka det drag som i internationellt perspektiv framstått som unikt i svensk nationalekonomi, nämligen nationalekonomernas stora betydelse i den ekonomiska debatten och starka inflytande på den förda ekonomiska politiken.

Vid sidan av Stockholmsskolan verkade flera ekonomer som skapat sig namn på andra områden. *Gösta Bagge*, arbetsmarknadsekonom, för allmänheten mest känd som partiledare för högern under 1930- och 40-talen, gjorde sina mest betydelsefulla insatser för nationalekonomin i egenskap av forskningsentreprenör. Han grundade Socialinstitutet och bidrog genom den forskning han initierade via Socialvetenskapliga institutet och Arbetslöshetsutredningen till etablerandet av Stockholmsskolan.

I Göteborg och Lund var två bröder professorer under lång tid, *Gustaf Åkerman* i Göteborg och den yngre *Johan Åkerman* i Lund. Gustaf Åkermans främsta insats var att utveckla Knut Wicksells kapitalteori. Johan Åkermans bidrag låg inom konjunktur- och strukturanalys. Han var kritisk till Keynes och Stockholmsskolan och utarbetade en egen dynamisk analys av samhällsutvecklingen, kännetecknad av ett brett samhällsvetenskapligt perspektiv. Båda bröderna hyste stort intresse för praktiska industriella frågor och för samhällsvetenskapliga utbildningsfrågor.

1930-talet var en glansperiod för svensk ekonomisk forskning. Svensk nationalekonomi låg vid forskningsfronten i fråga om stabiliseringsteori. Stockholmsskolan fick emellertid inte några vetenskapliga arvtagare. Efter kriget togs den dominerande forskningsutvecklingen i nationalekonomi om hand av amerikaner och engelsmän. Svensk nationalekonomi är idag en del av det internationella forskarsamhället utan någon markant nationell särart.

”Ekonomporträttet” är begränsat till avlidna svenska ekonomer. En förteckning över nu avlidna personer som innehaft professurer i nationalekonomi i Sverige från 1889 finns i tabellen nedan. I boken presenteras elva av dem:

*Svenska, nu avlidna, professorer i nationalekonomi från 1889.**Uppsala*

Juridisk fakultet

Samhällsvetenskaplig
fakultet

1889–19 David Davidson

1921–42 Fritz Brock

1942–58 Erik Lindahl

1964–69 Tord Palander

1948–64 Tord Palander

Lund

Juridisk fakultet

Samhällsvetenskaplig
fakultet

1901–16 Knut Wicksell

1919–39 Emil Sommarin

1939–42 Erik Lindahl

1943–47 Johan Åkerman

1947–61 Johan Åkerman

1961–68 Guy Arvidsson

*Göteborg*Samhällsvetenskaplig
fakultet

Handelshögskolan

1903–29 Gustaf Steffen

1932–51 Gustaf Åkerman

1953–62 Ivar Sundbom

1923–32 Gunnar Silverstolpe

1932–39 Erik Lindahl

1941–48 Tord Palander

1949–53 Ivar Sundbom

Stockholm

Juridisk fakultet

Handelshögskolan

1904–33 Gustav Cassel

1934–50 Gunnar Myrdal

1951–67 Ingvar Svennilson

1909–29 Eli Heckscher

1917–46 Sven Brisman

1929–65 Bertil Ohlin

1965–74 Erik Lundberg

Samhällsvetenskaplig
fakultet

Ekonomisk historia

1921–49 Gösta Bagge

1946–65 Erik Lundberg

1969–73 Guy Arvidsson

1940–58 Arthur Montgomery

Institutet för internationell ekonomi

1960–67 Gunnar Myrdal

1967–71 Ingvar Svennilson

Källa: Jonung, L, [1991] "Economics the Swedish Way 1889–1989" i Engwall, L, (red), *Economics in Sweden*, HSFR (under utgivning).

Gösta Bagge, Gustav Cassel, David Davidson, Eli Heckscher, Erik Lindahl, Erik Lundberg, Bertil Ohlin, Gustaf Steffen, Knut Wicksell, Gustaf Åkerman och Johan Åkerman.

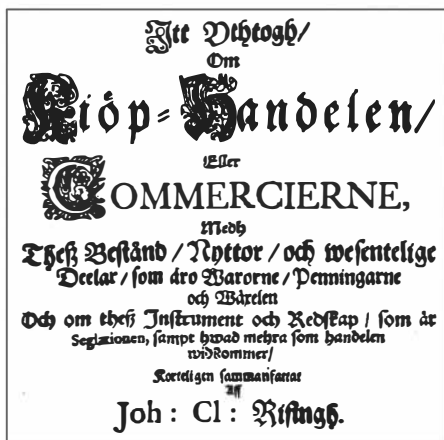
Några kända nationalekonomer, bland dem Dag Hammarskjöld, generalsekreterare i FN, Alf Johansson, generaldirektör i bostadsstyrelsen och ideolog bakom efterkrigstidens bostadsprogram, och Karin Kock, Sveriges första kvinnliga statsråd som sedermera fick professors namn är inte med i tabellen. De valde en annan karriär än den akademiska. Det fanns få kvinnliga ekonomer. Karin Kock och *Margit Cassel* är de enda kvinnor som på den tiden uppnådde doktorsgraden i ekonomi.

* * *

Doktrinhistoriska studier ökar förståelsen för vårt ämne och vidgar perspektiven på de frågor vi studerar. Ekonomporträtten berättar inte bara om ekonomernas tankar utan också om den miljö som skapat dem, om det samhälle de verkat i och om dem själva som människor. Sammantaget ger porträtten en levande bild av Sveriges ekonomiska utveckling under flera sekel. Inte oväntat finner vi att många problem som är aktuella idag analyserats och debatterats också av tidigare ekonomgenerationer.

Johan Lönnroth

Johan Risingh

1617–1672

Han var den förste nationalekonomen skrev hans biograf Ellen Fries 1896. Och det ligger ju något logiskt och stilenligt i att nationalekonomen föddes när nationalsångens "fornstora dar" var som allra störst. Men vi har knappast "tronat" särskilt mycket på hans äreminne.

Han hette Johan Risingh (Rising utan h efter adlandet 1653) och var den siste guvernören i Nya Sverige. Man kan finna ett drag av logik även i detta. För han ansåg själv att det svenska stormaktsväldet var en "kropp utan lif" – en militärmakt utan ekonomisk bas. Eller i ord av Ellen Fries ([1896] s 72) "... vår ekonomiska svaghet blef det egentliga Pultava, som bragte vår yttre storhet på fall". Vem passar då bättre än en nationalekonom att skriva på kapitulationshandlingen.

Ett äventyrligt liv

Ungdomen

Johan Risingh föddes troligen 1617 i Risinge socken (Fin-spång) i Östergötland. Pappan var prost, en omständighet som på den tiden gav goda chanser till akademiska studier. Johan Risingh började läsa i Uppsala 1635. Till hans mer betydande lärare hörde historieprofessorn Loccenius, senare drottning Kristinas rikshistoriograf samt teologiprofessorn Emporagius, senare biskop, för vilken han disputerade i "philosophica" 1640. Johan Risingh torde därmed ha fått en betydligt bredare bildning än den som tillhandahålls nutida ekonomstudenter.

Risingh blev 1646 informator för den 16-årige Klas Åkesson Tott. Lärare och elev gjorde gemensamma resor till Holland – dåtidens ekonomiska stormakt – och till England och Frankrike. När Tott blev föremål för drottning Kristinas välvilja, föll också några smulor till Risingh. Han fick ett stipendium av drottningen för att studera "köphandel" i Holland. Med de kontakterna och den utbildningen var det inte konstigt att Risingh 1651 blev sekreterare i det nyetablerade Kommerskollegium. Där satte han sin prägel på ett flertal av ämbetsverkets första skrivelser. (Gerentz [1951])

Till Nya Sverige

Den svenska kolonin vid Delawarefloden med därtill hörande handelskompani var vid denna tid hårt pressad av de holländska och engelska grannkolonierna. En huvuduppgift för Kommerskollegium och Risingh blev att utforma en stödpolitik. Han började troligen redan nu, dvs i början av 1650-talet, att skriva på sin stora och aldrig fullbordade "tractat" om köphandeln.

Kommerskollegiums direktör Erik Oxenstierna (son och senare efterträdare till Axel Oxenstierna) gav i december 1653 Risingh instruktioner att leda en undsättningsex-

pedition till Nya Sverige för att bl a: ”utse bekvämlige handelsplatser . . . eftersöka mineralier, utveckla tobaks-, vin- och sockerrörsodling”. Risingh fick också instruktion att förmedla nya mer liberala regler för enskilda kolonistörers eget företagande: De skulle få föra ut varor på egna skepp från Nya Sverige mot en tull på 2 procent till Nya Sverigekompaniet, den hittillsvarande monopolisten. Risingh skulle också vara guvernören Printz allmänt behjälplig. Som ersättning skulle han få ett större landområde i kolonin samt 1500 riksdaler i reseersättning.

Den 2 februari 1654 startade Örnen från Göteborg med ca 350 besättningsmän och kolonister. (En beskrivning av resan och resplanerna finns i Jacobsson [1938].) Resan beskrevs av Risingh i en journal och den var dramatisk som alla atlantresor på den tiden. Innevånarna på det nutida svenska semesterparadiset Kanarieöarna kastade sten på fartyget ända tills Risingh mutade dem med rökta skinkor – ett exempel på hur materiella incitament också då kunde dämpa religiösa/ideologiska motsättningar.

När Örnen den 20 maj 1654 kom fram till Nya Elfsborg i kolonin hade 100 människor dött under färden. Guvernören Printz hade flytt från sina undersåtar, vilka var uppretade på kompaniets handelsmonopol och Storbukens (indianernas namn på guvernören) profitabla affärer.

Nederlaget

Risingh insåg inte situationens allvar. I ett utslag av övermod beordrade han anfall på den holländska befästningen Fort Casimir på andra sidan Delawarefloden och lät till Guds och Sveriges ära döpa om den till Trefaldighets Skantz. Den holländske guvernören Pieter Stuyvesant hade för tillfället inte tillgång till militära motmedel och fick svälja förtretet. Anfallet på Fort Casimir skulle emellertid visa sig bli ödesdigert för svenskkolonin. (Åberg [1987] s 109 ff.)

Risingh blev i Printz' frånvaro guvernör och genomdrev

enligt sina instruktioner större handelsfrihet för kolonisterna och lät dem erövra/köpa mer land av indianerna. Han skrev också hem i juli 1654 och begärde mer pengar och folk i syfte att starta fler odlingsprojekt och vinna fler omvända själar bland indianerna. Han ansåg att kolonin i sin politik borde utnyttja det faktum att: "...ingen Christen Nation är i bättre Credit hoos the Willde än wij ännu äro." (Brevet finns återgivet i moderniserat språk, som bilaga i Sprinchorn [1878] s 97.) I september 1655 hade holländarna fått tillräckliga förstärkningar för att våga sig på ett anfall. Den lilla svenskkolonin kunde inte bjuda motstånd. Risingh skrev på kapitulationshandlingarna den 15 september 1655. För hemmaopinionen kom han därmed att framstå som huvudansvarig för förlusten av kolonin, även om dess öde torde ha varit beseglat redan före hans ankomst. 1664 erövrades för övrigt hela området av engelsmännen.

Risingh lånade pengar av Stuyvesant och återvände via Holland – där han enligt egna uppgifter bestals på en stor del av ägodelarna. (Enligt Fries konfiskerades de troligen av fordringsägare.) Han slog sig ner i Elbing (öster om Gdańsk) och blev 1657 utnämnd till överinspektör över tullarna i svenska Preussen och Pomerellen. Först när Elbing utrymdes av svenskarna 1660 återvände Risingh hem. 1665 blev han assessor i sjörätten, men han lär inte ha fått någon lön. Han dog fattig i Stockholm 1672.

Författarskapet

Ellen Fries har förtecknat 4 tryckta och 14 otryckta skrifter av Risingh. Som redan nämnts planerade han ett stort arbete om köphandeln, med Gérard Malynes *lex Mercatoria* som förebild. Bara första delen blev klar i handskrivet folioformat. Risingh gjorde dock en innehållsförteckning, som visar att del 2 skulle handla om pengar och del 3 om växlar och krediter. Den första delen handlade om näringar och befolkning i viktiga handelsnationer och om skepps-

farten. (En förteckning av Risinghs skrifter samt av det tänkta innehållet i *Tractaten* finns i Fries [1896] s 72–77. Där finns också en förteckning av Risingh över sina källor daterad 1661. Gerentz [1951] beskriver den då nyligen återfunna andra delen av första boken på s 38 ff.)

Risinghs mest betydande tryckta skrift är *Itt Uthtogh om kiöphandelen eller Commercierne*, tryckt med bidrag från Magnus Gabriel De la Gardie 1669. *Uthtogh* kan ses som en sammanfattning av det som skulle finnas i *Tractaten* och jag återkommer till den skriften mer i detalj. Både *Tractaten* och *Uthtogh* var troligen i huvudsak skrivna före återkomsten till Sverige 1660. Där finns nämligen inget nämnt om vare sig den Palmstruchska unika sedelbanken (från 1657) eller om Riksens Ständers Bank (från 1668) – två av periodens mest spektakulära företeelser i Sverige. Risinghs exempel hämtas från Holland och Delaware-kolonin, även om han förlägger dem till Sverige.

Det som gav honom rykte som nationalekonom hittar man bäst i *Uthtogh*. De övriga skrifterna handlar om många praktiska ting, som till exempel att ”Dufwor... är wälgodt til at ätha, men icke offta, ty the sägas gifffa melancholiskt Blodh” (*Landbooken* kap 6).

En vädjan till makten

”Ett utthogh om kiöphandelen eller commercierne, medh thess bestånd nyttor och wesentlige delar som äro warorne, penningarne och wäxelen...” var dedicerad till tidens verkliga storpamp De la Gardie. Han finansierade också tryckningen. Man förstår också av företalet att Risingh ville påverka Karl XI:s förmyndarregering och andra överheter att stödja honom ekonomiskt.

Företalet börjar med en trosbekännelse av den typ som man finner hos många av de författare man senare skulle kalla ”merkantilister”: ”Thet är Regenters Macht och Härlighet at the snålt, riikt och myckit Folch hafwa at öfver råda”. För rikets välstånd behövs också i tur och

ordning: 1.Gudfruktan 2.Landsförsvar 3.Landsbruk 4.Fiske 5.Bärgsbruk 6.Hantverk 7.Commercier och handel med skeppsfart. Risingh överdriver inte handelns betydelse. Men han erbjuder sina läsare och sponsorer insikter i handelns mysterier och därmed möjligheter att dels berika sig själva, dels öka rikets välstånd.

Handelns treenighet

Enligt Risingh består köphandeln av tre viktiga delar: Varorna, Penningarne och Wäxelen. Varorna är kroppen, pengarna är dess livgivande själ och växeln är dess anda! Alla dessa tre beståndsdelar måste stå i rätt proportion till varandra för att handeln ska blomstra.

Varorna

Varorna delas in i dels "fasta och durachtige" som exempelvis metaller och trä, dels "förgänglige" som livsmedel. De fasta varorna bör man enbart exportera med sparsamhet, men de förgängliga bör föras ut "rundeligen" (*Uthtoghet* s 32).

Pengarna och deras ut- och invärtes värden

Risingh slår fast: Den som har pengar har också makt. Pengarna är ett hjälpmedel att mäta varornas värde. Men man måste skilja på två sorters pengavärde: Pengarnas "invärtes" värde bestäms av myntmateriens finhet och vikt medan deras "utvärtes" värde bestäms av "höga överheten" genom påstämpling ("print") och detta värde är till sin natur "politiskt". I *Uthtoghets* kapitel 5 gör han en grundlig genomgång av de olika myntmetallerna och deras "skrot och korn" (ungefär = finhet och massa). Han jämför metallerna med himlakropparna (guld = solen, silver = månen, koppar = venus, järn = mars etc) och tillskriver människornas "sympati" för olika metaller deras respekti-

ve himmelska förbindelser. Risingh har också högst praktiska förklaringar till att olika metaller är olika värda i olika länder. Att exempelvis silver är mer värt än guld i Kina beror på större guldförekomster och silvrets större användbarhet. Läsaren får också aktuell statistik över de svenska (?) bytesrelationerna: 1 pund guld = 15 silver = 2 250 koppar = 11 500 järn etc.

Överheten bör, skriver Risingh, eftersträva att pengarnas utvärtes värden svarar mot deras invärtes värden. För om myntet övervärderas "fördärvas undersåtarna" och utlänningarna skulle föra in sådant "elakt" mynt och köpa upp våra svenska varor alltför billigt. Om myntet undervärderas skulle utlänningarna "hemligen" föra sådana pengar ut ur landet och byta dem mot "elaka" importvaror. Myntet måste således ha sitt rätta pris och för det krävs – säger Risingh – en auktoritet. Nog håller väl den analysen ännu så här mer än 300 år senare!

Växlar och papperspengar

Även om överheten har auktoritet och sätter rätt utvärtes värde på pengarna, så kan myntvärdet stiga och falla och det kan vara lika svårt att använda myntet till sitt rätta värde som att "rida mot strömmen". Man vet enligt Risingh inte orsaken till detta, men "de förståndige" tillskriver fenomenet "Wexlecoursen".

Det här kan vid första anblicken se ut som en tautologi – växelkursen förklaras med växelkursen. Men "Wexlecoursen" avser det skiftande värdet på de skuldsedlar, som utgör tredje delen av handelsn treenighet: "Wexel är een Penninge uthgiff uti een Orth til at få then samme summa, uti wärde uppå een annan Orth igen... och til at undfly thermedh then Möda, Bekostnad och Eventyr som man aff reda penningars öfverförande skulle uthstå" (aa s 53).

Det är främst med exempel från Holland Risingh belyser funktionssätt, juridik och nytta med växlar och andra

krediter. Han pläderar för att också Sverige skall satsa mer på det här systemet. I de bästa handelsstäderna bör det finnas en "Låhne-Banco", där man kan få pengar mot billigt "intresse", nämligen till mellan 6 och 9 procent per år.

Om vikten av handels- och religionsfrihet

Handeln är enligt Risingh ett "lagligt vinstmedel" för att byta till sig det man har brist på mot det man har i överflöd. Handeln vilar på kontrakt och inte på våld och den gör att varje land kan satsa på de varor de egna naturförhållandena lämpar sig bäst för. Genom "rätt handel" kan vi också hålla "...vårt mynt uthi thes rätta priis och i balance emoot andra land". Och den rätta handeln är enligt Risingh i allt väsentligt också den fria handeln, som bör bevaras som "ögonstenen". Tullarna skall vara lindriga och monopol kan bara tillåtas i särskilda fall, då en inhemsk exportvara annars kan falla för mycket i pris. Men inga slutna "Gilden" bör tillåtas, ty en "Wiss vinst" gör människorna lata. Risingh vill också att överheten stödjer tillkomsten av "Compagnier" eller "Samlago-handel". Ingen kan allena få tillräckligt med kapital som är underkastat "Eventyr" (= risk?). Man bör också hindra kapitalexport och locka till sig kapital och arbetskraft från utlandet. Man får inte hota utlänningarna med konfiskation av deras kapital, för då kommer de inte hit. Och italienare, judar och andra utlänningar bör tillåtas att utöva sin egen religion (aa kap 14). Som för att något ta udden av dessa radikala tankar om religionsfrihet slutar *Uthtoghet* med en rad förmaningar om gudfruktighet och: SOLI DEO GLORIA (All ära åt Gud).

Eftervärldens porträtt

Fries

Historikern Ellen Fries är den förste som mer grundligt uppmärksammat Risinghs ekonomiska författarskap. Hon gör honom till "nationalekonom" i den mening 1800-tals-nationalismen gav begreppet: Hans ekonomiska skrifter syftar till *nationens* välfärd i motsats till föregångarnas mer inskränkta statsfinansiella/kamerala perspektiv och till den samtida ekonomiska överhetens privatekonomiska intressen. När Ellen Fries skriver att Risingh var "först i sitt slag" måste hon ha avsett hans teoretiska behandling av frågor som varupris och växelkurs. Hon är inte bländad av teoriernas djupsinne. Hon anser Risingh vara "ytligare" än Per Brahe i hans *Oeconomia* eller Shering Rosenhane i ett opublicerat manus med samma titel. Hon citerar Fryxells ord om att Risingh skulle varit "stamfader till den svenska näringsfriheten", men hon anser inte att han på ett avgörande sätt var banbrytare för nya idéer.

"Han har tagit det bästa af sin tids idéer, han har framlagt dessa själfständigt, öfverflyttande dem på sitt fäderneslands förhållanden". (Fries [1896] s 57. Fryxells omdöme finns i *Berättelser ur Svenska Historien* XVIII s 124.)

Heckscher

Enligt Eli Heckscher var Risingh: "Inalles... en tydlig fastän i allmänhet något ålderdomlig merkantilist och utan all tvekan den förste som infört dessa idéer i svensk litteratur. Hans verkan på efterföljare kan däremot omöjligt ha varit stor, om än ej alldeles obefintlig... Frihetstidslitteraturen var icke medveten om några inhemska föregångare, och Risingh måste i det stora hela anses som mer tidstypisk än inflytelserik på de ekonomiska idéernas område" (Heckscher [1936] s 701–702). Heckscher kallar idén att dela in handeln i varor, pengar och växlar för "underlig" och den "natursymboliska parallellismen" mellan dessa handelns

tre delar och kropp, själ och ande för ”inte mindre underlig” (aa s 697). Han ser Risingh som en bullionist – dvs som präglad av en negativ inställning till export av ädelmetaller (aa s 699). Gerentz ger i stort sett samma bild som Heckscher och betonar att ”teori” knappast var Risinghs starka sida. ([1951], s 41.) Åberg anser att Risingh var en ”sangvinisk drömmare som hängav sig åt stora projekt utan förankring i verkligheten, men han var också en nitisk byråkrat som älskade att omge sig med ämbetsmän...” ([1987], s 133.)

Utöver Fries, Heckscher, Gerentz och Åberg har Verner Söderberg i *Nordisk Familjebok* 1916 och Kurt Samuelson i *Svenska Män och Kvinnor*, skrivit om Risingh.

Det ändrade perspektivet

För samtiden var Johan Risingh främst undertecknaren av Sveriges kapitulation som kolonialmakt. Med Fryxells, Sprinchorns och Fries’ nationella historieskrivning blir han också något mera positivt: en tidig bärare av idéer om nationens ekonomiska välfärd. Men med Heckscher degraderas han åter till representant för den ovetenskapliga vidskepelse som härskade innan ljuset började spridas i form av liberalism och neoklassiska ekvationer.

Det kan vara värt att fundera över det faktum att vår ”förste svenske nationalekonom” över huvud taget inte förekommer i den moderna nationalekonomiska kurslitteraturen. Nog duger hans analys av valutakurser och utrikeshandel åtminstone som historisk bakgrund till alla dessa ”Economics” från ”Nya Sverige”.

Referenser

- Fries, E, [1896], "Johan Classon Risingh". *Historisk Tidskrift*, Vol 16.
- Gerentz, S, [1951], *Kommerskollegium och näringslivet*, Nordisk Rotogravyr.
- Heckscher, E F, [1936], *Sveriges ekonomiska historia* 1:2, Bonniers, Stockholm
- Jacobsson, N, [1938], *Svenska öden vid Delaware*. Diakonistyrrelsens förlag.
- Risingh, J, [1669], *Itt Uthtogh om köphandelen eller Commercierne*.
- Risingh, J, [1671], *Een Land-book*.
- Sprinchorn, C K S, [1878], *Kolonien Nya Sveriges historia*. Doktorsavhandling, Lund.
- Åberg, A, [1987], *Folket i Nya Sverige*, Natur och kultur.

Bo Sandelin

Samuel von Pufendorf

1632–1694

I Fredmans sång nr 28 berättas att Mowitz farit till Uppsala för att studera men genast tröttnat:

*Med en vredgad min han tog
båd Puffendorff och Grotius,
och dem bus i väggen slog,
så bister som Stygotius,
sjöng hurra,
skrek werda,
och åt krögarn panta
lexikon, colloquia,
och Zopfens varianta.*

Den förstnämnde, rättsfilosofen och historikern Samuel von Pufendorf (1632–94), är liksom Hugo Grotius en av lärdomshistoriens giganter. Hans betydelse för ekonomiämnet har främst gått via Adam Smith. Adam Smith gjorde be-

kantskap med Pufendorfs tankar redan som student i Glasgow, där Francis Hutcheson föreläste om dem. Smith stöder sig på Pufendorfs auktoritet inom naturrätten¹ och åberopar honom på flera ställen i *Lectures on Jurisprudence*. Naturrättsidéer återfinns också i *Folkens välstånd*. Även i rena ekonomisk-teoretiska frågor kan man ibland skönja, eller åtminstone inte utesluta, Pufendorfs inflytande på Smith.

Pufendorfs universitetsstudier inleddes i Leipzig och fortsatte i Jena, där särskilt matematikern Eberhard Weigel påverkade honom. Skolningen i cartesiansk filosofi och naturvetenskapliga metoder drev Pufendorf att försöka ge rättsvetenskapen samma exakta prägel som naturvetenskapen. Den andan genomsyrade hans första stora arbete, *Elementorum jurisprudentiae universalis*, som utkom 1660. Följande år blev han professor i juridik i Heidelberg, där han 1667 genom en provocerande skrift om det tysk-romerska kejsardömet blev upphov till en bitter politisk och vetenskaplig strid.

När universitetet i Lund grundades 1668 hörde Pufendorf till de lärda tyskar som kallades som professorer. Han antog erbjudandet, och det var under lundatiden som han utgav första upplagan av sitt rättsvetenskapliga huvudarbete *De jure naturae et gentium* (Om naturens och folkens rätt), 1672. Efter det att universitetet upphört att fungera i samband med danska kriget 1676 utnämndes Pufendorf till rikshistoriograf 1677, ett ämbete i Kungl Maj:ts kansli, vars innehavare ägnade sig åt historieskrivning på statens uppdrag. Som rikshistoriograf skrev han ett stort arbete om 30-åriga kriget. Det följdes av en monografi över Karl X Gustav. År 1688 kallades han till Berlin, där han skrev kurfursten Fredrik Vilhelms historia.

Akademisk strid

När *De jure naturae et gentium* publicerats började en av de mest uppmärksammade akademiska striderna i Lund.

Till Pufendorfs främsta motståndare hörde den likaledes tyskfödde juristen Nicolaus Beckman, som anses ha stritt mest av personliga skäl. Nicolaus Beckman förlorade och fick slutligen fly från landet. Han utmanade efter flykten Pufendorf till duell i Hamburg. Beckman gav Pufendorf tidens värsta tillmälen: epikuré, pelagian, socinian, hobbesian, cartesian, spinozist, kalvinist, polygamist, antinomist och ateist. Två andra antagonister var biskopen i Lund, Peder Winstrup, och teologiprofessorn Josua Schwartz.

I sin grundinställning var Pufendorf cartesian, hans motståndare anticartesianer. Den cartesianska hållningen stred i flera avseenden mot kyrkans uppfattning. Dit hörde inställningen att somligt i Bibeln – sådant som stred mot naturvetenskapens rön – inte kunde godtas. Dit hörde också cartesianernas mekaniska och deterministiska världsuppfattning.

De jure naturae et gentium var alltför tung för pedagogiskt bruk. Pufendorf sammanfattade därför dess grundtankar i en lärobok, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem libri duo* (1673). En svensk översättning av Anders Wilde kom ut tillsammans med några tillägg 1747 och fick titeln *Tvenne böcker om människans lefnads och samlefnads plicht*. (Sidhänvisningarna för citaten med gammalstavning i det följande avser denna utgåva.)

Naturliga lagen

Pufendorf utgår – liksom Smith senare i *Folkens välstånd* – från att människan strävar efter sitt eget bästa, ”at hon intet högre älskar än sig sielf, söker sig sielf på alt sätt wid macht hålla, och trachtar at winna thet henne godt synes, men afskudda sig hwad hon tycker ondt wara” (s 54–55). Människan har också förmåga att skada andra människor.

För att klara sig, särskilt som barn men även som vuxen, är hon beroende av andra. Det gäller ”at menniskian till sitt wid macht hållande nödwendigt måste wara (*socialis*)

sällskapslik, thet är, med thes likar sig tilsammans foga, och således sig mot them förhålla, det the icke få någon skenbar orsak at tilfoga henne något ondt, utan häldre thes bästa wela understödia och befrämja” (s 62–63, jfr s 56).

Även Adam Smith betonar att människorna är beroende av varandra. En intressant detalj är att båda börjar med att tala om att ett djur i regel har större förmåga än en människa att klara sig på egen hand (*Twenne böcker*, s 55–57, *Folkens välstånd I*, s 11).

Människan är alltså en social varelse. De regler som lär hur människan bör bete sig mot sin nästa för ”at ware en tienlig lem uti menskiornes samwaro, kallas (*leges naturales*) naturens Lagar” (s 62). Handlingar som främjar samlevnaden är enligt Pufendorf förenliga med naturens lag, medan allt som rubbar eller upphäver samlevnaden är otillåtet. I nästa steg visar Pufendorf att naturens lag är stiftad av Gud.

Hur skall vi få kunskap om naturens lag? Vanligen säger man att denna ”är af naturen kunnig”, men det får enligt Pufendorf inte förstås som att det finnes några regler som ”var redan intrykte uti menniskians hog, när hon födes”. Däremot kan naturens lag ”genom förnuftets lius utletas”. Vidare är ”åtminstone the almänna och förnämsta hufwudstycken af thenne Lag... så lätta och tydeliga, at the genast winna bifall, och så rota sig uti menniskans sinnen at the aldrig kunna utplånas” (s 68). Alltifrån barndomen får vi genom uppfostran kunskap om naturens lag. Vi är därför inte medvetna om när den skulle ha inpräntats i oss, utan det känns som om den skulle ha följt oss sedan födelsen, liksom modersmålet. Den säger hur vi bör förhålla oss mot andra, men också mot oss själva och mot Gud.

Staten och skatterna

Genom människornas behov av varandras stöd uppstod staten. Bildandet tänker sig Pufendorf skedde genom en

serie överenskommelser (*De jure*, bok VII, kap 2). Först kom man överens om att sluta sig samman i en stat. Därefter antogs en förordning om vilket styrelseskick man skulle ha. Om detta skulle vara monarki eller rådstyre (och inte direkt folkstyre) krävdes slutligen ett fördrag mellan monarken eller rådet och folket. I detta fördrag förband sig monarken eller rådet att sörja för folkets säkerhet, medan folket lovade underkasta sig de styrandes vilja.

För att fullgöra statens kostsamma uppgifter krävs skatteinkomster. Skatterna skall fördelas rättvist, vilket kräver att bördan för alla i någon mening blir lika (*De jure*, s 874). I diskussionen om vad detta kan innebära i praktiken påminner Pufendorf delvis om Wicksell och Buchanan. Han tar upp tre olika beräkningsgrunder.

Om förhållandet mellan skatten och fördelen av fred och säkerhet är lika för alla är beskattningen i viss mening lika och rättvis. Somliga är rikare än andra och har därför mer som behöver försvaras. Detta talar för att skatten sätts i proportion till förmögenheten eller möjligen inkomsten – Pufendorf är lite oklar angående vilken av de två storheterna han tänker sig.

Staten försvarar emellertid inte bara egendom utan också medborgarnas liv, ”och livet är lika kärt för den fattige som för den rike”. Därför kan man också kräva en per-capita-skatt.

Den tredje skattetyper som Pufendorf diskuterar är en konsumtionsskatt. Det är, säger han, till fördel för staten att medborgarna kan öka sin förmögenhet, och problemet är hur detta bör påverka avpassningen av skattebördan. Han närmar sig här frågan om optimal beskattning, men argumenteringen bygger nästan helt på rättviseaspekter. Resonemanget, som sträcker sig över ungefär en sida, är inte särskilt klart. Det är särskilt förhållandet mellan bestånds- och flödesstorheter som verkar dunkelt. Pufendorfs slutsats är emellertid att det bästa är att ”beskatta konsumtionen, så att någon, när han konsumerar sin förmögenhet, samtidigt utan att märka det betalar vad han är

skyldig till staten i proportion inte till vad han har utan till vad han tidigare haft på grund av statens skydd" (*De jure*, s 875).

Det förefaller som om Pufendorf menar att en konsumtionsskatt generellt är bättre än en skatt på förmögenhet eller inkomst. Men ett otvetydigt besked ger han oss inte.

Värdet

Pufendorf inleder både i *Twenne böcker* och i *De jure* sitt kapitel om värde eller pris² med att tala om äganderätten. När denna införts kunde det hända att somliga saknade det de mest åstundade men hade överflöd av annat. Det uppstod därför behov av att byta med varandra. För att ingen måtte förfördelas när de mest skilda ting byttes mot varandra krävdes "at medelst menniskiornes öfwerenskommelse en wiss förmån tillades desse saker, efter hwilken de inbördes kunde jämkas och uppfyllas: Hwilket äfwen händt wid förrättningar, som man til en annans nytta icke welat för intet åtaga sig. Samma förmån kallas gemenligen (*pretium*) värde" (s 252).

En sak värderas inte bara efter den fysiska storleken utan också efter den "moraliska" halten. Sålunda är det inte säkert att en stor hund värderas högre än en liten (*De jure*, s 458).

Liksom andra äldre författare försöker Pufendorf skilja på olika slags värden. Den viktigaste distinktionen är den mellan *pretium vulgare*, det vanliga värdet, och *pretium eminens*, det eminenta värdet.

Det vanliga värdet finns i saker och gärningar som handlas med och som ger hjälp och nöje. För att rätt förstå det vanliga värdets natur måste man skilja på värdets grundval och sådant som gör att det varierar, betonar Pufendorf. *Grundvalen* är just varans eller tjänstens förmåga att bidra till att täcka livets behov eller till att göra det bättre och angenämare (*De jure*, s 458). Pufendorf för alltså fram det

som nutida ekonomer kallar ”nyttan”. I detta avseende ligger han därför närmare de tidiga neoklassikerna – Menger, Jevons m fl som betraktade priset som bestämt främst från nyttosidan (gränsnyttan) – än klassikerna som mer betonade produktionskostnaderna.

I detta sammanhang kommenterar Pufendorf Grotius, som sagt att behovet av en sak är det mest naturliga måttet på dess värde. Det är alltför inskränkt, menar Pufendorf, att gå enbart efter det bokstavliga fysiologiska behovet. Det finns ting som tjänar enbart nöjet men som likväl fått ett pris. Å andra sidan finns det saker som är nyttiga, men på vilka ”likwäl intet wist värde finnes wara satt” (s 254). Detta kan bero på att ingen äger dem eller att de är otjänliga att handla med. Så är fallet för den ”lysande himmelen och des kroppar”, ”det stora werldenes haf”, ”fria menskior”, ”solens klara sken, den rena och klara luften, den behageliga marcken, såwida hon allenast förnöjer ögonen, wädrén, skuggan och dylikt mera”. Men det mesta av det uppräknade kan man inte dra nytta av utan att samtidigt nyttja jorden. De nämnda sakerna påverkar därför värdet på ”länder, gods och gårdar” (s 255).

Nyttan eller ”den ändamålsenlighet med vilken en sak eller handling medelbart eller omedelbart kan bidra till vad som behövs i det mänskliga levernet eller till att göra det bättre och angenämare” (*De jure*, s 458) är alltså grunden för men inte detsamma som värdet eller priset. Om detta ligger högt eller lågt beror till stor del på om tillgången är knapp eller riklig. Medan efterfrågan får föga utrymme och uppenbarligen betraktas som tämligen stabil, ägnar Pufendorf flera sidor i *De jure* åt att ge exempel på vad variationer i tillgången betyder för priset. Egyptierna höll uppe papyruspriset genom att inte tillåta obegränsad odling av papyrusväxten. Holländarna förstörde kryddnejlike- och muskotodlingarna i stora delar av Indien av motsvarande skäl. Vi påminns om att vid Hannibals belägring av Casilinum såldes en mus för tvåhundra denarer, ”och den som sålde den dog av hunger, medan köparen överlevde” (s 463).

Ofta har det som är oundgängligt ringa värde därför att naturen "gifwer en så stor ymnighet deraf". Omvänt kan oundgängliga men sällsynta saker "såsom pärlor och ädla stenaar" få "otillbörligt" höga värden.

Denna så kallade värdeparadox återfinner vi i Smiths klassiska jämförelse av priset på vatten och diamanter (*Folkens välbefinnande* I, s 20). Smith löser paradoxen genom att på olika ställen i såväl *Folkens välbefinnande* som i *Lectures on Jurisprudence* förklara efterfrågans och utbudets betydelse, dvs på i grunden samma sätt som Pufendorf.

Huruvida det är Pufendorf som inspirerat Smith att ta upp värdeparadoxen är ovisst. Den är uppmärksammas långt tidigare, med just vatten som exempel. Sålunda säger Sokrates i Platons dialog *Evytydemos*: "Ty det sällsynta, Evtytydemos, står högt i pris; men vatten, som ju dock – för att tala med Pindaros – är det bästa av allt, är också billigast av allt" (Platon, s 298 [304]).

Ibland, säger Pufendorf, har en sak stort värde bara för en viss person. Det kan till exempel bero på att den minner om en särskild händelse, att man högaktar den som man fått den av, att man genom saken i fråga avvärjt en stor olycka eller att den är ens eget hantverk. Saken har då ett *pretium affectionis*, dvs affektionsvärde. Detta bör dock inte få påverka försäljningspriset (*De jure*, s 464).

Det vanliga priset, *pretium vulgare*, som vi huvudsakligen uppehållit oss vid bestäms genom marknadsaktörernas värdering. I andra fall sätts priset av myndigheterna och kallas då *pretium legitimum*. Som vi redan nämnt påpekar Pufendorf att det vanliga priset brukar variera något. Bakom svängningarna ligger inte bara variationer i antalet köpare och i tillgången på varor utan också – bland annat – variationen i mängden pengar (*De jure*, s 466, 473). Här finns alltså inslag av det vi idag kallar kvantitetsteoretiskt synsätt.

Beskrivningen av penningväsendets uppkomst liknar den som brukar återfinnas i moderna läroböcker: När människorna lämnat "sin första enfaldighet" och handeln

tilltog visade det sig opraktiskt att byta vara mot vara. Det var bekvämare att "sätta det höga värdet på något wist, efter hwilket sedermera de öfriga ägodelarnas gemena värden kunde lämpas" (s 263). Ädla metaller var lämpliga. De nöts föga, de kan delas i mindre stycken, de kan lätt förvaras och hanteras, och genom sällsyntheten får en liten metallmängd stort värde.

Det eminenta värdet, *pretium eminens*, var det ena av Pufendorfs två huvudslag av värden. Det finns i mynten och följer i huvudsak metallvärdet, som i sin tur påverkas av bl a införseln av guld och silver. Det tycks snarast motsvara det vi kallar penningvärde.

När priset på en vara sägs ha ändrats måste vi därför, säger Pufendorf, noga skilja på om det är värdet på själva varan som har ändrats eller värdet på pengarna. Det förra inträffar när varan blir tillgänglig i större eller mindre mängd än normalt medan penningmängden är oförändrad, det senare när penningmängden förändras medan varuutbudet är oförändrat (*De jure*, s 298).

Joseph Schumpeter (1954, s 122) menar att Pufendorfs *pretium vulgare* och *pretium eminens* svarar mot klassikernas bruksvärde respektive bytesvärde. Det är en tolkning som förefaller diskutabel, även om ett visst släktskap mellan begreppsparen kan skönjas.

Slutord

Samuel von Pufendorf var inte i första hand ekonom. Liksom de flesta av den tidens lärde spände han över vida fält. Hans naturrättsidéer är intressanta för utvecklingen av den ekonomiska teorin, därför att de kom att påverka Adam Smiths utgångspunkter.

Pufendorf behandlar även skattefrågan och ett sådant omedelbart ekonomiskt-teoretiskt problem som frågan om värdet. Hans framställning – som här refererats bara i sina huvuddrag – är kanske inte på alla punkter helt klar, men

den är ändå njutbar. En sak som gör intryck är Pufendorfs beläsenhet, som återspeglas i rikliga hänvisningar till förhållanden och till författare från antiken och framåt.

När det gäller bestämningen av värdet eller priset (jag har i detta sammanhang behandlat orden som synonymer) har jag pekat på att det nutida ekonomer kallar nyttan utgjorde grunden, men att särskilt variationer i tillgången också ansågs viktiga. Intressant är att Pufendorf till skillnad från klassikerna knappast har något som pekar mot en arbetsvärdelära eller allmänna produktionskostnadsbaserad pristeori. Det finns några antydningar om att kostnaderna har betydelse, men de sätts inte i centrum. I viss mening påminner därför Pufendorf mer om de första neoklassikerna än om klassikerna.

Referenser

- Ahnfelt, P G, [1857], *Studentminnen jämte ett urval av författarens smärre skrifter och anonyma alster*.
- Almquist, J E, [1941], "Samuel Pufendorf och Nicolaus Beckman. En akademisk fejd på 1670-talet". *Lychnos*.
- Lindroth, S, [1975], *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*. Norstedts, Stockholm.
- Platon, [1984], *Skrifter i svensk tolkning. Andra delen*. Doxa, Lund.
- Pufendorf, S von, [1934], *De jure naturae et gentium libri octo*. Vol I kopia av 1688 års upplaga, vol II engelsk översättning. Clarendon Press, Oxford, Humphrey Milford, London och Oxford University Press, New York.
- Pufendorf, S von, [1931], *Elementorum jurisprudentiae universalis libri duo*. Vol I kopia av 1672 års upplaga, vol II engelsk översättning. Clarendon Press, Oxford, och Humphrey Milford, London.
- Pufendorf, S von, [1747], *Tvenne böcker om människans lefnads och samlefnads plicht*. Stockholm.
- Rosén, J, [1968], *Lunds universitets historia I, 1668–1709*. CWK Gleerup, Lund.

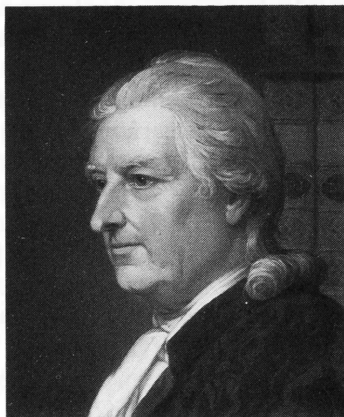
- Schumpeter, J, [1954], *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, New York och George Allen & Unwin, London.
- Smith, A, [1909–11], *En undersökning av folkens välbefinnande, dess natur och orsaker*. Översättning med uteslutning av vissa partier av femte upplagan (1789) av *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. CWK Gleerup, Lund.
- Smith, A, [1978], *Lectures on Jurisprudence*. Clarendon Press, Oxford.

Noter

1. "Naturrett, ett system av rättsliga normer vilket tänkes grundat i tingens egen ordning och i människans natur och följaktligen gällande oberoende av varje lagstiftande vilja" (Gunnar Aspelin i *Svensk uppslagsbok*, 2 uppl).
2. Den latinska term som Pufendorf använder är *pretium*. Den har i den svenska översättningen av *De officio hominis et civis* återgivits med värde och i den engelska med value. I den engelska översättningen av det utförligare kapitlet i *De jure naturae* används nästan genomgående price och i översättningen av *Elementorum jurisprudentiae* används worth. Jag använder omväxlande pris och värde.

Lars Magnusson

Anders Nordencrantz

1697–1772

1760-talet förefaller ha varit en vattendelare i Frihetstidens politiska liv. Under detta decennium faller hattarna, den av de två stora partigrupperingarna som stod inno-
verande större godsägare, affärsvärld och handelsverk-
samhet nära. Istället tillträder mösspartiet hos vilket man
hittar företrädare för de lågadliga ämbetsmannaintressena
samt jordbrukare och handlare i mindre skala. I skottglug-
gen för kritiken mot hattarna stod inte bara det misslycka-
de tyska fälttåget i början av decenniet utan också dess
allmänna ekonomiska politik. Inte minst manufakturpoli-
tiken kritiserades starkt. Enligt kritiker inom och utom
mösspartiet hade det omfattande stödet till manufakturerna
allt sedan 1739/40 års riksdag lett till ett slöseri med
allmänna medel på industriprojekt som var dömda att gå
under. Hattarna kritiserades också för den snabba inflatio-
nen under perioden. Många menade att denna var en di-

rekt effekt av slöseriet, de överdrivna förhoppningarna om en svensk industrialisering på kort sikt som skulle ersätta utländsk import samt det otillbörliga gynnandet och smörjandet av vissa ledande hattar inom Skeppsbroadeln. Skandaler kring den tidens "affärer" gjorde mycket för att skada hattarna och pekade på en allmänt omfattande korrup-tion.

En av de ledande i kritiken mot den förda hattpolitiken var bruksägaren och kommerserådet Anders Nordencrantz (1697–1772). Detta var så mycket mera allvarsamt som Nordencrantz tidigare ansetts stå hattarna nära. I pamfletter och i digra skrifter gick han till storms mot den förda politiken. Här hävdade han att inflationen hade framskapats av "brottsliga spekulanters manipulationer", av "hemliga operationer" eller "Enskilde Intressens Befordring" (Heckscher [1949] s 779ff, Magnusson [1989]).

I diskussionen vände sig Nordencrantz dels mot den ortodoxa uppfattningen att penningvärdets fall var en konsekvens av en svensk "undervikt" i handelsbalansen, dvs i grund och botten mot den av de klassiska merkantilisternas så omhuldade teorin om en positiv handelsbalans. Han ifrågasatte naturligtvis också hela grundvalen för hattarnas förda ekonomiska manufakturpolitik som byggde på föreställningen om en sådan "undervikt", dvs negativ handelsbalans. Men i lika hög grad polemiserade han mot docenten, och sedermera professorn i Uppsala, Pehr Niclas Christiernins uppfattning att den rådande inflationen var en effekt av en alltför snabbt ökande sedelstock. Det var inte penningmängden *i sig* – i enlighet med någon typ av kvantitetsteoretiskt resonemang – som var skuld till de stigande priserna och försämrade växelkurserna. Orsaken låg enligt Nordencrantz främst i den vidlyftiga penningstockens *användning*. Men hur detta gick till hade han svårt att förklara. Självfallet kunde kortsiktigt spekulerande i penningvärdets fall hjälpa till att förvärra inflationsbrasan. Men att detta också skulle vara inflationens långsiktiga orsak låter uppenbarligen mindre trovärdigt – åt-

minstone så här i efterhand. Samtiden tycks dock beredvilligt ha lyssnat och Nordencrantz analys väckte starkt gensvar (se Nordencrantz [1761], [1762], [1767], [1771], Magnusson [1989] s 11ff, Heckscher [1949] s 480, 779ff).

Att Nordencrantz här i hög grad var färgad av egna erfarenheter står utom allt tvivel. Själv hade han i samband med försäljningen av sina bruk i Roslagen på 1750-talet hamnat i gapet på en av de firmor som särskilt hade pekats ut som korrumperade intressenter i det hattska regementet, handelshuset Jennings' och Finlay. Genom att inte utbetala köpeskillingen för bruken under en följd av år hade detta handelshus genom en köpare som troligen var dess egen bulvan gjort en betydande inflationsvinst på Nordencrantz bekostnad (Magnusson [1989] s 13).

Synen på Nordencrantz

Eftervärldens syn på Nordencrantz har i hög grad färgats av hans dåligt genomförda generalangrepp på hattarnas inflationspolitik. Hans resonemang utmynnade i en minst sagt grumlig analys av de bakomliggande orsakerna. Inte minst Eli Heckscher betraktar honom som en skral tänkare med en uppblåst uppfattning om sin egen betydelse. Enligt Heckscher manifesterade han i sina pretentiöst upplagda skrifter mest "... sitt över alla bräddar strömmande behov av att föra sin vishet till torgs" (Heckscher [1949] s 769). I valet mellan Christiernins mera kyliga och analytiska läggning och Nordencrantz mångordiga men samtidigt också mycket lärda exposéer står Heckscher otvivelaktigt på den förstnämndes sida.

Detta är till viss del orättvist. Äldre nationalekonomiska idéhistoriker som Petander och Schauman framhåller Nordencrantz stora förtrogenhet med en allmäneuropeisk idédebatt liksom hans konsekventa frisinne som märks redan i det merkantilistiskt präglade förstlingsverket, *Arcana Oeconomiae et Commercii* [1730] (Schauman [1910] s 72,

Petander [1912] s 134f). Han var otvivelaktigt en av de mest konsekventa svenska debattörerna och skribenterna som verkade i upplysningens anda (Brolin [1953] s 363ff). När det gällde den omfattande naturrättsliga debatt som pågick under decenniet ute i Europa var han väl påläst och långt mera insatt än de flesta svenskar vid samma tid. Framför allt är det också i denna mening som han fortfarande har intresse för modernt ekonomiskt tänkande. Någon analytiker eller modellbyggare av större rang var han knappast. Inte heller var han någon renodlad ekonom i vår betydelse av ordet. Några ekonomer fanns knappast ännu trots att ämnet fått lärostolar i Uppsala (1741), Åbo (1747) och Lund (1750). Som akademisk disciplin karakteriserades ämnet av ett av ett hopkok av främst praktisk ekonomi (hushållsvetenskap) och juridik (näringslivslagstiftning etc). (Se Liedman [1986].)

Nordencrantz stod helt utanför detta. Hans insats var främst kritiken av den gamla auktoritära merkantilistiskt präglade politiken med dess starka inslag av näringstvang och ofrihet. Hans alternativ har ibland kallats reformmerkantilistiskt men i långa stycken framträder det som betydligt radikalare än så (Petander [1912] s 134f). I många avseenden förebådar han den syn som Anders Chydenius – för övrigt i hög grad påverkad av Nordencrantz – något senare bl a skulle presentera i *Den Nationella Winsten* [1767]. På detta sätt är han också en länk till det mera liberala synsätt som – även i Sverige – börjar vinna insteg och som förknippas med Adam Smiths namn. Nordencrantz ger en av de idéhistoriska nycklarna till hur denna övergång skall förstås och analyseras.

Biografi

Nordencrantz föddes år 1697 i Brunflo socken i Jämtland under det betydligt mera rustika namnet Bachmansson. Fadern var kronofogde men lyckades svinga sig upp till en

ställning som affärsman och borgmästare i Sundsvall. Efter att ha varit medhjälpare i faderns affärsrörelse begav sig den unge Anders via kortare vistelser i Norge och på Irland till London och England. När han återkom till Sverige i mitten av 1720-talet ägnade han sig åt faderns affärsrörelse men också åt författande. Dessa senare mödor utmynnade i verket *Arcana Oeconomiae et Commericii*. Det utkom 1730 efter ett envist förhalande av de svenska censurmyndigheterna delvis i stympat skick. År 1726 blev Nordencrantz vald som Sundsvallsborgarnas representant till ståndsriksdagen och på hösten 1727 tillträdde han en befattning som svensk konsul i Lissabon. Han återkom 1736. Genom giftermål förvärvade han en betydande förmögenhet och slog sig ned som brukspatron på Skebo och Ortala bruk i Roslagen (Magnusson [1989], Heckscher [1949] s 769ff, Lindroth [1978] s 102ff).

Som privatdebattör och brukspatron deltog Nordencrantz under 1740-talet i diskussionen om den svenska järnhanteringens uppräckning. Han förespråkade främst inrättandet av ett järnkontor som skulle tillvarata de svenska brukens intressen och sälja deras produkter. Men det kontor som till sist kom till stånd 1747 kom inte alls att spela en sådan självständig roll som Nordencrantz tänkt sig. Fortfarande var den svenska bruksnäringen i händerna på de stora köpmännen, främst den stockholmska Skeppsbroadeln. Istället kritiserade han nu Järnkontoret och kom i motsatsställning till den förda hattpolitiken. År 1747 utnämndes han till kommerseråd och efter att han sålt sina bruk vid mitten av 1750-talet (enligt egen åsikt till underpris!) började han på allvar blanda sig i den politiska och ekonomiska debatten. Han blev ett slags professionell debattör och skribent. Som initiativtagare till den s k Nordencrantzska växelberedningen under riksdagen 1760–62 deltog han i räfstén på hattarna och deras "brottsliga" inflationspolitik (Malmström [1900] s 46ff). Det arbete som han skrev i samband med detta [1759] är otvivelaktigt hans mest centrala. Det innehåller vid sidan av en vittom-

spännande kritik av hattpolitiken också viktiga element av en mera generell kritik som förebådar ett brott mot ett tidigare merkantilistiskt synsätt. Även vid följande riksdagar var han aktiv. År 1765 blev han medlem i sekreta utskottet och bankodeputationen. Och bara några dagar före sin död i juli 1772 gick han åter skriftligen till våldsamt angrepp mot "växelryttarna" och de "brottsliga spekulanterna". Att denna hans syn på korruption faktiskt bottnade i en bestämd samhällssyn kommer vi att se längre fram.

Nordencrantz som merkantilist

Nordencrantz debutverk från år 1730, *Arcana Oeconomiae et Commercii*, är ett förstlingsverk också i så måtto att det är det första större arbete rörande ekonomiska frågor på det svenska språket. Tillsammans med Anders Berchs år 1747 utkomna lärobok är detta verk Frihetstidens enda försök att åstadkomma en bredare syntes och behandla de ekonomiska frågorna i mera principiella termer. Äldre svenska doktrinhistoriker har karakteriserat verket som i huvudsak merkantilistiskt till sitt innehåll (Petander [1912] s 17f, Schauman [1910] s 68ff). Det är dock en sanning med modifikation och beror på vad man menar med merkantilism. Nordencrantz förväxlar *inte* pengar eller mynt med rikedom och är *inte* någon entydig anhängare av doktrinen om den positiva handelsbalansen. Visserligen kan inte en inländsk handel föröka kakan vilket en utländsk kan göra, menar han. Genom utrikeshandeln får ju kungen sin tull, köpmannen sin frakt och det nationella kapitalet kan under gynnsamma förhållanden tillta "i gemen uti pris och värde". Men ett lands rikedom består i första hand av dess "afvel", hävdar han. Detta består i sin tur antingen av "naturliga" eller "tillwärkade" ting såsom manufaktur, vetenskaper, konster, jordbruksprodukter eller sjömän, soldater och örlogsflottor. Han hävdar alltså *inte* att handeln står före alla näringar utan menar tvärtom

att manufakturer är det primära om man eftersträvar ökat välstånd för en stat och dess folk (Nordencrantz [1730] s 45ff). Till sist är han *inte* heller någon entydig anhängare av satsen som ofta kopplas samman med ett merkantilistiskt synsätt att nationens rikedom består av en mängd fattiga. Visserligen förutsätter nationens förkovran en starkt ökad folkmängd – något som han liksom de samtida tyska merkantilisterna eller de brittiska politiska aritmetikerna anser bör vara den ekonomiska politikens ledstjärna. Men han vänder på resonemanget och hävdar att en sådan ökad befolkning i sin tur förutsätter inrättandet av manufakturer på bred front och ett utvecklande av arbetsdelning och specialisering som i England, vilket han ser som ett föregångsland (Nordencrantz [1730] s 213ff).

I vilken mån Nordencrantz bör uppfattas som merkantilist kan alltså ifrågasättas. Däremot är det alldeles klart att han i *Arcana* fortfarande är anhängare av omfattande regleringar inom ekonomin – främst för att befrämja manufakturerna och de borgerliga näringarnas förkovran. För detta ändamål bör bondehandel och hemslöjd som motverkar ökad specialisering och arbetsdelning förbjudas, anser han (Nordencrantz [1730] s 134ff). Han går till och med så långt att han föreslår att söner till handelsmän och borgare skall tvingas att stanna inom faderns näring för att inte kapital och erfarenheter skall gå till spillo (Nordencrantz [1730] s 61ff). Å andra sidan hävdar han att vissa regleringar bör upplösas som hindrar nödvändig modernisering och industriell utveckling, främst skråväsendet (Nordencrantz [1730] s 192ff).

Som en röd tråd genom *Arcana* löper alltså en stark tilltro till de borgerliga näringarnas förkovran som en yttersta förutsättning för den svenska nationens tillväxt och lycka. Trots sina många upprepningar och oklarheter i detaljer är det ett första ambitiöst försök på svensk botten att diskutera villkoren och principerna bakom ekonomisk modernisering och tillväxt. Att Nordencrantz är väl förtrogen med den samtida internationella debatten står alldeles

klart. Han citerar ofta både Pufendorf, Temple, Mandeville och Malebranche – men kanske flitigast Davenant som uppenbarligen varit en stor inspirationskälla. Och liksom denne bör alltså Nordencrantz utan tvivel placeras bland reformmerkantilisterna. Han står uppenbarligen redan i sitt inledningsverk långt ifrån de mera traditionella merkantilisterna.

Övergången till ett mera liberalt betraktelsesätt

De ledande svenska hattpolitikerna och deras företrädare under Frihetstiden omfattade åsikten att en noggrann ekonomisk planering var en förutsättning för tillväxt och utveckling. Detta var i sin tur en förutsättning för att, som det hette, genom fredliga medel vinna Sveriges stormaktsställning åter efter olycksödet i det Stora nordiska kriget. Ekonomiprofessorn i Uppsala, Anders Berch, liksom de ekonomiska debattörerna J F Kryger och Edward Runeberg delade alla uppfattningen att näringsfrihet och minskade regleringar bara skulle leda till kaos och ruin för många enskilda näringsidkare (Heckscher [1949] s 826ff, Magnusson [1987], [1989], Liedman [1986]). Att ekonomin hade viss självläkande kraft om den fick vara i fred var inget tungt vägande argument, hävdade man. Varför gå en krokig väg när man kunde gå en rak, menade t ex Berchs lärjunge Låstbohm (Låstbohm [1754]).

Det var denna syn som mer och mer – sedan 1760-talet – började att ifrågasättas. Otivivelaktigt fick denna kritik sitt högsta uttryck hos Anders Chydenius som av Carl Uhr till och med utnämnts till en nordisk föregångare till Adam Smith (Uhr [1963]). Men som vi sett bör också Norden-
crantz nämnas i detta sammanhang. I flera av hans större verk finns partier som direkt tar upp en kritik av den gällande regleringspolitiken och som förespråkar ökad frihet. Den mest samlade kritiken finns dock i en kortare skrift

från 1756 där Nordencrantz går i polemik mot dåtidens kanske mest envise förkämpe för ekonomisk reglering och omfattande planering av det ekonomiska livet, manufakturdirektören Eric Salander. Orsaken till den rådande folkbristen och den utbredda fattigdomen låg huvudsakligen i de regleringar, privilegier och förbud som kännetecknade den förda politiken, menade Nordencrantz. Med tanke på de omfattande regleringarna vore det inte konsekvent att också gå ett steg vidare: ”Ja på det allting måtte få en rätt proportion, och Ämbetsmän få fyllest syssla... torde ock då finnas nödigt at, under Ämbetsmäns inseende och styrsel, genom lag fastställa, huru mycket hwar och en år eller dag äta och dricka bör” (Nordencrantz [1756] s 31f).

Men det är knappast denna kritik som gör Nordencrantz särskilt intressant. Eftersom han var väl insatt i den internationella debatten kunde han här använda argument som vid det här laget var väl kända. Det är snarare Nordencrantz starka konsekvens – hans *generella* kritik av näringsregleringarna – samt hur han kommer fram till denna uppfattning som är det mest intressanta. Här spelar hans allmänna politiska och naturrättsliga uppfattning en grundläggande roll. Inte minst påvisar Nordencrantz exempel den starka inverkan som den allmänpolitiska och naturrättsliga debatten hade för ekonomiämnets utveckling under 1700-talet fram till Smith. Detta är något som betonats på ett internationellt plan – främst den skotska naturrättsliga diskussionens betydelse (Hume, Hutcheson osv) för Smith – men som när det gäller Sverige också klart kan beläggas för den väl påläste Anders Nordencrantz (Hont-Ignatief [1983], Haakonsen [1981], Winch [1978] och Campbell-Skinner [1982]).

Naturrätt och ekonomi

Att den debatt som fördes kring naturrätten under 1700-talet hade en central betydelse för Nordencrantz framgår i

många av hans verk. Sin berömda skrift riktad till riksdagens öppnande 1760 [1759] inleder han t ex med en hundra sidor lång exposé om samhällets ursprungshistoria, samhällskontraktets ursprung och karaktär samt presenterar i detta sammanhang även en antropologi om människan (Magnusson [1989] s 16ff). Han för en kritisk diskussion av de olika författarna inom naturrättstraditionen: Grotius, Hobbes, Pufendorf, Montesquieu, Hume, Sidney och Rousseau. Han tar avstånd både från Rousseaus naiva syn på det ursprungliga stadiet som något gott och upphöjt liksom från Montesquieus enkla kontraktsfilosofi. Nordencrantz hämtar i stället till stora delar sin filosofi från den skotska upplysningstraditionen men med ingredienser också från t ex Pufendorf och Hobbes. Liksom Hume betonar han att människor är utrustade med en rad drifter och egenskaper som de söker tillfredsställa. Till skillnad från många av de äldre kontraktsteoretikerna menar han att mänsklig sociabilitet är en sådan drift. Den finns redan i det ursprungliga stadiet och skapas inte först genom samhällskontraktet – här ekar utan tvivel influenserna från Pufendorf. För Nordencrantz har detta viktiga konsekvenser. Att *sociabilitas* är en medfödd egenskap betyder att det sociala samhället inte innebär att människorna måste ge upp delar av sina naturliga passioner för att ingå i samhället och bli sociala – något som mera konservativa ”merkantilister” som Berch och Kryger tänkte sig (Magnusson [1989]). I enlighet med Hume menar istället Nordencrantz att det är i samhället som människorna lever ut sina passioner och drifter – på gott och ont (Nordencrantz [1759] s 1ff).

Den centrala frågan i de flesta av Nordencrantz skrifter är hur dessa passioner skall kunna förenas med det allmännas bästa – den fråga som ständigt upprepas från Mandeville till Smith. Ett samhälle som förtrycker de naturliga passionerna (till liv, innehav av egendom, sociabilitet etc) är inget bra samhälle, slår han fast. Sämst i detta sammanhang är det despotiska enväldet, men också den typ av oligarkiskt styre som han anser existerar i Sverige förkas-

tar han också. Bara i en stat med demokratiska och konstitutionella utgångspunkter finns förutsättning för en sådan förening, menar han (Nordencrantz [1767] II s 70ff). Korruptionen hotar där fåstyre förekommer. Denna tanke på korruption som ett alltid närvarande och smygande gift som hotade samhället var ett allmänt ledmotiv i periodens politiska debatt. Inte minst Nordencrantz äldre inspirationskälla bland ekonomerna, Charles Davenant, var påverkad av ett sådan tänkande (Pocock [1975] s 437).

Frågan hade även en motsvarighet på det ekonomiska planet, menade Nordencrantz. Det enda verkliga motgiftet mot korruption var en borgerlig ordning som vilade på många självständiga brukare, entreprenörer och industriella producenter. Med en sådan ordning skulle korruption kunna undvikas. När dessa sökte tillfredsställa sina enskilda drifter genom enkelt och idogt arbete ledde detta till det allmännas bästa. Även om en sådan ordning inte innebär något absolut hinder mot korruption ger den ändå det bästa möjliga skyddet (Nordencrantz [1767] II s 76ff). I denna diskussion framträder en ganska mörk syn på mänsklighet och samhälle hos Nordencrantz men också spår av den skeptiska och psykologiskt realistiska syn som t ex karakteriserar Hume. Det är också tydligt att hans lösning av problemet med att förena passionerna med det allmänna bästa är mycket likartad den som Hume formulerade och som Adam Smith tillämpade i *Theory of Moral Sentiments*. Att detta i sin tur skulle leda vidare både till *Den Nationella Winsten* (Chydenius) och *Wealth of Nations* (Smith) var kanske bara följdriktigt.

Ekonomisk diskussion under Frihetstiden

Den ekonomiska diskussionen under Frihetstiden var både omfattande och bred och den har funnit många uttolkare. Eli Heckscher som i första hand var ute efter de analytiska nyvinningarna hade inte mycket fördelaktigt att säga

om tidens ekonomiska tänkande (med undantag av Christiernin, E Runeberg och Chydenius). Andra har varit mindre anakronistiska i sitt angreppssätt och velat se deras insats mot bakgrund av periodens allmänna förutsättningar. De har då också främst betonat den praktiska grundvalen för det ekonomiska tänkandet under denna period och hur "merkantilistiska" eller "reformmerkantilistiska" åsikter oftast motiverades av sociala intressen. Senast har en sådan syn utvecklats av Liedman [1986] och Lönnroth [1985].

Mot denna bakgrund visar fallet Nordencrantz flera intressanta saker.

För det första är han självfallet föga intressant om vi i den ekonomiska idéhistorien främst söker efter hur en given analytisk apparat har växt fram – Joseph Schumpeters "verktygslåda". Däremot är han i högsta grad intressant om vi anlägger ett brett perspektiv på doktrinhistorien och föreställer oss att relevansen av denna analysapparat också har sin utgångspunkt i ett – skiftande – ideologiskt och vetenskapsteoretiskt ramverk.

För det andra visar Nordencrantz exempel hur nära den politiska, moralfilosofiska och naturrättsliga debatten under 1700-talet var sammankopplad med det under samma sekel framväxande ekonomiämnet. Detta har förvisso visats på utländsk botten tidigare men förtjänar att lyftas fram även i detta sammanhang.

För det tredje framträder här klart hur 1700-talets ekonomiska tänkande förtjänar att tas på allvar även intellektuellt. Framför allt kan det inte bara ses som en rationalisering av klass- eller andra särintressen. Det har utan tvivel även sin grundval i olika intellektuella traditioner och begreppsapparater som leder till olika sätt att närma sig ekonomiska problem och tolka fakta och sammanhang. De måste helt enkelt förstås i sitt diskursiva sammanhang för att använda ett modernt uttryck (Magnusson [1987a]). Självfallet gäller detta också senare riktningar inom ekonomiämnet. Nordencrantz kanske största förtjänst är att han klargör detta så tydligt för oss.

Referenser

- Brolin, P-E, [1953], *Hattar och mössor i borgarståndet*. Uppsala.
- Cambell, R H & Skinner, A S, [1982], *Adam Smith*. Croom Helm, London.
- Haakonsen, K, [1981], *The Science of a Legislator: The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith*. Cambridge U P, Cambridge.
- Heckscher, E F, [1949], *Sveriges ekonomiska historia sedan Gustav Vasa, II:2*. Stockholm.
- Hont, I & Ignatief, M, (red), [1983], *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge U P, Cambridge.
- Liedman, S-E, [1986], *Den synliga handen*. Arbetarkultur, Stockholm.
- Lindroth, S, [1978], *Svensk lärdomshistoria: Frihetstiden*. Stockholm.
- Låstbohm, J, [1754], *Nödwändigheten af Näringsmedlens Jemnwigt uti et samfund*. Uppsala.
- Lönnroth, J, [1985], *Minervas uggla*. Stockholm.
- Magnusson, L, [1987], "Mercantilism and 'reform' - mercantilism: the rise of economic discourse in Sweden during the eighteenth century". *History of Political Economy*, Vol 19, Nr 3.
- Magnusson, L, [1987a], The Language of Mercantilism, i Lowry, T, (red), *Pre-Classical Economic Thought*. Kluwer, Boston.
- Magnusson, L, [1989], "Korruption och borgerlig ordning. Naturrätt och ekonomisk diskurs i Sverige under frihetstiden". *Uppsala Papers in Economic History*, Nr 20.
- Malmström, C G, [1900], *Sveriges politiska historia 1718–1772*, V. Stockholm.
- Nordencrantz, A, [1730], *Arcana Oeconomiae et Commericii*. Stockholm.
- Nordencrantz, A, [1756], *Påminnelser wid Manufactur-Commisarien Eric Salanders så kallade Genwäg til Slögder...* Stockholm.
- Nordencrantz, A, [1759], *Til Rikets Högloft. Ständer församlade wid Riksdagen år 1760*. Stockholm.

- Nordencrantz, A, [1761], *Sannolikheter ofta ogrundade och äfven ledande till willfarelse*. . . Stockholm.
- Nordencrantz, A, [1762], *Åtskillige Memorialer angående Myn-tet och Wäxel-Coursen*. Stockholm.
- Nordencrantz, A, [1767–68], *Bekymmerslösa stunders menlösa och Owäldne Tankar om de Betydande Anmärkningar som af en hedervärd Landtman*. . . kallas Tankar om Yppighet och Öfwerflöd. Stockholm.
- Nordencrantz, A, [1771], *Interims Anmärkningar wid Professor Christiernins Stämning*. . . Stockholm.
- Petander, K, [1912], *De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige*. Stockholm.
- Pocock, J, [1975], *The Machiavellian Moment*. Princeton.
- Schauman, G, [1910], *Studier i frihetstidens ekonomiska litteratur*. Helsingfors.
- Uhr, C G, [1963], *Anders Chydenius 1729–1803: A Finnish predecessor to Adam Smith*. Åbo.
- Winch, D, [1978], *Adam Smith's Politics: An Essay in Historiographic Revision*. London.

Mats Persson och Claes-Henric Siven

Pehr Niclas Christiernin

1725–1799

Svensk nationalekonomi före Wicksell utgör en ganska träaktig läsning. Visst kan man hitta ekonomer som på sin tid ansågs som framstående – eller i vissa fall till och med lysande – men det är svårt att få någon uppfattning om vad de *egentligen* givit för bidrag till vår vetenskap. I de flesta fall förefaller de ha varit goda representanter för sin tids konventionella visdom, snarare än vetenskapliga nydanare och vägröjare. Bläddrar man i hävderna hittar man dock *en* person som verkligen gett ett alldeles eget bidrag, och dessutom ett bidrag av fundamental betydelse. Det var uppsalaekonomen Pehr Niclas Christiernin (1725–99), som 1760 formulerade kvantitetsteorin.

Sambandet mellan penningmängden och prisnivån hade visserligen diskuterats på kontinenten i århundraden och hade fått en auktoritativ formulering av David Hume i skriften "Of Money" 1752. Men Christiernins formule-

ring, som publicerades 1761, var avgjort klarare och redigare än Humes, och medan Humes analys hade avsett en ekonomi med fasta växelkurser utvidgade Christiernin analysen till att omfatta en ekonomi med rörliga växelkurser. Hans analys föregrep därigenom en berömd diskussion som skulle komma att föras 50 år senare i England, och det är möjligt att *om* hans skrifter hade publicerats på något världsspråk, så skulle 1800-talets nationalekonomiska doktrinhistoria ha sett annorlunda ut.

Studieår i Uppsala

Pehr Niclas Christiernin tillhörde en välbärgad släkt av präster och brukspatroner i Bergslagen. Han kom mycket ung till Uppsala och studerade under 1740-talet teologi, juridik och filosofi. På grund av familjens goda ekonomi var han inte piskad att snabbt skaffa sig en utbildning enbart med tanke på att kunna försörja sig, utan kunde i stället följa sin intellektuella nyfikenhet och välja de kurser som tedde sig mest intressanta.

Genom sin hemmiljö i Bergslagens bruksägarkretsar hade han också ett naturligt intresse för ekonomi. Vid denna tid sköttes de ekonomiska ämnena vid Uppsala universitet av Anders Berch (1711–74), en moderat merkantilist med goda kontakter med hattpartiet, som vid 30 års ålder hade blivit Nordens första professor i nationalekonomi. (Se Liedman [1986].) Han fick snart ögonen på Christiernin och blev något av en mentor för den begåvade unge mannen. Efter en studieresa till Bergslagen 1757 och en avhandling om rikets nytta av låga penningräntor två år senare var Christiernin färdig att utnämnas till adjunkt i ekonomi 1759. Året därpå företog han en ny studieresa, denna gång via Finland till S:t Petersburg. Under hela resan förde han en detaljerad dagbok, som numera förvaras i Carolina Rediviva; i den kan man följa hur den vetgirige ekonomiadjunkten dag för dag samlar uppgifter om de bygder

han reser igenom: om städernas folkmängd och näringsliv, om handelsvägar, prisnivåer och växelkurser. Några framstående ekonomiska forskare träffade han dock inte, och Daniel Bernoulli (1700–82) hade lämnat S:t Petersburg redan 1733.

Under 1760 höll han också de föreläsningar som publicerades följande år under titeln *Föreläsningar angående den i Swea rike uppstigne wexel-coursen*.¹ Boken, som väckte ett mycket stort uppseende, är hans viktigaste ekonomiska arbete. Ja, man skulle nästan kunna säga att det är hans enda ekonomiska arbete; avhandlingen från 1759 var en tämligen osjälvständig produkt, huvudsakligen grundad på engelsk litteratur, och hans skrifter från 1760-talet utgörs så gott som undantagslöst av debattinlägg med anledning av den häftiga polemiken kring boken från 1761. (Se Petander [1912].) Under 1770-talet glider han alltmer in i filosofin och har vid tiden för publiceringen av Adam Smiths *Wealth of Nations* (1776) lämnat nationalekonomin.

Christiernins bana som nationalekonom blev således kort; den omfattar knappt två decennier. Därefter vidtog en lång och plågsam bana som filosof, eller rättare sagt: som reaktionär filosof av andra eller tredje rangen, som akademiskt original, rättshaverist och notorisk grälmakare. De sista decennierna blev ganska bittra för Christiernin, som fick rikliga tillfällen att visa prov på dåligt omdöme, men de kan ändå inte sägas skymma det sällsynt goda omdöme och den för sin tid unika klarsyn som han visade i *Föreläsningarna* från 1761. För att förstå bokens betydelse kan det vara på sin plats med en bakgrundsteckning av frihetstidens ekonomiska politik.

Den ekonomiska och politiska bakgrunden

När Sverige 1721 fått fred efter krigen under Karl XII följde en 20-årsperiod av långsamt uppbyggnadsarbete un-

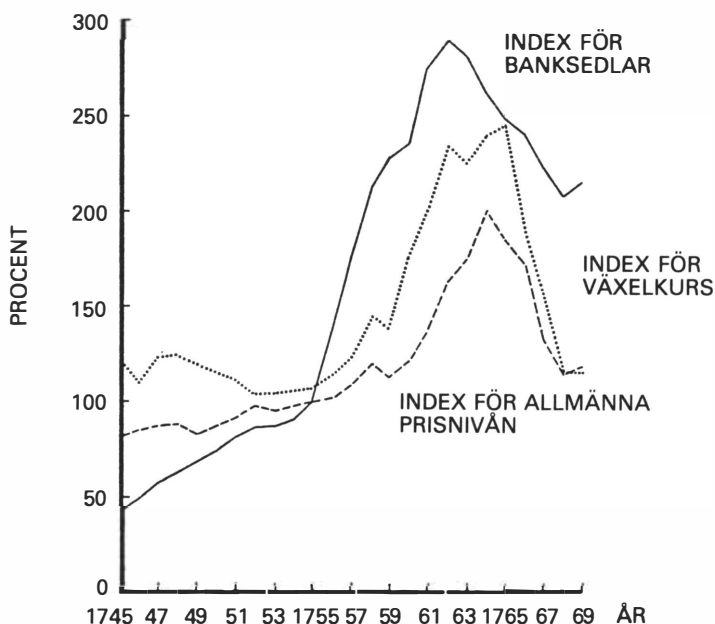
der Arvid Horns ledning. Under 1730-talet kom dock motsättningarna att skärpas. De båda partierna hattar och mössor utkristalliserades. Arvid Horn störtades och hattarna grep makten vid riksdagen 1738–39.

Hattarna hade två huvudpunkter på sitt program: Dels att söka revansch (i första hand mot Ryssland), dels att i merkantilistisk anda bygga upp den svenska industrin. De båda programpunkterna fordrade stora finansiella resurser för sitt förverkligande. Dessa resurser kom att skapas genom riksdagens kontroll över Riksbanken (Riksens Ständers Bank).

När Karl XII:s nödmynt avskaffades kom de att ersättas huvudsakligen med kopparplåtar där metallinnehållet skulle motsvara deras värde. Detta var en garanti mot en upprepning av inflationen under de sista krigsåren. Kopparplåtarna var emellertid tunga och skrymmande.² För att göra betalningarna bekvämare instiftades 1726 s k transportsedlar. Dessa var egentligen kvitton på kopparplåtar som hade lämnats in till Riksbanken. I stället för att transportera de tunga kopparplåtarna i samband med betalningar räckte det med att transportsedlarna bytte ägare. Tio år senare började emellertid banken låna ut banksedlar mot säkerhet i fast egendom och i tackjärn. Lånerörelsen kom att få allt större omfattning i samband med hattarnas misslyckade revanschkrig i Finland 1741–1743 och den allt mer ambitiösa industripolitiken under 1740- och 1750-talen. 1745 slutade banken att lösa in sedlarna med kopparplåtar.

1756 var ett märkesår. Då gjordes ett försök att genom en kupp stärka kungens makt på riksdagens och rådets bekostnad. Kuppförsöket misslyckades dock, och de huvudansvariga (med undantag av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika) decapiterades i juli samma år. I yran och lättnaden efter det avvärjda kuppförsöket kom hattregeringen att utvidga och förstärka sin industripolitik. Låneverksamheten utvidgades, räntan sänktes från 4–5 procent till 3–4 procent och ett antal tunnor guld lånades räntefritt ut till någ-

Figur 1 Prisutveckling, växelkurs och penningmängd 1745–69.

Källa: Eagly [1971].

ra behövande industriidkare. Teorin var att en expansiv ekonomisk politik skulle leda till ökad nationalinkomst och till överskott i betalningsbalansen. Verkligheten blev dock att den allmänna prisnivån började stiga och att växelkursen steg, dvs den svenska dalern deprecierades.

Året därpå bröt det pommerska kriget ut och Sverige kom med i sjuårskriget, vilket finansierades med ytterligare sedelemissioner. Detta förorsakade en kraftig spekulation mot växelkursen. Folk köpte utländsk valuta i förväntan om att priset på denna, uttryckt i svenska daler, skulle stiga. Den allmänna prisnivån steg också kraftigt. (Se Figur 1.)

Hattarnas teori för inflationsförloppet var följande.

Växelkursen steg beroende på underskott i betalningsbalansen. Den högre växelkursen ledde i sin tur till högre importpriser och därmed till en högre allmän prisnivå. Botemedlet var importrestriktioner i stället för antiinflationspolitik. Hattarna förordade t o m ytterligare ökningar i penningmängden för att åstadkomma jämvikt i betalningsbalansen genom att öka den inhemska produktionen och därigenom indirekt exporten (hattarna trodde på *increasing returns to scale*).

Mössorna motsatte sig hattarnas politik och menade att orsaken till inflationen och till valutans fall var den stora sedelemissionen. Men den kausala länken var girigheten hos dem som mottog banklån. Mössornas främste inflationsteoretiker var kommerserådet Anders Nordencrantz. Denne var en beläst man, som 1730 gett ut ett uppmärksammat ekonomiskt arbete i merkantilistisk anda. Han tillhörde tidigare hattpartiet, men inflationen hade lett till förluster för honom och han bytte parti. Han kom att ge mössorna det teoretiska underlaget för deras anlopp mot rådet. Enligt Nordencrantz var det onda män snarare än opersonliga ekonomiska krafter som hade ställt till med eländet. Det fanns också en personlig koppling mellan handelshusen, bruksägarna och industriidkarna å ena sidan och hattpartiet å den andra. Nordencrantz var en tidig public choice-teoretiker.

I och med riksdagen 1765–66 var tålamodet med hattregimen slut. Inflationen hade lett till sjunkande realinkomster för dem som hade fasta nominella löner, bl a ämbetsmännen. Mössorna kom nu till makten på ett deflationsprogram som gick ut på att få ner prisnivån till det läge den hade haft före 1745. De trodde inte heller att detta skulle förorsaka arbetslöshet. De rika hattköpmännen hade gjort vinster på inflationen, nu skulle samma individer få förluster i stället.³

Mössornas deflationspolitik ledde inte endast till sänkningar i prisnivå och växelkurs, det blev också en omfattande minskning i produktion och sysselsättning. Konkur-

ser blev legio. Mössornas popularitet bleknade snabbt och hattarna återtog makten 1769. De avskaffade deflationspolitiken och strävade efter ett bevarat penningvärde, som Christiernin hade föreslagit 1761.

Christiernins analys av inflations-deflationsförloppet

I den upphetsade debatten kring växelkursen och inflationen fanns det endast en som såg klart, akademiadjunkten i Uppsala Pehr Niclas Christiernin. Hans föreläsningar 1760 behandlade penningteorin men kom också att beröra de aktuella inflationsproblemen. Året därpå publicerade han delar av föreläsningarna.⁴ Hans skrift kom att väcka en våldsam debatt med bl a attacker från Anders Norden-crantz' sida. 1763 publicerade Christiernin ett svar till sina kritiker. I en tredje skrift från 1769 summerade han debatten med utgångspunkt från den faktiska utvecklingen.

Att Christiernin 1761 publicerat ett utdrag av sina föreläsningar berodde naturligtvis på att han ansåg analysen vara av direkt betydelse för den diskussion som samtidigt fördes vid riksdagen. Christiernins skrift är anmärkningsvärd av flera anledningar. För det första var den – om än endast ett utdrag av hans föreläsningar – en vetenskaplig produkt. Hans skrift var också av en helt annan karaktär än de pamflettbetonade alster som i övrigt publicerades kring de ekonomisk-politiska frågorna. Detta innebar att det i boken fanns en bakgrund i ekonomisk teori och i institutionalia som annars inte var så vanlig.

För det andra innebar Christiernins bok inte ett ställningstagande för det ena eller det andra partiet. Hans argumentation var riktad både mot hattar och mössor, även om de senare var huvudmålet. Denna oväld var mycket ovanlig i tidens upphetsade debatt och förskaffade honom snabbt fiender i bägge lägren. Men Christiernin brydde sig inte om sådant; han var en intellektuellt totalt hederlig

person. Det skarpsinne och den oräddhet som firade så stora triumfer i hans ekonomisk-politiska inlägg under 1760-talet skulle senare dock få helt andra effekter.

Nedan sammanfattas kort Christiernins diskussion av valutakurserna och prisstegringsprocessen, av effekterna av inflation och deflation. Slutligen kommenteras hans förslag till uppläggning av stabiliseringspolitiken.

I analysen fanns det två system att ta hänsyn till, dels fasta valutakurser (eller snarare fasta paritetskurser) vid metallstandard, dels fria valutakurser under papperspengar. I båda fallen antas valutakursen skapa jämvikt mellan utbud och efterfrågan på främmande valutor. Växelkursen liknas vid en barometer som visar utbud och efterfrågan för valutor. Kursen påverkas i princip av alla transaktioner som ger upphov till utbud av eller efterfrågan på valutor. Vid metallstandard kan emellertid kursen inte på längre sikt avvika från pari mer än vad export- och/eller importkostnaderna för myntmetallen ger.

Om i stället valutakurserna är fria (de inhemska sedlarna är inte inlösbara i myntmetall eller det råder förbud mot in- och utförsel av myntmetallen) finns inte någon utifrån given gräns för kursen. Den bestäms då bl a av penningpolitiken i de olika länderna. Christiernin understryker att fria växelkurser kan ge en självreglerande mekanism: en stigande växelkurs höjer exporten och sänker importen.⁵

Med utgångspunkt från denna beskrivning av prisbildningen på valutamarknaderna analyserade han sedan orsakerna till att den svenska valutan deprecierats. Orsaken var enligt honom den expansiva penningpolitiken och finansieringen av kriget med banklån. De låga räntorna ledde till att priserna på fast egendom steg och en del lurades att sälja mot dalersedlar. Efterfrågan på lyxvaror ökade. Sveriges importefterfrågan (importen bestod vid denna tid i stor utsträckning av livsmedel och lyxvaror) steg, vilket vid pappersmyntfot ledde till stigande växelkurs, dvs att det krävdes allt flera svenska daler för att köpa en enhet utländsk valuta.

Christiernins analys av orsakerna till den stigande växel-

kursen och den stigande prisnivån gick alltså stick i stäv både mot hattarnas och mössornas bild av orsaksförloppet. Hattarna menade ju att det var underskottet i handelsbalansen som var motorn i förloppet, medan Christiernin underströk att handeln i stort sett var i balans. Den stora importefterfrågan ledde i stället till en högre jämviktsnivå för valutakursen. I motsats till mössorna betonade han att det låg operonliga ekonomiska krafter bakom orsaksförloppet. Deprecieringen av valutan berodde t ex inte på en kartell mellan säljarna av utländsk valuta. Han framhöll att monopol endast kan höja priset på enstaka varor medan en allmän prisstegring berodde på att penningmängden ökade.

Christiernin diskuterade inte endast orsakerna till den stigande växelkursen utan analyserade också dess effekter. Han underströk först – i polemik mot främst mössorna – att en hög eller låg växelkurs inte hade någon betydelse i sig. Den återspeglar bara *nominella* storheter. Varor köps och säljs mellan länder som om växelkursen inte funnes. Men kan alltså inte säga att landet vinner eller förlorar på en låg resp hög växelkurs. Däremot kan enskilda individer förorsakas förluster eller vinster vid förändringar i växelkursen.

Variationer i växelkursen spelar visserligen en viktig roll för att skapa jämvikt i utrikesbetalningarna, men vinsterna för exportindustrin vid en uppgång i växelkursen skulle kunna störa den fördelningsmässiga jämvikt som är nödvändig för att lugnet skall bestå hos ett fritt folk. Samtidigt underströk han att en fallande växelkurs (med deflation) var än värre.

Deflation och arbetslöshet

Ett minskat sedelomlopp med åtföljande lägre växelkurs (dvs en appreciering av valutan) skapar omfördelningar men tenderar dessutom att störa handel och produktion. Prissystemet har anpassats till den förutvarande höga växel-

kursen. När nu växelkursen faller kommer en del priser att ändras mer än andra. Det är svårare att anpassa priser nedåt än uppåt.

Minskar penningmängden så minskar köpen, lagren stiger och produktionen faller. Detta leder till pessimism, ökad efterfrågan på likviditet, minskad omloppshastighet för penningmängden och ytterligare minskad efterfrågan för varor. Fallande priser skulle förorsaka förväntan om ytterligare fallande priser. Minskade inkomster skulle leda till ytterligare minskad efterfrågan.

Även om alla priser kunde anpassas omedelbart till den lägre växelkursen så skulle ändå en del problem uppstå. Det viktigaste är att prisstegringar och prisfall inte har symmetriska effekter. Långivare förlorar visserligen på (oväntade) prisstegringar, men de har å andra sidan en förmögenhet. Vid prisfall är det inte säkert att låntagarna har möjlighet att betala igen lånen. Det skulle kunna uppstå kumulativa effekter av successiva konkurser. Produktionen minskar och de breda lagren utsätts för arbetslöshet.

Christiernin drog av detta slutsatsen att det gällde att stoppa inflationen, men också att stabilisera priserna på nuvarande höga nivå och ej försöka få tillbaka prisnivån och växelkursen till en tidigare nivå som mössorna föreslog.

Eftersom inflationen förorsakats av överemissionen av sedlar så borde fortsatt ökning av sedelutgivningen förhindras. Banken borde inte få låna ut mer än en summa motsvarande 10 gånger dess reserver. Deflation kan åstadkommas genom en höjning av utlåningsräntan. Vill man åstadkomma en stabilisering av penningvärdet är det emellertid bättre att sälja statsobligationer till hög ränta eller att öppna räntebärande inlåningskonton i banken.

Hur pass originella var Christiernins analys och slutsatser? Man kan till en början konstatera att han var bekant med den internationella ekonomiska diskussionen. I de båda skrifterna från 1761 och 1763 refererar han bl a till David Hume, Richard Cantillon, John Locke och Thomas Mun. Kvantitetsteorin var alltså inte hans egen uppfinning, ej heller tan-

ken att det fanns en självreglerande mekanism för utrikesbetalningarna (jämför Humes guldflödesmekanism).

John Eagly, som har studerat Christiernins insatser och översatt hans viktigaste skrifter till engelska, menar emellertid att Christiernin framstår som en mer sofistikerad penningteoretiker än t ex Hume och Smith, att han var först med att framställa en teori för rörliga växelkurser som jämviktsskapande mekanism, och att han klart föregrep den engelska debatten om prisnivån och växelkursen ("The Bullion Debate") vid 1800-talets början.⁶

Även Christiernins analys av deflationens verkningar bör emellertid tilldelas ett högt värde. Han förutsåg ju de negativa effekterna redan i sin skrift från 1761. Det bör emellertid understrykas att Christiernin i detta avseende faktiskt hade en inhemsk föregångare.

Emanuel Swedenborg hade i sina *Oförgriplige tankar om myntets upphöjande och nedsättande* [1722] analyserat effekterna av inflationen under Karl XII:s sista år och effekterna av en deflation i syfte att återställa prisnivån till sitt ursprungliga läge. Förutom att Swedenborg var inne på fördelnings- och terms-of-tradeeffekterna av inflation respektive deflation, underströk han att priserna var mindre rörliga nedåt än uppåt. En deflation skulle därför ha skadliga effekter på produktion och sysselsättning. Swedenborg avslutar sin skrift med följande slutsats:

"Af de anförde skäl lærer kunna ses, at en förhöjning är et Land högst skadelig; Som ock en förnedring, sedan det en tid har warit förhöjdt, och likasom inrättadt och bygdt på sin gångbarhet hela Rikets oekonomiska wäsende: Så at onkeligen följer det, som i början sagt är, nemligen, at i oträngdt mål röra och rubba et Mynt, wore at röra hwars och ens förnämsta handtering, och rubba det ädlaste som uti ens förwahr ligger, samt at göra en ändring uti hela Rikets Commerce, och i följe deraf, at underkasta sig at wara i ansvar hos hwar och en, som nu och i längden derigenom kommer att lida.⁷

Swedenborg [1722] s 15.

Samtidigt som man således kan peka på föregångare så står det klart att Christiernins analys av 1760-talets stabiliseringspolitiska problem ägde en stor självständighet och skärpa. Han var en lysande ekonom. Men varför kom han kort därefter att avsluta sin nationalekonomiska bana?

Akademisk karriär

Anders Berch fick 1767 tjänstledighet från sin professur, och adjunkten Christiernin förordnades att upprätthålla tjänsten. När Berch sedan efter ett par år utnämndes till universitetets räntmästare, med uppgift att reda ut dess trassliga ekonomi, avgick han definitivt från professuren. Valet av efterträdare kunde synas skäligen enkelt, men det komplicerades av två saker. För det första hade Christiernin under 1760-talets hetsiga stabiliseringspolitiska debatter skaffat sig mäktiga fiender, såväl inom regeringen som oppositionen, som gärna såg att han stoppades i sin karriär.⁸ För det andra hade den redlige Anders Berch i denna fråga dubbla lojaliteter; han ville nämligen gärna att hans son, Krister Berch, skulle få den eftertraktade tjänsten.⁹ Efter en del intriger utnämndes dock Christiernin till slut av Kungl Maj:t den 24 oktober 1770.

Han stannade emellertid endast ett år på tjänsten och blev därefter professor i teoretisk filosofi. Historien med tjänstebytet kom att bli ödesdiger för Christiernin, och eftersom den också säger en del om vetenskapens och politikens relativa styrkepositioner redan på den tiden kan det vara på sin plats att återberätta den.

Henrik Frosterus hette en jurist med svaga vetenskapliga, men med desto bättre politiska, meriter. Under 1760-talet hade han knutit värdefulla kontakter med hattpartiet, och såväl partiet som Frosterus själv tyckte att de skulle gagnas av att han fick en professorstitel. Regeringen hade gjort ett försök i denna fråga redan 1762, men Uppsala universitet hade då kraftfullt betackat sig för dylika ar-

rangemang. När hattarna återfått makten (1769) efter den fyraåriga mössregimen, var det dags igen.

Den första professur som blev ledig var Anders Berchs professur i nationalekonomi. Eftersom den formellt tillhörde den juridiska fakulteten var juristen Frosterus' kandidatur inte helt orimlig, men det visade sig tyvärr att konkurrenterna (dvs Berch d y och Christiernin) var så uppenbart mer meriterade att inte ens hattregeringen kunde göra något åt saken. Mot slutet av 1770 blev professuren i teoretisk filosofi ledig. Frosterus saknade visserligen kunskaper i teoretisk filosofi, men eftersom konkurrenterna här var tämligen svaga lyckades till slut regeringen mot de sakkunnigas förslag genomdriva att han fick tjänsten.

Universitetet stod nu med två nyttnämnda professorer: en ekonomiprofessor med goda kunskaper i ekonomi och med vissa kunskaper i (och ett starkt intresse för) filosofi och teologi, och en filosofiprofessor utan kunskaper i filosofi men med vissa kunskaper i ekonomi och juridik. Snart uppstod naturligt nog tanken att de båda herrarna helt enkelt borde byta professurer med varandra, och så skedde också i december 1771.

Bytet tedde sig för samtliga inblandade klart pareto-sanktionerat. Frosterus fick ägna sig åt ett ämne som han hade någon kunskap om, och Christiernin fick tillfälle att använda sin skarpa analysförmåga på en vetenskap som alltifrån ungdomsåren hade legat honom varmt om hjärtat. På sikt visade det sig emellertid att han definitivt hade hamnat på fel plats i livet. Filosofin befann sig vid denna tid, precis som nationalekonomin, i stark utveckling och stod inför en viktig omvälvning. Skillnaden var bara att vad gäller ekonomin hade Christiernin haft lyckan att uppträda som representant för de nya, framträngande idéerna och att stå på den segrande sidan. I filosofin kom han att hamna på den konservativa, förlorande sidan, och hans sista decennier förspilldes på en hopplös kamp mot de nya idéerna.

Den förbittrade filosofen

Under 1770-talet avvecklade Christiernin sina ekonomiska skrifter och använde sina bästa krafter dels till akademiska gräl och intriger, dels till att bekämpa Immanuel Kants filosofiska tankar, som vid den tiden började tränga in i Sverige. Han betraktade den kantska filosofin som orealistisk, oförnuftig och rentav samhällsfarlig, och i den svenska filosofins historia utgör den s k Kantstriden, som rasade under decennierna kring år 1800, ett omfångsrikt kapitel.

De akademiska grälen och skandalerna – som inte enbart gällde filosofiska principer, utan ofta hade en rent praktisk eller ibland personlig bakgrund – tycks vara ett resultat av Christiernins stora analytiska begåvning, hans ovilja till kompromisser och hans till rättshaveri gränsande sanningslidelse. När man studerar Uppsala universitets historia under 1700-talet stöter man ständigt på Christiernin som notorisk grälmakare och kverulant. (Se Annerstedt [1913].) Beryktad är hans installationsföreläsning 1771, där han i starka ordalag tar heder och ära av den härskande fysiokratiska doktrinen, och hans livslånga ovänskap med astronomen Daniel Melanderhjelm. Ofta synes han ha haft rätt i sak, som när han 1780 satte igång ett stort angrepp på universitetets bibliotekarie för förment slarv och slapphet, eller när han under många år bråkade om sin lön – men hans sätt att föra striden kom oftast att skada honom själv.

En pikant episod utgör den skandalomsusade disputation som ägde rum på den teologiska fakulteten 1777. Christiernin hade sökt en professur i teologi som var mer inkomstinbringande än filosofiprofessuren, och han mötte sin främste medtävlare, teologen L G Palmberg, i en disputation den 5 maj om den helige Andes medverkan vid syndares omvändelse. De båda kombattanterna, som redan tidigare var ovänner, blev efter hand alltmera upphetsade och aggressiva, ordföranden försökte lugna dem flera

gångar men misslyckades, och när de slutligen till åhörarnas högljudda förtjusning lämnade latinet och började kasta okvädingsord till varandra på ren svenska var skandalen ett faktum. Historien drog ett löjets skimmer över universitetet, och Gustav III ingrep personligen i ärendet. Han bestämde att varken Christiernin eller Palmberg skulle få teologiprofessuren. Den skulle i stället gå till den person som placerats i tredje förslagsrummet. Kungens motivering är tänkvärd: "Hans Maj:t finner att lärdom allena ej är tillräcklig att derpå förtjena ett rum, utan att ock seder och sinnelag böra komma med i räkningen, så framt ungdomen skall hafwa den uppbyggelse som wederbör".

Till de olyckor som hopades över Christiernin hörde också hans sorgliga kärleksliv. Efter flera misslyckade frierier blev han slutligen 1767 gift med prästdottern Inga Elisabet von Kiörning. Äktenskapet blev dock olyckligt, och enligt traditionen hade bruden ingått det mot sin vilja. (Carlquist [1922].) En anekdot om det Christierninska samlivet har bevarats till eftervärlden: "Han och hans maka måtte ha varit rätt så egendomligt folk (. . .). De hatade varandra som pesten och bodde åtskilda i var sin hälft av huset. Men på slaget åtta varje morgon öppnade de dörren till en mellanliggande sal och — räckte ut tungorna åt varandra för att dymedelst lätta sina hjärtan." (Hamilton [1928] s 67.)

Alla olyckor och alla skandaler till trots var dock Christiernin en i det yttre ganska framgångsrik person. Han var t ex en tidig föregångare till Keynes och Bertil Ohlin i så måtto att han skapade sig en aktningvärd förmögenhet genom skickliga spekulationer, främst i spannmål. Han bodde stort och elegant i det vackra Julinsköldska huset, som han hade köpt när akademiräntmästaren Peter Julinsköld gick i konkurs — en uppmärksamman händelse i 1760-talets Uppsala. Huset finns fortfarande kvar; det är det pampiga Dekanhuset mellan Trefaldighetskyrkan och Domkyrkan, som numera ägs av den teologiska fakulteten.

Här samlade han ihop ett stort vetenskapligt bibliotek på

5 000–6 000 volymer som efter hans död såldes på auktion i mars 1800. Den 240-sidiga auktionskatalogen ger intressant information om vilken litteratur en professor på 1700-talet hade i sina bokhyllor. Det största utrymmet upptas av teologiska och filosofiska verk, medan de ekonomiska arbetena är i minoritet. Dessa utgörs främst av praktiska läroböcker i jordbruk, industri och brukshantering i upplysningstidens anda, men även böcker som bättre svarar mot vad vi idag menar med ekonomisk facklitteratur finns med: sålunda hittar man både Thomas Muns *England's Treasure by Forraign Trade* och David Humes samlade skrifter. Av Adam Smith finns *The Theory of Moral Sentiments* i en tysk översättning från 1770. *The Wealth of Nations* lyser emellertid med sin frånvaro. När den utkom 1776 hade Christiernin förmodligen glidit så långt från nationalekonomin att han inte längre brydde sig om att följa med i den senaste vetenskapliga litteraturen.

Den sista skandalen i Christiernins liv blev också den största, och idag är det kanske främst för denna händelseskull som man minns hans namn i Uppsala. Enligt praxis bytte universitetet rector magnificus varje år, och ämbetet cirkulerade bland professorerna enligt ett fastlagt schema. 1795 var det den åldrige Christiernins tur. Han hade två perioder tidigare fungerat som rektor, nämligen 1780 och 1786, och bägge gångerna hade han ställt till en del rabalder genom att i ovist nit försöka rätta till verkliga eller förmenta missförhållanden vid universitetet.

Denna tredje gång var han fast besluten att utnyttja sitt maktpåliggande ämbete för att gripa in i den pågående Kantstriden. Han var övertygad om att den franska revolutionen var en följd av Kants skadliga inflytande, en koppling som kanske kan te sig förvånande för oss idag, men som icke desto mindre var en realitet för Christiernin och många av hans samtida. Faktum är också att åtskilliga av Kantanhängarna i Uppsala hade revolutionära sympatier, och de kom av det konservativa lägret att betraktas som farliga ”jakobiner”.

1795 hade den franska revolutionen urartat, och man kunde med fog säga, att utfallet av det stundande 1800-talet skulle bero på hur vänstern förmådde hantera sin besvikelse. I Sverige växte sig högervågen stark; den Reuterholmska regimen, med dess censur och hårda ideologiska kontroll, fick Christiernin att vädra morgonluft, och han tog chansen att kraftfullt gripa in mot kantianismen i Uppsala.

Under hösten ägde åtskilliga konfrontationer rum mellan rektor och studenter. Christiernin höll flera tal till studenterna och försökte leda dem in på den rätta vägen. Studenterna svarade med hånfulla tillmälen. Christiernin förlorade besinningen och kallade dem "vargungar" och "hundvalpar", och under ömsesidiga provokationer blev situationen alltmer spänd.

Natten mellan den 25 och 26 oktober samlades en stor hop studenter utanför Christiernins bostad och ropade "pereat, pereat!"¹⁰ Utom sig av förbittring kastade han på sig kläderna, tillkallade universitetets egen polisstyrka och skickade den mot studenterna med det eggande tillropet: "Hugg och stick! Slå eller tag i arrest!" Studenterna skingrades, men Christiernin lät under nattens lopp gripa nio personer. Av dessa visade sig sedermera åtta vara helt oskyldiga; endast en hade haft någonting med bråket att göra. Händelsen väckte ett oerhört uppseende, och Christiernin tvingades lämna rektoratet.

Christiernins historia är intressant på många sätt. På det ytliga planet lär den oss en del om nationalekonomins doktrinhistoria. Om vi anser att doktrinhistorien är viktig för förståelsen av vår vetenskap, är det också viktigt att klarlägga hur kvantitetsteorin utvecklades på 1700-talet. På det mänskliga planet står vi inför det paradoxala att en lysande ekonom väljer att lämna den ekonomiska vetenskapen för att bli en dålig filosof. Vad gäller Christiernins uppträdande i olika situationer aktualiseras slutligen den ständiga frågan om hur pass starkt man ska våga tro på, och stå för, sina åsikter. Christiernins tragedi låg i att han hela tiden vågade stå för sina åsikter och bekämpade de företeelser

han upplevde som skadliga – inte av elakhet, utan av omtanke om studenterna och samhället.

Prosten Mattias Floderus, som var samtida till Christiernin, sammanfattar hans person i följande rader: ”En mångkunnig man och ganska nitisk för ungdomens både undervisning och seder, men ond och trätgirig, förde han en orolig lefnad. Han ville det rätta, men öfverdref alltid medlen att vinna det”. (Carlquist [1922].)

Referenser

Någon biografi över P N Christiernin föreligger ännu inte. Den enda sammanfattningen av hans liv och verk utgörs av B Boethius' artikel i *Svensk Biografiskt Lexikon* [1929]. En impressionistisk skildring av nationalekonomin under 1700-talet, och av Anders Berch i synnerhet, finns i Liedman [1986]. Christiernins ekonomiska teorier diskuteras utförligt i Eagly [1971].

Annerstedt, C, [1913], *Uppsala universitets historia, Tredje delen*. Almqvist & Wiksell. Uppsala.

Boethius, B, [1929], ”Pehr Niclas Christiernin”. *Svenskt Biografiskt Lexikon*.

Carlquist, G, [1922], ”Prosten Mattias Floderus' teckning av Uppsalaprofessorerna 1809”. *Personhistorisk Tidskrift*, Vol 23.

Christiernin, P N, [1759], *Rikets Nytt af Låga Penningaräntor*. Uppsala.

Christiernin, P N, [1761], *Utdrag af Föreläsningar Angående Den i Swea Rike upstigne Wexel-Coursen*. Stockholm.

Christiernin, P N, [1763], *Svar til några påminnelser, som utkommit emot hans föreläsningar, angående den i Svea Rike upstigne wexel-coursen*. Uppsala.

Christiernin, P N, [1769], *Nordencrantzes finance system, utdragit utur herr commerce-rådets skrifter och med några anmärkningar lämpade til närwarande tid*. Uppsala.

Eagly, R V, [1971], *The Swedish Bullionist Controversy*. American Philosophical Society, Philadelphia.

- Hamilton, H, [1928], *Hågkomster*. Bonniers, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1957], *Svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutiden*. (1941) 3:e uppl.
- Liedman, S-E, [1986], *Den synliga handen*. Arbetarkultur, Stockholm.
- Myhrman, J, [1976], "Experiences of Flexible Exchange Rates in Earlier Periods: Theories, Evidence and a New View". *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol 78, pp 169–196.
- Ohlin, B, [1919], "Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen". *Ekonomisk Tidskrift*. Vol 21, pp 99–146.
- Petander, K, [1912], *De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen*. Del I 1718–1765. P A Norstedt & Söner, Stockholm.
- Segerstedt, T T, [1971], *Den akademiska friheten under frihetstiden*. Uppsala.
- Swedenborg, E, [1722], *Oförgräpliga tankar om myntets uphöjande och nedsättande*. Citerat efter omtryckt upplaga. Uppsala 1771.

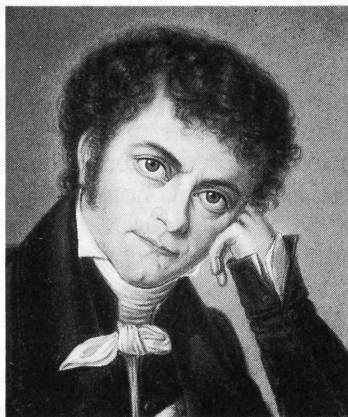
Noter

1. "Den uppstigne växelkursen" betyder att antalet svenska daler som krävs för att köpa en enhet utländsk valuta har stigit, dvs att den svenska valutan har fallit eller deprecierats.
2. Eli Heckscher ([1957] s 106) berättar en historia om detta: "...det förekom i Viborg att några tjuvar som hade brutit sig in i en källare för att där komma åt en mindre penningmängd måste avstå från försöket, därför att de inte kunde lyfta den högre än till knäna."
3. Jfr Wicksells penningpolitiska program för åren efter första världskriget!
4. Christiernins skrift finns lättast tillgänglig i en översättning till engelskan av delar av boken, som Robert V Eagly utgav 1971.
5. Jämför Humes parallella diskussion av den självreglerande mekanismen under metallstandard.
6. Se även Ohlin [1919] och Myhrman [1976].
7. Förhöjning betyder här inflation, förnedring deflation.

8. Vid ett par tillfällen försökte regeringen t o m få honom åtalad för hans skriverier, jfr Segerstedt [1971] s 123–125.
9. Detta förfarande hade haft en del uppmärksammade prejudikat. Bara några år tidigare, 1763, hade Carl von Linné lyckats arrangera att *hans* son skulle efterträda honom som professor i botanik.
10. Om 1968 års studentrevolutionärer hade varit lika latinkunniga som föregångarna från 1795, skulle vi ha stått utanför USAs ambassad och ropat: "pereant pereant!"

Eskil Wadensjö

Carl Adolph Agardh

1785–1859

Den nuvarande svenska traditionen i nationalekonomi grundlades av David Davidson, Knut Wicksell och Gustav Cassel i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det finns dock goda skäl att uppmärksamma äldre ekonomiskt författarskap i Sverige. Av stort intresse är bl a Carl Adolph Agardh, verksam under första hälften av 1800-talet.

Carl Adolph Agardh var som forskare i första hand känd som botanist. Som sådan nådde han ett internationellt erkännande. Under det sista kvartssekllet av sin levnad, från 1835 till 1859, var han biskop i Karlstad. Samtidigt med botanisk forskning och kyrklig verksamhet var han nationalekonom och gjorde under flera decennier talrika inlägg i den teoretiska och framför allt den ekonomisk-politiska debatten. En sådan karriär ger goda skäl för att först redovisa några drag ur Agardhs biografi innan hans bidrag till ekonomisk teori och politik presenteras.

Biografi

Carl Adolph Agardh föddes i Båstad i nordvästra Skåne 1785. Sin utbildning fick han i hemmet tills han skrevs in vid Lunds universitet hösten 1799. Vid den tidens universitet krävdes studier i många ämnen. Agardhs intresse inriktades dock tidigt mot botanik, men han ägnade sig även åt matematik. År 1812 kom han på tredje förslagsrummet till en professur i matematik och samma år fick han en professur i botanik och praktisk ekonomi. Sammankopplingen mellan naturvetenskap och ekonomi var ett arv från 1700-talet.¹

Professuren var ett resultat av en uppdelning av en tidigare tjänst i naturalkunskap och ekonomi i tre tjänster. Drivande bakom uppdelningen var förutom Agardh själv kanslern för Lunds universitet Lars von Engeström.

von Engeström drev en mycket expansiv politik för Lunds universitet. Ett problem var att löne-medel inte alltid fanns till de nyinrättade tjänsterna. För Agardhs del löstes problemet genom att han fick presidera vid en teologisk disputation. Därmed kunde han förklaras behörig för prästtjänst och erhöll ett prebendepastorat år 1816. Församlingen sköttes av en hjälppräst.

Agardhs forskning var länge koncentrerad till botaniken men han skrev också några avhandlingar i "praktisk-ekonomiska" ämnen som sockerbetsodling, tobaksodling och skogsekonomi. Det senare var ett ämnesområde till vilket han skulle återvända gång på gång.

Att han hade ett livligt politiskt intresse var sannolikt viktigare för hans samhällsekonomiska engagemang än att professuren omfattade praktisk ekonomi. I Lund kom Agardh att ingå i "Härbärgen", en politiskt radikal och nationellt sinnad grupp kring Esaias Tegnér. Vid en längre vistelse i Stockholm 1809–10 hade han också kommit i nära kontakt med den då mycket intensiva politiska debatten.

Gruppen kring Tegnér lyckades få Agardh vald till med-

lem av prästeståndet vid riksdagen 1817–18. Som kyrkoherde var han valbar. Vid denna riksdag liksom vid senare riksdagar ägnade han sig främst åt ekonomiska frågor. Penningväsende- och bankfrågor tilldrog sig i första hand hans intresse. Genom misskötsel i Malmö-diskonten (banken) men också genom Riksbankens politik gick de tre diskonterna, Malmö, Göteborg och Göta Kanal, överstyr. Ett försök till uppbyggnad av ett kreditväsen utanför Stockholm hade därmed misslyckats. Agardh kom att se Malmö-diskontens fall som den viktigaste orsaken till den följande ekonomiska stagnationen i Skåne.

I debatterna i prästeståndet och utskotten hamnade Agardh ofta i minoritetsgruppen (ofta bestående av en person!) men han verkar inte ha varit missnöjd med denna situation. I brev till Tegnér berättar han från riksdagen:

”Uti Bancoutskottet har blifwit beslutat att Låntagares liqvider skulle få gå genom Discontens papper. Jag förklarade mig ensam deremot på det sätt, att jag påstod det alla Disconter bort sättas i cession och suspensions-tillstånd, tills ordentlig utredning kunde ske, på det ej somliga skulle få fördelar, som nekades andra. Jag har i stånden fått dels medhåll och dels owett, och idag har man i prestståndet ruskat på manen mot mig. — Jag får wäl swara nästa plenidag.”

Brev från Agardh till Esaias Tegnér
årsskiftet 1817–18
(Lunds universitetsbibliotek)

Agardh försökte förhindra att personer som hade lånat pengar i Malmö-diskonten köpte upp sedlar utgivna av samma bank till underpris, kvittade skulderna och på så sätt försämrade för dem som hade en fordran på banken.

En tredje källa till intresset för nationalekonomiska frågeställningar var att han lyssnat på Jean-Baptiste Says föreläsningar i Paris 1820–21 (syftet med vistelsen var botaniska studier). Det var troligen då Agardh mer aktivt började läsa ekonomisk-teoretiska arbeten.

Under större delen av 1820-talet ägnade Agardh sig främst åt botaniken. Han blev emellertid medlem av den kommitté som granskade landets hela undervisningsväsende 1825–28 (den s k snillekommittén). Inom denna drev han en i många avseenden radikal linje. Bl a betonade han starkt naturvetenskapernas roll. Hans reservationer till kommitténs betänkande är fortfarande mycket läsvärda.

I slutet av 1820-talet riktades hans intresse på samhälls-ekonomin. Han publicerade 1829 som en serie dissertationer en studie av ekonomisk teori: *Granskning av statsekonomiens grundläror*, till vilken vi skall återkomma.² Under perioden fram till 1835 publicerade han dessutom ett stort antal artiklar men också pamfletter och större studier i ekonomisk-politiska frågor. Merparten av dessa publicerades enligt tidens sed anonymt, några dock med den lätt genomskådade signaturen C A A.

Under denna tid började Agardh vantrivas i Lund. I och med att Tegnér lämnade Lund för att bli biskop i Växjö fick Agardh problem med att klara de många interna universitetsstriderna. År 1830 försökte han dels bli statssekreterare för ecklesiastikärenden (motsvarande utbildningsminister nu), dels biskop i Kalmar. Han fick ingendera av tjänsterna. År 1835 hade han bättre lycka. Efter att Tegnér, Geijer och Wallin som varit på förslag dragit sig tillbaka blev han i en andra omgång satt på första förslagsrummet och därefter utnämnd till biskop i Karlstads stift. Han tillträdde tjänsten 1836.

En biskop var förutom stiftets chef i kyrkliga frågor ansvarig för skolorna. Tegnér hade i sitt stift koncentrerat sig på skolfrågorna och rekommenderade Agardh att göra detsamma. Den mer rastlöse Agardh engagerade sig emellertid på båda områdena. I skolfrågorna var han i hög grad praktisk: han försökte förverkliga en del av sina idéer från utbildningskommittén. I kyrkliga ärenden var han mer av forskare: Agardh lärde sig hebreiska, översatte några böcker ur bibeln och bedrev kyrkohistoriska studier. Under andra delen av 1830-talet publicerade han endast några få

artiklar med ekonomisk anknytning.

Under 1840-talets första del fick Agardhs ekonomisk-politiska intresse åter stort utrymme. Han var mycket aktiv under riksdagarna 1840–41 och 1844–45 och publicerade många och omfattande artiklar i ekonomiska frågor. Under senare delen av 1840-talet återgick Agardh till sina tidigare intressen: matematik och botanik. Hans enda inlägg i ekonomisk-politiska frågor var pläderingar för inrättande av järnvägar i Sverige.

Under 1840-talet gjorde Agardh också ett försök till mer praktisk ekonomisk verksamhet. Han blev delägare i ett bruk, Stöpafors bruk. Försöket slutade i en personlig ekonomisk katastrof. Vikande konjunktur men framför allt förvaltarens misskötsel gjorde att resultatet blev personlig konkurs för Agardh. Övriga delägare kunde inte bidra till att täcka underskottet och hans egna tillgångar räckte inte. Han var då 63 år.

Efter en kort inaktiv tid var han på nytt ivrigt verksam. Om än som biskop självskriven medlem i prästeståndet kunde han nu som satt i konkurs inte delta i riksdagarna. Han skrev emellertid åter många artiklar i främst ekonomisk-politiska frågor. Framför allt skrev han tillsammans med C-E Ljungberg det stora arbetet *Försök till en stats-ekonomisk statistik över Sverige*. De delar som Agardh svarar för, främst de ekonomiska delarna av arbetet, omfattar mer än 1700 sidor. Arbetet utgjorde också ett försök att reparera de personliga finanserna. Vid sin död i januari 1859 var han verksam med den del som enligt planerna skulle bli hans sista del av arbetet. Den skulle behandla skatterna och Agardh bad i brev sina vänner att skicka böcker som han läst under tidigare skeden av sitt liv, men också att samla in debetsedlar för olika klasser av personer. Som i övriga delar av arbetet ville Agardh kombinera teori med empiri.

Ekonomiska arbeten

Som framgått av biografin har Agardh publicerat många och omfattande arbeten i ekonomiska frågor. Ett sätt att gruppera dem är att göra en uppdelning i sådana som behandlar (central) ekonomisk teori och i sådana som behandlar ekonomisk-politiska frågor. Gränsdragningen är delvis godtycklig. Även i de ekonomisk-politiska arbetena finns teoretiska analyser vad gäller tillväxt, konjunkturpolitik och penningväsende.

Till de ekonomisk-teoretiska arbetena hör främst *Granskning af statsekonomiens grundläror* från 1829 men också ett par tidskriftsartiklar från 1833 och 1839 och vissa delar av *Försök till en statsekonomisk statistik*.

De ekonomisk-politiska arbetena är mer omfattande med ett mycket stort antal artiklar³ men också pamfletter och längre skrifter. Till denna grupp hör också Agardhs motioner och inlägg i riksdagen. Han var dessutom en flitig brevskrivare och i många brev behandlas ekonomiska frågor.

Arbetena behandlar delvis samma frågor. Han använder t ex många av sina tidigare arbeten för den "Statsekonomiska statistiken". Det finns också ett samband på annat sätt mellan hans skrifter. Såväl vad gäller ekonomisk teori som ekonomisk politik driver Agardh en konsekvent linje. Det finns skillnader mellan Agardhs uppfattning på 1810-talet och på 1850-talet – men likheterna är mer slående. Enligt min uppfattning går det att klart urskilja vad som är kärnan i Agardhs syn på ekonomisk teori och vad som kan betecknas som hans ekonomisk-politiska program. Nedan skall jag göra en kort sammanfattning.

Agardhs ekonomiska arbeten skrevs för en svensk publik. En skrift om statsskuldssystemet översattes visserligen av hans medförfattare Magnus Björnstierna till engelska, men Agardhs intresse gällde Sveriges ekonomi och den svenska debatten. Det kontrasterar mot hans övriga vetenskapliga verksamhet. De tidiga botaniska skrifterna

skrev han på latin och de senare på franska eller tyska, och hans matematiska arbeten publicerades på franska.

Ekonomisk-teoretisk grund

Den ekonomisk-teoretiska grunden för Agardh är klassikernas ekonomiska teori. Han är dock ingen okritisk anhängare utan har flera väsentliga invändningar. Vissa forskare har betecknat honom som merkantilist eller fysiokrat. Han kan dock inte betecknas som merkantilist bara för att han är förespråkare för en mer aktiv ekonomisk roll för staten än klassikerna eller som fysiokrat bara för att han känner sympati för fysiokraternas uppskattning av jordbruket.

Han ser den teoretiska utvecklingen som en stegvis utveckling: från merkantilism, via fysiokraterna till Adam Smith och de andra klassikerna. Han framhåller också att det krävs ytterligare ett steg.

”Af den hopträngda historiska framställningen vi lemnat torde det synas att det merkantila systemet blifvit vederlagt av det liberala [= klassiska] systemets anhängare, att Quesnays deremot blifvit vederlagdt af Smith, och att Smiths slutligen blifvit jäfvadt ej blott af de Practiske männens erfarenhet, utan äfven af en slags instinct, som ingifver Statsmännen en viss fruktan att sätta det i verket. . . . och att de gemensamt hafva bevisat, att Statseconomiens grundsats ännu icke är funnen.”

Agardh [1829] s 11

Vilka är då Agardhs invändningar mot Adam Smith och *Wealth of Nations*, för vilken enligt Agardh gäller att ”ingen bok har varit jemförelsevis oftare citerad och mindre läst” (Agardh [1829] s 7)? Hans viktigaste invändning gäller den passiva roll som klassikerna tilldelar staten. Enligt Agardh har staten andra uppgifter utöver dem som Adam Smith tilldelar den.⁴

”Statens styrelse delar sig i 3:ne huvudgrenar. Den första, och hwilken de övriga äro underordnade, innefattar vården om civilisationen. Den andra vården om Statens continuitet; och den tredje, vården om folkets industrie [= samhällets ekonomi], såsom dels ett medel för civilisationen, dels ett medel för Statens försvar, och denna tredje är föremålet för statseconomien.”

Agardh [1829] s 63–64

Agardh bortser i sin framställning från att Adam Smith anger andra uppgifter för staten än försvar och rättsväsende. Undervisning och kommunikationer är två områden som Smith speciellt pekar ut. (Smith [1776; 1976], Book V, Chapter I, Part III) Agardh betonar emellertid på ett helt annat sätt att statens ekonomiska politik kan ha ett positivt inflytande på ekonomin.

Mycket av Agardhs kritik av klassikernas syn på staten är en kritik av engelsk stormaktspolitik. England hade växt sig rikt med tullskydd och skulle nu som mest industriellt utvecklad nation främst vinna på frihandel enligt Agardh. Samtidigt fanns protektionistiska element kvar bl a navigationsakten, som Adam Smith försvarade. I andra sammanhang försvarade Agardh uppfostringstullar och hävdade att ett avvecklande av existerande skyddstullar i vissa fall kunde leda till omfattande arbetslöshet.

Agardh kritiserar också Adam Smiths pristeori med dess starka betoning av utbudet och av kostnaderna för varornas framställning. Agardh vill skilja mellan varans *pris* (utbud) och varans *värde* (efterfrågan): ”Vi måste härleda varans värde ifrån dess natur att vara njutningsmedel” (Agardh [1829] s 31). Han konstruerar en prisekvation där priset beror dels på framställningskostnader, dels på relation mellan ”behov” och ”förråd”.⁵ Framställningskostnaden sätter den lägre gränsen för priset, värdet den högre gränsen. Inom dessa gränser är byte fördelaktigt. Till skillnad från Smith, men i likhet med Say, betonar Agardh efterfrågans roll och han kan sägas utgå från ett slags ”nyttoteori”.

Agardh kritiserar i anslutning till andra författare Smiths uppdelning i produktivt och icke-produktivt arbete. Kritiken följer från hans "nyttoteori". Tjänster kan lika väl som varor vara "njutningsmedel". Med betoningen av varornas (subjektiva) värde för konsumenterna får handeln en central roll. Handel är produktivt arbete enligt Agardh.

Kanske mer i polemik mot Say än mot Smith framhäver han pengarnas roll i ekonomin. Han menar att pengar inte är en vara bland andra varor. Pengar är inte, som enligt Say, en godtycklig numerär som kan ersättas av vilken vara som helst. Agardh betonar pengars egenskaper inte bara som bytesmedel utan också som värdebevarare. Pengar "gifva åt dess innehavare en *fordran* på hvilken vara som helst" (Agardh [1829] s 53). Pengar och ordnat penningväsende har enligt Agardh stora fördelar. Det underlättar byten (handel) och befordrar värdebevarande (sparande). Ett ordnat penningväsen (med banksystem) kan också klara sig med mindre mängd myntmetall (ökad omsättnings-hastighet).

Adam Smith framhäver arbetsdelningen som tillväxtfaktor medan Agardh främst nämner arbetsdelningen som något som utarmar arbetsinnehållet.⁶ Agardh betonar istället den teknologiska utvecklingens och kapitalbildningens roll för den ekonomiska tillväxten. "Det är i synnerhet på trenne olika sätt, som vår stigande kultur söker att minska behovet av människokrafter: *det första* är lätandet af kommunikationer: *det andra* är införandet av maskiner: *det tredje* är arbetsprocessens förenkling och förkortning" (Agardh & Forselius [1845] s 11). För att motverka arbetslöshet och åtföljande fattigdom till följd av det minskade behovet av människokrafter krävs kapital. I förlängningen ligger emellertid också att människorna efter hand behöver arbeta mindre:

"En annan sats som härflyter af Smiths lära, är att ju mera en nation arbetar, desto rikare är den. Denna sats är falsk. Rikedomerna står inte i förhållande till arbetet.

Det ligger i tingens utveckling, att menniskoarbetet på jorden skall småningom förminskas. De döda Naturkrafterna skola i mån som vetenskaperna stiga, intaga den lefvande människokraftens ställe.”

Agardh [1829] s 73–74

Agardh kan betecknas som en villkorlig utvecklingsoptimist. Om man inte bedriver en bra ekonomisk politik så leder utvecklingen till arbetslöshet och fattigdom. Men med en god ekonomisk politik går utvecklingen mot en högre levnadsstandard. Vilken är då denna goda politik?

Ekonomisk-politiskt program

Agardhs ekonomisk-politiska program finns inte samlat på ett enda ställe. Det går ändå att klart utläsa av hans skrifter. Det utvecklas mot större frihandelsvänlighet, men det är ändå stabiliteten i hans program som är påfallande.

Agardhs program var radikalt, långt före sin tid, när det först presenterades. Det var fortfarande radikalt till många delar under slutet av hans levnad, även om det då delvis blivit förverkligat.

Agardh försökte ständigt få stöd för sitt ekonomiska program. Han sökte stöd där han kunde få det. Det är troligen en av förklaringarna till att han har åsatts så många etiketter, bl a radikal, liberal och konservativ. Fristående ekonomisk debattör är kanske en rimlig nutida beskrivning av hans roll.

Målen i det Agardhska programmet är stabil tillväxt, låg arbetslöshet och bekämpande av fattigdomen (pauperismen). Ett överordnat mål är nationellt oberoende. Vilka är då medlen? Lättast framgår det av hans modell för ekonomisk tillväxt. Enligt denna förekommer arbetsbesparande tekniska framsteg. Om tillräckliga investeringar görs, dels i kommunikationer (för att få större och bättre fungerande marknader), dels i de varuproducerande delarna av

ekonomin är det möjligt att få stabil tillväxt utan arbetslöshet och fattigdom. Problemet är kapitalbildningen.

Kapitalbildningen var enligt Agardh för låg, inte på grund av bristande spar- eller investeringsvilja utan därför att det inte fanns ett fungerande penningväsende. De som ville spara (och inte själva investera) kunde inte göra detta på ett ekonomiskt rimligt sätt (utan konsumerade hela inkomsten), och de som vill investera kunde inte låna pengar till investeringarna.

Lösningen på dilemmat är enligt Agardh ett (fonderat) statsskuldssystem. Detta kan tjäna som bas för ett banksystem. Bankerna lånar in medel från allmänheten och köper statsobligationer för en del av inlåningen. Det ger dels bankerna en säker placeringsmöjlighet, dels allmänheten en ökad säkerhet. Statsskuldssystemet har också andra fördelar enligt Agardh. Den statliga upplåningen kan delvis användas för att finansiera omfattande statliga investeringar. Med det avser Agardh främst investeringar i kommunikationsväsendet – under tidigare decennier framför allt kanaler, under senare järnvägar. Den statliga upplåningen kan också användas så att Riksbanken lånar ut pengar till produktiva investeringar. Denna typ av lån fanns väl organiserade vad gällde bergsbruk, men Agardh ville också att motsvarande lånemöjligheter skulle finnas för andra näringsgrenar.

De statliga investeringarna i kommunikationer m m borde finansieras via statlig upplåning. Avkastningen av dessa investeringar tillföll också kommande generationer och det var inte försvarligt att en generation skulle stå för hela kostnaden.

Även i övrigt ivrade Agardh för uppbyggnaden av en fungerande kreditmarknad. Han tog aktiv del i startandet av hypotekskassor och sparbanker och publicerade mycket i dessa frågor.

Offentliga arbeten hade enligt Agardh flera fördelar. För det första innebar de att nödvändiga investeringar i kommunikationsväsendet kom till stånd och att tillväxten där-

för underlättades. För det andra innebar de ett direkt bekämpande av arbetslöshet och fattigdom genom att arbetslösa anställdes. För det tredje innebar de en möjlighet att påverka arbetsmarknaden i övrigt. Agardh såg det framväxande daglönssystemet som ett system med negativa sociala och ekonomiska konsekvenser. Genom en ökad konkurrens om arbetskraften skulle kontraktsstrukturen kunna ändras.

”Samhället kan ej minska denna flod [daglönarsystemet], utan genom upptagandet af ett system för offentliga arbeten i stort; dvs som ett stats-element. Då staten sålunda competerar med de enskilda, skola dessa blifva angelägne att förbinda sig arbetare för längre tid, hvilket äfven samhället företrädesvis bör gynna och befordra, samt således betrakta sitt eget behof af arbete såsom endast supplement till det enskilda.”

Agardh [1846] s 22

De offentliga arbetena var inte tänkta som stabiliseringspolitiska medel utan som en del av ett program för tillväxt. Däremot hade Agardh andra förslag för att stabilisera ekonomin.

Efter myntrealisationen 1834 hade Sverige silvermyntfot från att tidigare ha haft rörlig valutakurs. Silver fanns i Riksbanken som en valutareserv men också som en reserv för den utelöpande sedelmängden. Riksbanken strävade efter att hålla en viss relation mellan silverförråd och penningmängd. Vid en chock i ekonomin, t ex en nedgång i järnexporten eller ett par års missväxt, minskade Riksbanken penningmängden som svar på ett av importöverskottet orsakat silverutflöde. Detta skedde genom minskad utlåning (färre nya och indragna gamla lån). Detta ledde enligt Agardh till minskad ekonomisk verksamhet och till arbetslöshet. Läget förvärrades genom att de indragna lånen ledde till minskade investeringar och därmed till mindre export enligt Agardhs analys. Importen som främst bestod av konsumtionsvaror reagerade långsammare än exporten. Mer sil-

ver strömmade ut och krisen förlängdes. I stället menade Agardh att man skulle driva en aktiv penningpolitik.

”Ty med temporärt minskadt exportvärde eller ökad import bör rörelsekapital [sedelmängden] temporärt förökas, och tvertom detsamma åter indragas, när konjunkturen jemnar sig. Under ett missväxtår t ex år 1838, då 500 000 tunnor säd införskrefvos, hade rörelsekapital bort förökas motsvarande detta belopp, samt derefter åter under goda år indragas.”

Agardh & Forselius [1845] s 95

Av Agardhs uppfattningar i ekonomisk-politiska frågor har, förutom hans förespråkande av offentliga arbeten, ofta understrukits hans försvar för tullar. Jag tror att man har överbetonat tullarnas roll för Agardhs ekonomiska program. Från 1823 finns visserligen många exempel på att Agardh försvarat tullar – dels som uppfostringstullar, dels för att de i vissa fall kunde leda till arbetslöshet vid avveckling.

Senare blev han en mer uttalad motståndare till tullar. Ett exempel ges ur ett tal från 1850-talet:

”Sverige borde, enligt denna min tankegång, i stället för att fullfölja sitt närvarande statsekonomiska system, – som åsyftar att med uppmuntringar, lånebiträden, förbud och skyddstullar, upprätthålla fabrikationen, – företrädesvis sysselsätta arbetet dels med frambringande af råämnen, dels med hussløjden, samt låta fabrikerne endast sjelfmant och på ett naturligt sätt uppvexa derutur. Men detta senare kan icke ske, inga fabriker kunna af sig sjelfva uppvexa och bibehålla sig i vårt land, förrän stora kapitaler samlat sig der, emedan detta är villkoret för fabrikers uppkomst i alla länder.”

Agardh [1854] s 32

Klarare och mer konsekvent är Agardhs motstånd mot regleringar av den interna handeln. Ett exempel är hans polemik mot ett förslag om ”magasininrättningar”. Förslaget gick ut på att inrätta spannmålsmagasin i varje socken

för att förekomma svält vid missväxt. Varje socken skulle själv under de goda åren förse sig med förråd. Under goda år skulle hälften kunna lånas ut. Det var en ny version av en tidigare försökt magasinsordning.

Agardh var starkt kritisk. Svält var inte en nödvändig följd av missväxt. Missväxt ledde inte till svält i Stockholm och Göteborg som inte hade någon egen spannmål. Svält förekom i Norge bara när fisket slog fel och man inte kunde köpa spannmål. Att förebygga svält är en fråga om fungerande kommunikationer och spannmålshandel. Magasinsinrättningar skulle inte med den föreslagna konstruktionen med utlåning också under goda år hindra att en mer omfattande missväxt ledde till svält och den skulle förstöra den privata spannmålshandeln. ”Denna anstalt skall ... bringa den inhemska spannemålshandeln derhän, att de sädesrika Provinsernas spannemål icke har någon säker afsättning inom landet” (Agardh [1833] s 19).

Att Sverige under normalår varken exporterade eller importerade spannmål var ett dåligt utgångsläge för en väl fungerande spannmålshandel. En lösning var att verka för att göra Sverige till ett under normalår spannmålsexporterande land. Det kunde uppnås genom avskaffande av exporttullar och genom odlingslån till jordbruket.

Det är ett av många exempel på hur Agardh intresserade sig för problem med arbetslöshet, fattigdom, missväxt och svält. I sin verksamhet som biskop i Karlstad mötte han problemen påtagligt i Finnbygden i norra Värmland. Nedan följer ett exempel på hur han såg på denna fråga. Det går att finna nära paralleller till Wicksells analys av samma problem ett halvt sekel senare.

”Folket ökar sig derföre der i en fruktansvärd proportion; och då näringsmedlen icke öka sig måste nöden öka sig i stället. De Statsekonomiska hjelpemedlen här emot kunna icke wara mer än twenne. Det ena, att nya näringskällor öppna sig. Sådant sker, då Bruk anläggas; derwid upkommer icke ondt, om Bruksägarna, såsom här är wanligt, äro hederlige män. Andra medel finnas

äfwen. *Afsättningen* på Norige är nära. Handaslöjder kunde der bildas. Man har wäft der wackert lärft. Småspiksmide, som kan göras i spiseln, träskotillverkning och dylikt. Men för sådant fordras outhärlig och säker afsättning. Ty den fattige har ej förlag. Staten bör då, för sådant hålla magasin, och sedan allt säljas på auktion i massor. I början blifwer förlust; snart blifwer förlusten mindre, slutligen ingen. Derigenom att tillverkningen säljes i massor blir den en handelsartikel.

Det andra medlet wore att man befordrade enskilda utflyttningar. Så snart barn upwuxit till arbetsåldern, borde de förmås att söka *tjenst* i andra trakter, der arbete finnes, icke såsom nu gå ut på arbete för sommarn. De blevo då qvar, återgingo icke och folket ökades ej såsom nu till en obegränsad höjd.”

Brev från Agardh till Bernhard Cronholm 1852
(Lunds universitetsbibliotek)

Läs Agardh!

Det finns två huvudargument för att läsa Agardh också nu. Det första är att det är ett sätt att få en levande framställning av Sveriges ekonomiska utveckling under den första hälften av 1800-talet. Agardh var engagerad i nästan alla ekonomiska frågor och hans arbeten ger ett intressant komplement till mer allmänna ekonomisk-historiska framställningar.

Det andra argumentet är att många av de problem som var aktuella under 1800-talet fortfarande är aktuella: statens roll i ekonomin, balansstörningar i ekonomin, tillväxtpolitik, arbetslöshet. Listan kunde gjorts mycket längre. Ett annat exempel är frågan om hur man kortsiktigt och långsiktigt skall kunna förebygga att missväxt leder till svält. Många av argumenten i 1800-talsdebatten i Sverige återfinns i dagens u-landsdebatt.

Inte bara de ekonomisk-politiska utan även de teoretiska arbetena är av intresse. De visar att klassikerna (i snäv mening) inte var så dominerande som vi kanske ofta före-

ställer oss. Kunskap om den teoretiska basen är också ofta nödvändig för att kunna förstå den ekonomisk-politiska diskussionen.

Referensförteckningen ger ett representativt men starkt begränsat urval av Agardhs skrifter. Wadensjö [1989] redovisar en omfattande bibliografi över Agardhs ekonomiska, pedagogiska och politiska skrifter. För dem som vill läsa mer om Agardhs verksamhet och idéer rekommenderas Wallerius [1975], Larsson & Modéer [1985] och Liedman [1986a].

Referenser

- Agardh, C A, [1829], *Granskning av Stats-Ekonomiens Grundläror*. Lund.
- Agardh, C A, [1833], *Om undsättningsanstalter i missvextår i anledning af Hr K R Welins senaste förslag*. Lund.
- Agardh, C A & Forselius, C A, [1845], *Penningbristen och penningväsendet*. Örebro.
- Agardh, C A, [1846], *Arbetsklassens förändrade ställning och orsaker till tilltagandet af vanvårdade barn*. Tal hållet vid Wermländska föreningens för vanvårdade barn första sammanträde den 16 nov 1846. Carlstad.
- Agardh, C A, [1854], *Tal om Svenska näringarnes rigtning*, hållet vid Wermländska Hushållningssällskapets stiftelsefest den 19 febr 1853. Stockholm.
- Agardh, C A & Ljungberg, C E, [1852–1863], *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige. 1–4*, Karlstad 1852–57. Stockholm 1863.
- Larsson, G & Modéer, K-Å, (red), [1985], *Carl Adolph Agardh 1785–1859*. En minnesbok. Akademiska föreningen, Lund.
- Liedman, S-E, [1986], *Den synliga handen*. Arbetarkultur, Stockholm.
- Liedman, S-E, [1986a], "Gestalter i svensk lärdoms historia 3. Carl Adolph Agardh", *Lychnos*.
- Smith, A, [1776; 1976], *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (eds), R H Campbell & A S Skinner. Oxford University Press, Oxford.

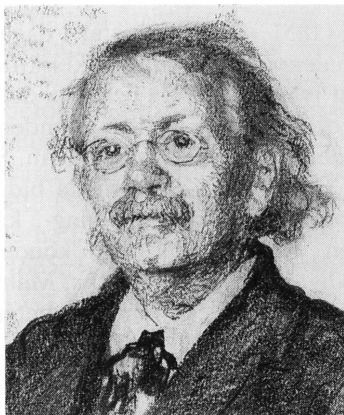
- Wadensjö, E, [1989], "Annoterad bibliografi över Carl Adolph Agardhs ekonomiska, pedagogiska och politiska skrifter", Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Wallerius, B, [1975], *Carl Adolph Agardh: romantikern – politikern*. Tiden i Lund. (Avh) Kungälv.

Noter

1. Se Liedman [1986] för tillkomsten av professurer i ekonomi.
2. Agardh anger att de huvudsakligen hade utarbetats i början av 1820-talet efter att han åhört Says föreläsningar. Agardh [1829] s 7.
3. Artiklarna är ofta långa. En tidningsdebatt mellan Agardh och C A Forselius utgavs senare i bokform och omfattade då mer än 300 trycksidor.
4. För Agardhs syn på staten se Liedman [1986a].
5. Här kan nämnas Agardhs starka kritik av främst Say för att inte använda sig av matematik vid ekonomisk analys. Agardh utnyttjar emellertid själv matematik endast vid få tillfällen i sina ekonomiska skrifter. Agardh [1829] s 32–33.
6. Även Smith [1776; 1976] s 781 ff uppmärksammar denna sida av arbetsdelningen.

Lars Jonung

Knut Wicksell

1851–1926

Den 1 november 1901 arrangerades en musikafton i Palaestra, en flygelbyggnad till universitetshuset i Lund. Det Akademiska kapellet anfördes av kapellmästare Fader Berg. I en paus uppstod oro bland musikerna med anledning av ett meddelande som nått kapellmästaren. En av de närvarande, då en ung student, skrev långt senare på följande livfulla sätt i sina memoarer:

”Vad hade hänt? frågade man sig tydligen i publiken. I stället för att meddela nästa nummer i programmet skrev 'fadern' ett par ord på en papperslapp, fäste den på ett notställ och vände stället mot publiken, så att alla kunde läsa tillkännagivandet: Wicksell professor! Reaktionen blev den väntade. Åh, så förskräckligt! Det var alltså slut på alla förhoppningar om att bli av med den beryktade mannen, som upprätthållit ämbetet på förordnande sedan januari 1900.

Sällan har väl befordringsregeln om företräde i forskarskicklighet och vetenskaplig förtjänst såsom allena avgörande vid konkurrensen om en professur firat en större triumf än med denna utnämning.”¹

Knut Wicksell (1851–1926) framstår i dag som vårt lands främste nationalekonom.² Kring sekelskiftet sammanfattade han på ett lysande sätt de centrala delarna inom den ekonomiska teori som hade växt fram under senare hälften av 1800-talet, den s k neoklassiska skolan. Samtidigt innehöll Wicksells syntes en rad originella bidrag till teoriutvecklingen, framför allt inom penning-, kapital- och beskattningsteorin. Som neoklassisk ekonom behöll dock Wicksell ett livligt intresse för Smiths, Malthus, Ricardos, Marx och andra klassiska ekonomers arbeten och refererade flitigt till dem.

Samhällsomstörtaren

Knut Wicksells väg till nationalekonomin var lång och krokig. Han skrev in sig vid Uppsala universitet 1869 och började sin akademiska bana med att raskt ta en fil kand 1872 omfattande bl a matematik, astronomi, historia, latin och nordiska språk. Tanken var att han sedan skulle fortsätta mot en licentiatexamen, eventuellt en doktorsgrad, i matematik och fysik, de ämnen som attraherade honom mest. De fortsatta studierna inspirerade honom föga. Efter en djup religiös kris i mitten av 1870-talet lämnade han sin kristna tro och blev fritänkare med en mycket kritisk inställning till kyrkan. Han drogs in i kårlivet och blev kårordförande mot slutet av 1870-talet.

Inspirerad av bl a sin gode vän medicinaren Hjalmar Öhrvall började Wicksell engagera sig i olika samhällsproblem. Den engelske nymalthusianen George Drysdals skrift *Samhällslärans grunddrag* som utkom i svensk översättning 1878 blev vändpunkten för Wicksell. Han greps av

nymalthusianismen, en lära som han omfattade med samma iver som tidigare sin kristna tro. De sociala problemen i det svenska samhället hade enligt honom sin främsta orsak i överbefolkning. Hans botemedel var barnbegränsning med hjälp av preventiva åtgärder. Det var ett för samtiden chockerande budskap som han började sprida.

Efter några mycket uppmärksammade föredrag och pamfletter om befolkningsutvecklingen, emigrationen, äktenskapet och religionen framstod Wicksell som en radikal samhällsomstörtare, kritisk mot etablerade institutioner som äktenskapet, kyrkan, monarkin och försvaret. Han lämnade helt de naturvetenskapliga studierna efter en licentiatexamen 1885. Han försörjde sig under dessa år som frilansjournalist för olika tidningar och kringresande föredragshållare med en repertoar på ett tiotal ämnen.

Bilden av den radikale samhällsomstörtaren förstärktes av Wicksells syn på den äktenskapslagstiftning som gjorde mannen till förmyndare över sin hustru. Han vägrade att viga sig kyrkligt och ingick istället vid 38 års ålder ett samlevnadskontrakt med den 26-åriga norskan Anna Bugge 1889. Kontraktet var formulerat av den unge advokaten Karl Staaff, senare liberal statsminister.

Anna kom att utöva ett viktigt och välgörande inflytande på sin makes val av levnadsbana. Det är frestande att dra slutsatsen att utan Annas stöd skulle Knut Wicksell blivit en fotnot i svensk kulturhistoria, en udda figur som umgicks i kretsarna kring bland annat Hjalmar Branting, Karl Staaff och August Strindberg.

Nationalekonomen

Intresset för sociala problem liksom den kritik han mötte från en etablerad ekonom som David Davidson i Uppsala förde honom in på den nationalekonomiska banan. Ett mindre arv, inkomster från journalistisk verksamhet och generösa bidrag från den Lorénska stiftelsen gjorde det

möjligt för honom att studera i England och på kontinenten under längre perioder.³ Detta gav honom ingående kännedom om dåtidens ekonomiska teorier.

På 1890-talet publicerade Wicksell inom en kort tidrymd ett antal djuplodande arbeten. År 1893 kom *Über Wert, Kapital und Rente* där han behandlade produktions-, kapital- och fördelningsteori, några år senare *Finanztheoretische Untersuchungen* där skatte- och finansieringsfrågor analyserades. Han disputerade på en del av detta sistnämnda verk i Uppsala 1895 med Davidson som opponent. År 1898 publicerades *Geldzins und Güterpreise* där Wicksell utvecklade sin penningteori. Detta var en enastående intellektuell prestation, särskilt med tanke på att den utfördes av en person i fyrtioårsåldern som sent påbörjat sina studier i ämnet nationalekonomi.

Problemet för Wicksell var nu att finna en fast ställning vid något universitet, helst i Sverige. Det brådskade eftersom han närmade sig de 50, hade hustru och två barn att försörja och hade kämpat med dålig ekonomi under lång tid.

Kring sekelskiftet fanns enbart två professurer i nationalekonomi i landet, en i Uppsala som upprätthölls av Davidson, som var yngre än Wicksell, och en i Lund där innehavaren var greve Hamilton. Denne skulle rimligtvis avgå någon gång i början av det nya seklet och därmed lämna fältet fritt för Wicksell. Någon allvarlig konkurrent kunde inte skönjas. Ett aber fanns dock. Eftersom professuren låg vid den juridiska fakulteten var Wicksell tvungen att avlägga en jurkand-examen för att uppfylla kompetenskraven för docent- och professorsbehörighet, något som han också gjorde på förhållandevis kort tid. Något djupare intresse för juridiken avsatte dock ej dessa studier hos Wicksell.

Turerna kring tillsättningen blev dramatiska. Wicksells rykte som radikal och rabulist låg honom i fatet. Gustav Cassel och Gustaf Steffen dök upp som sökande till professuren. Den stridbare lundabiskopen Gottfrid Billing ingrep i syfte att stoppa Wicksell. Mitt i allt vägrade Wicksell

att underteckna sin ansökan om professuren ställd till kongungen med "underdånigst". Till sin hustrus yttersta förtrivlan valde han ordet "vördsamt". Vännerna bombarderade honom med vädjanden om att acceptera det gängse skrivsättet. Motståndarna kunde dock inte hindra utnämningen till extraordinarie professor i Lund 1901 och till den ordinarie tjänsten 1904.⁴

Ungefär samtidigt som Wicksell erhöll professuren i Lund sammanfattade han sin vetenskapliga produktion i *Föreläsningar i nationalekonomi, I och II*.⁵

Penningekonomen

Wicksell har utövat stort inflytande på den nationalekonomiska forskningen i vårt land och i utlandet liksom på den ekonomiska politiken och samhällsdebatten i Sverige. I synnerhet har hans bidrag till penningteorin väckt uppmärksamhet.

I *Geldzins und Güterpreise* presenterade Wicksell den teori för prisnivåns förändring vilken blivit hans centrala bidrag till penningteorin. Vid ett föredrag inför den Nationalekonomiska föreningen i Stockholm i april 1898 redogjorde han för sin teori för första gången inför en svensk publik. En stabil prisnivå borde vara målet för penningpolitiken enligt Wicksell [1898]:

"Penningen är ju och blir för hvarje dag alltmera mätaren av alla värden, grundvalen för alla förmögenhetsaf-tal: alla varor bytas mot penningar, och icke blott detta, utan vi producerar endast för att byta och byta mot penningar. Hvad kan då vara viktigare än, att det, som utgör måttstocken för allt annat, sjelft förblir oföränderligt till sin storlek?"

Han ansåg att det låg i allas intresse "om likaren för värdet hölles lika minutiöst oföränderligt som likaren för mått, mål och vikt".

I nästa steg beskrivs den teori på vilken prisstabilisering skulle grundas. Här gjordes en åtskillnad mellan två räntesatser, penningräntan eller bankräntan, som var kostnader för att låna i banksystemet, och kapitalräntan (den naturliga räntan) som representerade den avkastning som företagarklassen förväntade sig på sina nyinvesteringar.⁶ När den naturliga räntan låg över bankräntan, var det fördelaktigt att låna för att finansiera nyinvesteringar. Volymer bankkrediter och penningmängden ökade och prisnivåer pressades uppåt. Om den naturliga räntan blev lägre än bankräntan, minskade företagen sin upplåning. Penningmängden och prisnivåer sjönk. Prisnivåens rörelse fortsatte så länge som det fanns en skillnad mellan penningräntan och kapitalräntan. När penning- och kapitalräntan var identiska förblev prisnivåen konstant.

Wicksell använde denna teori, senare döpt av Gunnar Myrdal till den kumulativa processen, för att förklara de långsiktiga rörelserna i den engelska prisnivåen under 1800-talet. Teorin låg också till grund för hans förslag till penningpolitisk norm. Hans regel för skötseln av penningpolitiken var enkel: prisnivåen bör hållas konstant genom att penningräntan regleras så att den befinner sig på samma nivå som kapitalräntan. Han väntade sig också att hans penningpolitiska norm för konstant penningvärde skulle anammas när den blivit allmänt känd.

Wicksells penningteoretiska forskning fick ett direkt inflytande på svensk ekonomisk politik både under 1920- och 1930-talen — ett genomslag från teori till praktisk politik som har få motsvarigheter. Under och strax efter det första världskriget hade den svenska prisnivåen drivits upp kraftigt. Wicksell kämpade vid denna tidpunkt energiskt för en nedpressning av prisnivåen till den nivå som hade gällt år 1914. Sedan skulle priserna stabiliseras kring detta läge. Han ansåg att krigsårens inflation hade medfört en orättvis omfördelning av inkomster och förmögenheter. En deflation kombinerad med en "omräkning" av skulder och tillgångar skulle eliminera de orättfärdiga inflationsvinsterna

Omräkningen skulle utföras av en för ändamålet särskilt inrättad "räknekammare".⁷ Wicksell ansåg att lönerna utan större friktion skulle följa priserna neråt under den erforderliga deflationsprocessen.

Motståndet mot Wicksells recept fanns främst inom industrikretsar där man fruktade att en deflation skulle skapa arbetslöshet och oro på arbetsmarknaden. Målet för den ekonomiska politiken blev så småningom en återgång till den guldkurs som den svenska kronan höll före krigsutbrottet 1914. Deflationspolitiken i början på 1920-talet gav emellertid ett katastrofalt resultat. Arbetslösheten blev enorm, t o m något högre än senare under 1930-talet.

När Sverige lämnade guldmyntfoten i september 1931 uppmärksammades åter Wicksells tankar. Regeringen angav då som riktlinje för riksbankens beteende att priserna skulle stabiliseras – fast denna gång vid rådande prisnivå. Sverige blev därmed det första land som officiellt deklarerat prisstabilitet som mål för den ekonomiska politiken. Detta var en framgång inte bara för Wicksells idéer utan även för den nationalekonomiska professionen som var mycket aktiv som rådgivare under dessa år. I få länder hade ekonomerna ett så direkt inflytande på den ekonomiska politiken som i Sverige.

Devalveringen i september 1931 när Sverige lämnade guldmyntfoten och samtidigt införde Wicksells prisstabiliseringsnorm bidrog till att den svenska ekonomin utvecklades positivt i förhållande till många andra länders under 1930-talet. Jämfört med dessa åtgärder fick den s k krispolitiken endast marginellt inflytande på arbetslösheten. Den var av ringa omfattning och infördes först sedan konjunkturen redan vänt uppåt.⁸

Även i dag är Wicksells norm för penningpolitiken aktuell, bl a eftersom styrning av penningmängden, s k *monetary targeting*, har visat sig svårare än väntat. Den höga inflationstakten under de senaste 10–15 åren har skapat ett nytt intresse för prisstabilisering som norm och för möjligheterna att nå detta mål genom räntepolitik.⁹

Pristeoretikern

Wicksell gjorde imponerande insatser inom de områden som vi idag betecknar som mikroekonomi, främst inom kapital-, fördelnings- och produktionsteori. Han inspirerades starkt av den österrikiske ekonomen Böhm-Bawerks ränteteori och arbetade med integration av denna teori och Walras allmänna jämviktsteori. Wicksell och Cassel hade olika teorier om räntans bestämning, vilket blev ett av de första skälen till motsättningen mellan dem.

Wicksells styrka var att kunna sammanfatta och konsolidera olika neoklassiska ekonomers bidrag till en klar syn, samtidigt som han inom olika områden bidrog med nya inslag i teorin. Bland annat använde Wicksell sig av en s k Cobb-Douglas produktionsfunktion långt innan den associerades med namnen Cobb och Douglas. Han var också en tidig anhängare av marginalkostnadsprincipen.

Wicksell drog också politiska slutsatser av sina pristeoretiska studier. En slutsats var ett bestämt förkastande av marxismen som ekonomisk teori. En annan var en positiv inställning till det fria bytet. Wicksell var däremot öppen för olika former av fördelningpolitiska åtgärder, i synnerhet för skärpt arvsbeskattning.

Skatteforskaren

Wicksell svarade för bidrag till finansvetenskapen vilka fått aktuellt intresse. Han var nämligen en av de första ekonomer som analyserade beslutsprocesser vid omröstning i politiskt valda församlingar. Wicksell ([1987] s 113) ”förfäktade *frivillighetens* princip såsom den enda tänkbara garanti för en rättvis beskattning” och påstod:

”Min fordran är nu blott och bart, att åtminstone *den* grad av rättvisa, som karakteriserar det fria bytet, nämligen att ingen behöfver betala mer för en sak än han

11anser den värd, också må få göra sig gällande på det finansiella (läs det fiskala) området, och jag har försökt visa att detta också verkligen kan låta sig göra.”

Enligt Wicksell skulle den s k intresseprincipen vara vägleddande vid beskattning. Ingen skall betala skatt för verksamheter som han eller hon saknar intresse för. På det parlamentariska planet borde det därför finnas en direkt koppling mellan utgifts- och finansieringsbeslut. Han avvisar principen att skatt skall betalas efter förmåga.

I den moderna demokratin bör besluten om beskattning fattas om inte med fullständig enighet i parlamentet så med kvalificerad majoritet. Minoriteten skall ha vetorätt. På så vis kan man undvika ”tyranniet hos tillfälliga parlamentariska majoriteter”. Wicksell var emellertid noga med att framhäva att hans förslag bara kunde tillämpas om fördelningen av inkomster och förmögenheter var rättvis i utgångsläget.

Till Wicksells besvikelse skapade hans syn på beslutsregler inom offentliga församlingar ingen debatt. Han klagar i ett opublicerat manuskript från slutet av 1910-talet att hans idéer inte väckt uppmärksamhet, se Wicksell ([1987] s 113). Erik Lindahl utvecklade i sin doktorsavhandling från 1919 arvet från Wicksell, dock utan att kunna påverka svensk skattepolitik i någon avgörande utsträckning.

Motståndet mot Wicksells skattefilosofi har varit starkast hos partier med socialistiska rötter. Tanken att basera det svenska skattesystemet, med en genomsnittsskatt på strax under 60 procent, på enbart frivillighetens grund förefaller idag utopisk.

Det är först med public choice-skolans genombrott under 1980-talet och med ett växande skattetryck i Sverige som Wicksells idéer på beskattningsområdet på nytt uppmärksammas inom forskningen. James Buchanan, 1985 års nobelpristagare i nationalekonomi, stötte av en ren tillfällighet på ett dammigt exemplar av *Finanztheoretische Untersuchungen* i Chicago-universitetets bibliotek 1949.

Boken blev en upplevelse som påverkade Buchanans forskning på ett avgörande sätt under kommande år.¹⁰

Liberalen

Wicksell framtonar som en radikal liberal i ekonomiska och sociala frågor. Han kämpade för allmän rösträtt, för kvinnans självständighet, för religiös och politisk frihet. Han var en orädd och konsekvent fritänkare som engagerade sig i den allmänna debatten på snart sagt alla områden, alltid redo att ta de svagas parti, och som vann respekt och inflytande genom sin självständighet och sin rättframhet. Som exempel på Wicksells inflytande på svensk samhällsdebatt och idéutveckling kan nämnas att hans kritiska inställning till marxismen torde vara en del av förklaringen till denna åskådnings svårigheter att slå rot inom svensk nationalekonomi. Torsten Gårdlund noterar i sin biografi över Wicksell hur hans undervisning genomsyrades av "försvaret för nymalthusianismens och kritiken av socialismens idéer".

Wicksell förkastade den marxistiska värdeläran, vilket gjorde hans annars så goda kontakter med arbetarrörelsen något svala. Hans grundmurade rykte som självständig vänsterman, hans starka vetenskapliga ställning och hans nära kontakter med förgrundsgestalter inom socialdemokratin torde ha bidragit till att begränsa de marxistiska strömningarna inom det framväxande arbetarpartiet. Såväl Wigforss som Erlanders memoarer vittnar om respekt och beundran för Wicksell.

Journalist-debattören

Wicksell fann under många år sin försörjning som skribent innan han påbörjade sina studier i nationalekonomi på allvar. Han behöll sitt intresse för journalistiken och de-

batten livet ut och skrev flitigt i dagspressen även sedan han blivit professor. Bibliografin omfattar omkring 400 artiklar i svensk dagspress. Denna ymniga produktion får hans bibliograf (och styvson) Erik Knudtzon ([1976] s 13) att utbrista:

”För vissa perioder av Knut Wicksells liv skulle man för övrigt för att nå fullständighet behöva gå igenom nästan hela svenska pressen, ty han hade en oemotståndlig lust att skriva genmälen och tillrättalägga missuppfattningar, varhelst sådana dök upp och kommo till hans kännedom, och tillfällen därtill voro legio, enär många av hans framträdanden inför offentligheten framkallade en våldsam reaktion eller – som han gärna uttryckte sig – gävo anledning till eruptioner i pressens ’dyvulkaner’.”

Som en följd av denna böjelse kvarlämnade Wicksell cirka etthundra opublicerade manuskript, nästan samtliga skrivna på svenska och huvuddelen avsedda för publicering i dagspressen.¹¹ Vissa var refuserade alster, andra blev inte färdiga i tid för att möta något manusstopp, några tappade troligen Wicksell intresset för. Kanske ingrep Anna som censor vid något tillfälle. Hur som helst så bidrar dessa alster till vår bild av Wicksell som den engagerade samhällsdebattören.

Huvuddelen av de opublicerade manuskripten, cirka fyrtio, behandlar monetära problem och skrevs under och strax efter första världskriget. Wicksell framstår i dessa som anhängare av kvantitetsteorin. Den kraftiga inflationen i slutet av 1910-talet är orsakad av den snabba ökningen i volymen riksbankssedlar. Han föreslår vid ett tillfälle att inflationen skall stoppas genom att samtliga riksbanks-sedlar återkallas, halva volymen makuleras och den andra halvan avstämplas och sedan återlämnas till sina tidigare innehavare, fast med ett fördubblat guldvärde. Samtidigt skulle den nominella lönenivån halveras – ett steg som skulle vidtas i samarbete med arbetarrörelsen. Wicksell ansåg att denna process skulle halvera prisnivån.

Övriga manuskript behandlar en rad sociala frågor. Här redogör Wicksell för sin syn på ting som kvinnofrågan, arbetarrörelsen, utilismen och socialismen. Beträffande det sistnämnda fenomenet påpekar han att: "Företagsamhet och ekonomiskt snille (är) sällsynta och viktiga egenskaper hvilka borde ha det friaste spelrum ur den allmänna nyttans synpunkt."

Det genomgående temat i de artiklar, vilka inte behandlar monetära spörsmål, är en plädering för malthusianismen. Malthus var Wicksells ledstjärna i alla möjliga och, är man frestad att säga, omöjliga situationer. Wicksell kunde börja i en helt annan ända, men i slutorden dyker ofta Malthus namn och tankar upp. Ett annat drag hos de publicerade manuskripten är hans starka optimism rörande den nationalekonomiska vetenskapens möjligheter att bidra till ett bättre samhälle. Om bara meningsmotståndare, politiker och allmänhet fick insikt i nationalekonomisk teori, så skulle ett stort steg mot en bättre värld vara taget. Det vilar ett naivt drag över Wicksells argumentation – även om ekonomer ibland önskar att det vore såsom Wicksell föreställde sig.

Människan

Hurdan var då människan Wicksell? I det offentliga livet var han en särling, känd för sina kontroversiella idéer, en politisk vilde, benägen att chockera och bekämpa vad han ansåg vara orätt utan att ta hänsyn till de skador som kunde åsamkas honom själv eller hans närmaste. Han undvek inte personangrepp och drog sig inte för att uttrycka sig nedlåtande om meningsmotståndares syften och begåvning. Hans mod var stort. Han kunde i det nationalistiska Sverige föreslå att Sverige skulle nedrusta och ansöka om uppgång i det tsarryska imperiet. Sveriges försvarsutgifter var enligt honom bortkastade medel, eftersom landet ändå inte kunde försvara sig mot ett angrepp från Ryssland.

Vore Sverige en del av Ryssland skulle vårt land kunna bidra till att höja den kulturella nivån i Ryssland. Denna gång vände sig representanter på hela den politiska skalan mot hans argument.

Det fanns många tillfällen då Knuts beteende ansträngde Annas och Knuts relation. Ett var när han hamnade i fängelse i Ystad för hädelse. Det kostade honom två månader och en kännbar reduktion av professorslönen. Nu liksom så många gånger tidigare ingrep vännerna med en insamling för att bistå familjen Wicksell finansiellt.

Gunnar Myrdal ([1972] s 271) skriver om Wicksells publika framtoning:

”Wicksell hade ett helgons integritet. Få människor har gått genom livet så orörda av moraliska kompromisser som han... Personligen var Wicksell opretentiös och djupt mänsklig i alla sina kontakter. På samma gång var han orubbligt omänsklig i att följa sina egna moraliska övertygelser in i absurdum såsom dessa utkristalliserade sig i hans egendomliga puritanska och matematiska sinne.”

I det privata livet var denna stridsman en snäll, försynt, stillsam och artig familjefar, dock med viss benägenhet för att retas och provocera, ibland kunde han brusa upp. Han var opraktisk och kunde (eller ville?) t ex inte själv svara för sin självdeklaration, trots att han var en av landets främsta experter på beskattning. Den uppgiften fick hustrun ta på sig.¹²

Wicksell hjälptes fram på den vetenskapliga banan av sin hustru Anna Bugge. Hon sökte dämpa Knuts benägenhet att dras till olika radikala kretsar och ägna sig åt dagstidningsjournalistik och populära föredrag istället för att syssla med meriterande vetenskaplig produktion. Till skillnad från Knut var hon praktiskt lagd. Hon organiserade hans liv, hjälpte honom som sekreterare, bidrog genom sitt kontaktnät till att han erhöll finansiellt stöd och den arbetsro han behövde.

Sedan Wicksell blivit professor, satsade Anna Bugge på en egen karriär, tog en jur kand-examen och engagerade sig i freds rörelsen, rösträttsfrågan och kvinnorörelsen. Här delade hon i mycket sin makes engagemang, fast på ett mer stillsamt och mindre provocerande sätt. Hon blev Sveriges första kvinnliga diplomat. Hennes framgångar och de långa utlandsresor som följde som svensk delegat till Nationernas förbund gjorde att Knut ofta lämnades ensam, något som fördystrade hans sinne på gamla dar; han behövde hennes närvaro för att få sinnes- och arbetsro.

När Wicksell pensionerades i Lund 1916 återvände familjen till Stockholm.¹³ Anna Bugge kontaktade Eli Heckscher vid Handelshögskolan i Stockholm och förhörde sig om möjligheterna för Knut att fortsätta att forska. På Heckschers initiativ bildades den Nationalekonomiska klubben i syfte att skapa ett forum för diskussion bland de etablerade ekonomerna i huvudstaden och därmed också för Wicksell. Här mötte den yngre generationen av ekonomer, den som kom att bilda den s k Stockholmsskolan, Knut Wicksell under åren 1917–1926. Den inspirerades vid studiet av arbetslöshet och konjunkturförlopp under 1920- och 1930-talen av hans teorier, i synnerhet av den kumulativa processen och den dynamiska ansats som denna representerade. Erik Lindahl, Erik Lundberg, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin framhäver samtliga en påverkan från Wicksell.

Arvet från Wicksell möter oss på många områden än idag. Många av Wicksells teorier och idéer har visat sig förvånansvärt livskraftiga. Han framstår som en ”levande” klassiker inte bara inom sin vetenskap utan även i den tillämpade politiken.

Referenser

- Gårdlund, T, [1956], *Knut Wicksell. Rebell i det nya riket*. Bonniers, Stockholm. Nyutgåva 1990, SNS Förlag.
- Hedlund-Nyström, T & Jonung, L, [1989], ”Knut Wicksells publicerade manuskript”. SNS Förlag, under utgivning.

- Jonung, L, [1989], *Inflation och ekonomisk politik i Sverige*. Dialogos, Lund.
- Knudtzon, E, [1976], *Knut Wicksells tryckta skrifter 1868–1950*. Utg av Torun Hedlund-Nyström. Gleerup, Lund.
- Myrdal, G, [1972], *Vetenskap och politik i nationalekonomin*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Sommarin, E, [1947], *Studenter och arbetare. Minnen av skånsk arbetarrörelse och lundensisk radikalism*. Gleerup, Lund.
- Söderström, L, [1986], "Det wicksellska alternativet". *S-E-Bankens kvartalsskrift*, Nr 3, s 90–98.
- Wicksell, K, [1898], "Penningräntans inflytande på varupriser". *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, s 47–70.
- Wicksell, K, [1987], *Om en ny princip för rättvis beskattning*. Ratio, Göteborg.
- Wicksell-Nordqvist, L, [1985], *Anna Bugge Wicksell. En kvinna före sin tid*. Liber, Lund.

Noter

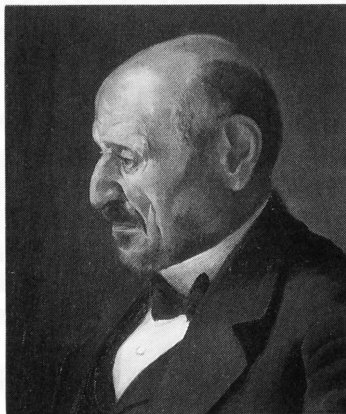
1. Dessa är Emil Sommarins ord ([1947] s 107). Han blev Knut Wicksells efterträdare på professuren i Lund.
2. Litteraturen om Knut Wicksell är rikhaltig. Hans liv har tecknats på ett lysande sätt av Gårdlund [1956]. Hans publicerade skrifter finns i Knudtzon [1976] och Anna Bugge Wicksells liv är fångat på ett insiktsfullt sätt av sondottern Liv Wicksell-Nordqvist [1985].
3. Samma stiftelse gav stipendier till bland andra Gustav Cas- sel och Gustaf Steffen och fick därmed ett betydande infly- tande över utvecklingen av svensk nationalekonomi.
4. Gårdlund [1956] har en livfull beskrivning av bråket kring Wicksells utnämning.
5. Dessa är de enda större arbeten av Wicksell som finns på svenska. Ratio förlag har nyligen gett ut en översättning från tyskan av delar av *Finanztheoretische Untersuchungen*, se Wicksell [1987].
6. Wicksells användning av "the natural rate of interest" (den naturliga räntan) kom långt senare att inspirera Milton Fried- man till termen "the natural rate of unemployment" (den naturliga arbetslösheten), ett centralt begrepp i modern makroekonomi.

7. En fyllig beskrivning av Wicksells syn på penningvärdet och den ekonomiska politiken under första världskriget lämnas av Gårdlund ([1956] kap 12).
8. För en närmare beskrivning av 1930-talets penning- och finanspolitik sett ur ett perspektiv inspirerat av Wicksell, se kapitel 2 i Jonung [1989].
9. Se Lindley H Clark "Wicksellian Economics at Work in America", *Wall Street Journal* 16 maj, 1989.
10. För en närmare beskrivning av det wicksellska alternativet se bl a Söderström [1986] samt *Finansteoretiska undersökningar. Lundaforskare under ledning av Ingemar Hansson, Ingemar Ståhl, Lars Söderström om frågeställningar och forskningsbehov inom finansvetenskapen*, Riksbankens jubileumsfond 1986:2.

Författarna till denna rapport säger i sitt förord: "Att förvalta arvet från Wicksell ser vi som en viktig uppgift. Ej minst hans analys av motsättningarna mellan individuell och kollektiv rationalitet samt hans norm för rättvis beskattning rymmer insikter som är värda att arbeta vidare med."
11. Wicksells opublicerade manuskript har nyligen sammanställts och redigerats, se Hedlund-Nyström & Jonung [1989].
12. Se Gårdlund ([1956] s 355). "Inte ens sina deklarationer kunde han klara själv. Som professor i ämnet borde han ju kunna det, skrev han 1916 till hustrun, men han visste varken hur stor lön han hade eller de andra siffrorna, 'som icke stå i några vetenskapliga böcker och icke heller i mitt minne'."
13. Vännerna, däribland Eli Heckscher och David Davidson, genomförde en insamling för att makarna Wicksell skulle kunna skaffa sig en bostad i Stockholm. Eftersom Wicksell varit professor så kort tid, kunde han inte erhålla full pension. Riksdagen beslöt om en extrapension vilket tryggade hans ekonomiska ställning som pensionär.

Carl G Uhr

David Davidson

1854–1942

David Davidson föddes 1854 och var äldsta barnet av nio i familjen Isaac och Rebecca Davidson, en tysk-judisk familj som hade invandrat till Stockholm i slutet av 1840-talet. David måste ha varit mycket begåvad, för vid knappt 17 års ålder skrevs han in vid Uppsala universitet. Han var därför ett eller två år yngre än studiekamraterna. Efter ett år hade han redan blivit fil kand och fortsatte genast med högre studier i juridik och nationalekonomi, i vilka ämnen han avlade fil licexamen 1877.

Han disputerade 1878 på avhandlingen *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen*. Samma år blev han utnämnd till docent i nationalekonomi vid Uppsala universitet, och inte långt därefter, 1880, blev han extra ordinarie professor som följd av att en äldre kollega utnämnts till statsråd och väntades avgå från sin professur. Denne beslöt emellertid istället att sköta båda tjänsterna

till sin pensionering 1889 då Davidson utnämndes till ordinarie professor. Han tjänstgjorde som sådan med heder och ära i trettio år, till 1919, då han själv som 65-åring blev pensionerad. Därefter fortsatte han att arbeta och forska om skatter och penningpolitiska problem för riksdagskommittéer samt att skriva för och redigera sin nationalekonomiska tidskrift, *Ekonomisk tidskrift*, som han grundat 1899 och som var Sveriges första i sitt slag.

Medan han ännu var docent fick han 1879 ett stipendium från juridiska fakulteten för att bedriva forskning utomlands. Han reste till Heidelberg för att följa Karl Knies kurser i penningteori. Senare, 1886, fick han stipendium och tjänstledighet för att i Bremen, Hamburg och Lübeck samt i kantonen Basel i Schweiz forska om inkomstskattelagarna. Under 1880-talet skrev han fyra monografier:

- 1 *Bidrag till jordreänteteoriens historia* [1880]
- 2 *Europas centralbanker* [1886]
- 3 *Kommentar till bevillningsförordningen* [1889]
- 4 *Om beskattningsnormen vid inkomstskatten* [1889]

Av dessa är endast (1) och (4) av doktrinhistoriskt intresse. Hans *Jordreänteteoriens historia* analyserar ränteteorier från Boisguillebert på 1600-talet via fysiokraterna och de klassiska ekonomerna och slutar med 1800-talsteorierna av Knies och Rodbertus. Han skrev den troligen som bakgrund för sina egna neo-Ricardianska spekulationer som flera år senare utmynnar i hans "objektiva ekonomiska värdeteori". Hans *Inkomstskattenorm* fick betydelse för Sveriges skattesystem, vilket vi skall visa längre fram.

En händelse 1880, i vilken Davidson spelade en roll, fick oförutsedda konsekvenser för nationalekonomin i Sverige. Knut Wicksell, på den tiden student på högre nivå i matematik och fysik och något av en överliggare, höll ett föredrag i en nykterhetsförening som gjorde honom ökänd. Föredraget handlade om alkoholismen. Han menade att denna berodde på fabriksarbetarnas fattigdom och torftiga

leverne. Den av Wicksell rekommenderade lösningen var att de skulle ha färre barn. Därför föreslog han att myndigheterna skulle göra det till den medicinska vetenskapens plikt att avgöra vilka preventivmetoder som var både säkra och effektiva samt att undervisa allmänheten i hur de skulle användas. Davidson, som läste om detta föredrag i stadens tidning, fann skäl att skriva en kritisk kommentar, i vilken han påpekade att Wicksell inte hade lämplig bakgrund för att kunna ge auktoritativa råd i befolknings- och familjefrågor, och han rådde Wicksell att först läsa Malthus.

Effekten av flera kritiska kommentarer som Wicksell fick var att de stärkte honom i hans efterhand förändrade intresseinriktning. Han vände sitt studieintresse från matematik och naturvetenskap till samhällsvetenskaperna.

Startade Ekonomisk tidskrift

År 1899 var ett händelserikt år i Davidsons liv. Han gifte sig, och han började på egen risk att publicera sin tidskrift, *Ekonomisk tidskrift* (förkortat till *ET* härnäst). Denna tidskrift stimulerade mycken nationalekonomisk forskning i Sverige. Den hade många inlägg av Wicksell (som efter sin återkomst från utlandet tidigt på 1890-talet blev en livslång god vän till Davidson), Cassel, Heckscher, Brismann, Sommarin och andra. Davidson själv publicerade alla sina artiklar (omkring 250 stycken över en fyrtioårsperiod) i *ET* (med undantag av vad han skrev i olika riksdagskommittérapporter).

Davidson fortsatte som ägare, utgivare och redaktör till 1939, då han vid 85 års ålder lämnade tidskriften i Ingvar Svennilsons och Erik Lundbergs kompetenta händer. Via *ET* utövade Davidson ett slags samordning av ekonomiforskningen i Sverige. Det var här som den yngre generationen nationalekonomer, senare kända som den så kallade Stockholmsskolan, publicerade sina uppsatser, förutsatt att de tillfredsställde Davidsons kvalitetskrav. Men i

sin teori och i sin analys av ekonomisk politik var Stockholmskolornas nationalekonomer först och främst influerade av Wicksells arbeten och i något mindre grad av Cassels.

Trots sin mångåriga undervisning hade Davidson endast ett fåtal "elever", främst två: Eli Heckscher, som blev Sveriges internationellt mest kände ekonomhistoriker, och Per Jacobsson, chef för Internationella valutafonden (1956–63). Också Wicksell och Cassel hade bara ett fåtal "elever". I Wicksells fall Lindahl och i viss mån Ohlin (som också var Heckschers främste student men samtidigt för ung för att ha studerat för Wicksell). Cassels främsta elever var Myrdal (som när det gällde ekonomisk politik snarare var wicksellian än cassellian) och Lundberg (som likaledes var wicksellian i fråga om ekonomisk politik).

Teori om penningräntan

Davidsons egna bidrag till nationalekonomin återfinns inom kapitalteorin, i kritiken av gränsnyttovärdeläran samt i inlägg om penningpolitiken och skattesystemet.

I sin avhandling om kapitalbildningen [1878] presenterade Davidson en teori om penningräntan som var baserad på realkapitalets gränsproduktivitet. Detta var ett tiotal år innan Böhm-Bawerk presenterade en besläktad teori i sitt verk *Positive Theorie des Kapitaless* [1889]. Davidson började med en översikt av kapitalteorier från Turgot till Menger. Han antog Mengers hierarkiska perspektiv och klassificering av varor: varor i lägsta ordningen = konsumtionsvaror, alla andra varor av låg, medel och hög ordning = kapitalvaror som används tillsammans med arbete i olika produktionsstadier för att tillverka konsumtionsvaror och ersättningsvaror för förbrukade kapitalvaror.

Davidson knöt detta synsätt till Knies analys av kredit i dennes *Geld und Kredit* [1876] genom sin egen uppfattning av sparmedel som "varor reserverade för framtida ändamål". Låt oss antaga konstanta priser så att kvantitativa

förändringar och värdeförändringar kan betraktas som likvärdiga. Kreditgivarna, ägare av sådana "varor reserverade för framtida ändamål", säljer dem för att användas i produktionen av kapitalvaror. Företagarna får ett lån av sparmedlens ägare mot löfte om att dessa skall få en viss del (detsamma som penningränta eller Böhm-Bawerks *agio*) av strömmen av de framtida varor som produceras. Denna ström är på grund av kapitalvarornas nettoproduktivitet både kvantitativt och värdemässigt större än de investerade sparmedlen. Dessutom blir den del av den framtida varuströmmen som motsvarar agiot vanligtvis större ju längre in i framtiden krediten sträcker sig.

På detta sätt föregrep Davidson det mesta av Böhm-Bawerks trefaldiga förklaring av penningräntan, medan han samtidigt undvek de svårigheter Böhm-Bawerk blev invecklad i. Böhm-Bawerk försökte kvantifiera samhällets realkapital som den vägda genomsnittslängden av produktionsperioderna i samhällets näringsgrenar. Som följd av att Wicksell och Davidson genom åren ofta kommunicerade med varandra (helst per telefon) anslöt sig Davidson, från mitten av 1890-talet då Wicksell hade utgivit *Über Wert, Kapital und Rente* [1893], i sina föreläsningar till den bearbetning Wicksell hade gjort av Böhm-Bawerks kapitalteori.

Davidson kunde troligen aldrig helt förlika sig med gränsnytteteorins värdelära, fastän han nästan var tvungen att använda den. I dess ställe försökte han i två långa artiklar i *ET* ([1919] s 231–259 och [1923] s 191–254) propagera för sin egen neo-Ricardianska "objektiva ekonomiska värde-teori". Hans försök, som påminner om Ricardos strävan att finna en fast och stabil värdemätare, lyckades inte. Men trots detta var hans arbete inte oviktigt. Det visade upp en defekt i gränsnyttovärderingar (vilken också leder till stor ekonomisk instabilitet), vilken inte är helt botad med användning av ett bytesmedel, eftersom själva värdet av ett sådant bytesmedel, MV , (penningmängd M , gånger omloppshastighet, V), inte är konstant utan varierar.

Till skillnad från gränsnyttovärderingar, som för en och samma varukvantitet skiljer sig åt mellan olika individer, är "objektiva ekonomiska värden" desamma för rika som för fattiga, eftersom de mäter den relativa knappheten på varor och resurser. "En varumängd som städse är frukten av samma kvantitet av produktivkrafter" (vilket var Davidsons namn för produktionsfaktorer) "representerar [i regel] ett objektivt värde av oförändrad storlek. En förutsättning härför är, att produktionens inriktning på de olika varuslagen står i överensstämmelse med efterfrågans inriktning" ([1923] s 229). Om detta inte är fallet ändras det objektiva värdet även om varan till synes blir produkten av samma produktivkraft som tidigare. T ex tillverkas vid jämvikt en vara på marginell jord (ingen jordränta) med en given insats av arbete och kapitaltjänster per enhet av varan. Men så ändrar vi på insatserna och använder x procent mindre arbetskraft och x procent fler kapitaltjänster per enhet av varan. Eftersom vi inte har någon gemensam nämnare som gör det möjligt att likställa en viss mängd kapitaltjänster med en viss mängd arbetskraft, kan vi inte med säkerhet säga att det objektiva värdet av varan är detsamma som det var före produktionsändringen. Man kan inte mäta ändringar i objektiva värden direkt, endast via bytesvärden uttryckta i relativa priser ([1922] s 106), och dessa varierar när antingen M eller V eller båda varierar i förhållande till mängden ekonomiska resurser och mängden varor som tillverkas av dem och som cirkulerar medelst MV . Så det är endast i situationer med allmän jämvikt som vi kan mäta objektiva ekonomiska värden exakt.

Till slut, hävdade Davidson, anpassas individuella gränsnyttovärderingar så att de med en viss eftersläpning också uttrycker relativ knapphet. Därför ansåg han att gränsnyttovärderingarna och de objektiva ekonomiska värderingar i det långa loppet är kompletterande snarare än rivaliserande värdedoktriner.

Davidson tillämpade sin "objektiva värdelära" på pengar och penningteorier i några artiklar ([1919] s 241 f, [1922]

s 106 f och i synnerhet [1923] s 191–254). Där hävdade han huvudsakligen att om, under givna teknologiska förhållanden, penningen, MV, är så reglerad att den står i konstant förhållande till ekonomins produktionskapacitet och dess växande ekonomiska resurser, då kommer MV att ha ett approximativt konstant objektiva värde gentemot de varierande objektiva värdena hos de varor och tjänster som sammanlagt utgör nationalprodukten, och som cirkulerar meddelst MV. Han uttryckte också åsikten att centralbanken som en norm för penningpolitiken borde hålla MV i ett konstant förhållande till den växande ekonomin.

Penningmängdens omloppshastighet, V, betraktade Davidson, liksom Wicksell huvudsakligen som en funktion av variationerna i affärsbankernas checkräkningskrediter, vilka bestäms under centralbankens översikt av bankernas likviditetskvoter. Davidson resonerade om penningmängden nästan uteslutande från utbudssidan med föga hänsyn till efterfrågesidan. Om likviditetsteorierna medger en viss elasticitet så kan vanligtvis utbudet av kredit öka när efterfrågan ökar, till priset av den penningränta som sammanhänger med att krediten höjs något.

Neutral monetär mekanism

En annan del av Davidsons penningpolitiska norm formulerades som att ”penningväsendet bör regleras så, att varornas priser alltid kommer att stå i oförändrat samma proportion till den absoluta storleken av varornas objektiva men föränderliga värden” ([1923] s 226). Säsongs- och inflationskorrigerade kostnadspriser kan uppfattas som approximationer till Davidsons objektiva varuvärden.

Om penningutbudet, vid givna teknologiska förhållanden, hålls i konstant proportion till den växande ekonomin blir den monetära mekanismen neutral och ger priser som är fria från snedvridningar i förhållande till objektiva varuvärden. I sådana fall skulle prisnivån sjunka i proportion

till produktivitetsökningen om produktiviteten generellt ökar och vice versa om produktiviteten minskar. Detta var en annan regel i Davidsons penningpolitiska norm. Denna regel tillämpade han i sin kritik av Wicksells norm för prisnivåns stabilisering.

Under kriget 1914–1918, när Sveriges handelslinjer genom Nordsjön ofta var blockerade av de krigförande, led landet brist på stenkol och olja, båda nödvändiga för landets industri. Davidson, tolkade denna "varubrist" som likvärdig med en produktivitetsminskning. Under sådana förhållanden stiger priserna, och detta kan knappast förhindras av restriktiv penningpolitik. Som bevis konstruerade Davidson ett index för att mäta den ökade varuknappheten. Detta visade att ungefär en tredjedel av den allmänna prisstegringen i Sverige 1914–18 var orsakad av denna (Uhr [1960] s 297). Trots att Davidson i allmänhet föredrog en stabil prisnivå rådde han Wicksell och Cassel att, med hänsyn till vad hans index visade, godta den del av prisstegringen som var orsakad av stigande knapphet, eftersom denna inte kunde botas förrän knappheten hade hävts. Denna punkt i hans kritik godtogs av Wicksell när denne senare offentliggjorde vissa modifikationer i sin prisstabilitetsnorm i *ET* ([1925] s 205–22). Uppsatsen har blivit översatt och inkluderad som ett appendix till *Interest and Prices* ([1936] s 199–219).

Men om penningutbudet under en viss tid verkligen har varit och är konstant i förhållande till den växande ekonomin: Hur fungerar då Davidsons norm att tillåta, eller genom penningpolitiska medel försöka tvinga, den allmänna prisnivån att variera i omvänd proportion till produktiviteten? Svaret är att den fungerar bäst för realkapitalet. Om enbart kapitalet ökar utan att produktiviteten förändras, så kommer dess avkastning att minska och bankerna kommer att anpassa penningräntan nedåt. Det innebär förhoppningsvis att MV endast ökar så mycket som motsvarar kapitalmängdens ökning. Om i stället arbetsstyrkan ökar utan produktivitetsändring, så kommer arbetets

gränsproduktivitet att minska och därmed också reallönerna. Men på samma gång kommer kapitalets avkastning att öka. Om bankerna nu inte höjer penningräntan så löper de risken att lägga grund till en wickselliansk uppåtgående kumulativ process. Om de emellertid höjer räntan förhindrar de den önskade ökningen av MV i proportion till arbetskraftens ökning.

Låt nu arbetskraft och realkapital båda vara konstanta, medan kapitalets produktivitet ökar. Eftersom kapitalet inte ökas kvantitativt finns det ingen orsak att ändra penningutbudet, som vi kan anta står i rätt proportion till ekonomins resurser. Men nu är det de objektiva värdena på varor som börjar sjunka, och prisnivån sjunker. Särskilt sjunker priserna på varor som produceras med mer än genomsnittlig kapitalintensitet. På samma gång ökar reallönerna. Den allmänna efterfrågan anpassar sig till den större nationalprodukten och till dess något ändrade sammansättning, och arbetare som blev avskedade i industrier där produktivitetsändringen skedde snabbt får ny anställning.

Varken Wicksell eller Cassel behandlade sådana händelseförlopp, och Davidson själv avbröt sin analys innan han tog itu med det mera komplicerade fall där arbetskraften ensam ökar och realkapitalet förblir nästan konstant, medan kapitalets produktivitet ökar avsevärt. Detta skulle ha tvingat honom att ändra på eller skriva nya regler för vissa delar av sin penningpolitiska norm. På längre sikt förutspådde Davidson år av successivt sjunkande prisnivå genom prisernas anpassning via en lämplig avvägning av den monetära mekanismen till den fortsatta sänkning av varornas objektiva värden, som de teknologiska framstegen medger. Trots all forskning och alla ansträngningar inom penningteoriens och politikens område hade Davidson föga inflytande på den förda ekonomiska politiken jämfört med hans monografi och andra skrifter om inkomstskatt och dylikt.

Konkret skatteförslag

I sin *Beskattningsnormen vid inkomstskatten* [1889] hävdade Davidson att en inkomstskatt i princip borde utformas så att gränsnyttan av den inkomst som måste offras för att betala skatten inte skulle vara större än gränsnyttan av de offentliga tjänster som medborgaren får för sin skatt. Eftersom inkomst också lyder under den avtagande gränsnyttans lag innebär detta att skattekvoten måste stiga progressivt med inkomsten. Från sina studier av inkomstskatt utomlands 1886 var han medveten om att "de progressioner, som föreslagits, hafva varit sådana, att skatten hvarken förorsakat den rike ett lika stort offer som den fattige, eller tagit den förres skatteförmåga i anspråk lika mycket som den senares" ([1889] s 129).

På riksdagens uppdrag utvecklade Davidson ett förslag till inkomstskatt och till dess användning. Förslaget var så konkret att det i princip kunde genomföras men vi kan inte gå in på dess detaljer här. Som sådant var det mycket bättre än ett beslätat men mer abstrakt förslag, som Wicksell kom med 1896 (Davidsons förslag finns beskrivet i Uhr [1975] s 104–108 medan Wicksells beskrivs i [1896] s 76–166 och i Uhr [1960] s 164–190).

Davidsons förslag innehöll

- 1 ett schema med progressiva skattesatser fördelade över sex inkomstgrupper,
- 2 en uppskattning av skattebasens omfång,
- 3 en uppskattning av hur stora intäkter skatten skulle inbringa,
- 4 ett förslag till hur dessa intäkter skulle fördelas på statens olika funktioner samt
- 5 en prioritering av denna fördelning i avtagande ordning efter funktionernas samhälleliga outhärlighet.

Hans beräkningar visade att skattebasen skulle utgöra 85 procent av nationalinkomsten. Medborgare som bara tjä-

nade något över existensminimum skulle inte beskattas. Alla andra måste skatta mellan 5,9 procent och 42,3 procent av sin inkomst beroende på vilken inkomstgrupp de tillhörde. I genomsnitt skulle skatten bli 16,9 procent av skattebasen och skulle ge upphov till statsintäkter motsvarande 14,3 procent av nationalinkomsten. Åtminstone 50 procent av dessa intäkter skulle allokeras till de tre mest outhärliga statsfunktionerna; försvaret, lagarnas tillämpning och undervisning. För 1890-talet var detta ett mycket djärvt förslag eftersom de få nationer och städer i Europa som då hade inkomstskatter, hade låga skatteuttag som knappast översteg 10 procent i högsta inkomstgruppen.

Eftersom inkomstskatten var, eller kunde bli, mycket rättvisare än varuskatter och avgifter med hänsyn till medborgarnas olika inkomster, tänkte sig Davidson att denna skatt gradvis skulle utbredas och eventuellt ersätta nästan alla de andra skatterna. Därför ansåg han att inkomstskatten skulle ha bredast möjliga inkomstbas. Den skulle omfatta inte bara inkomst i form av löner, räntor och vinster utan också ökningen av nettovärdet av skattebetalarens tillgångar under skatteåret (med vederbörligt avdrag för förluster). Ökningen av nettovärdet av medborgarens tillgångar ger honom potentiell konsumtionsmakt, makt och förfogande över ekonomiska resurser. Därför måste medborgaren bli beskattad både för statens skydd av hans äganderätt till sina ägodelar och för statens övriga tjänster till nytta för honom och hans ägodelar (Uhr [1975] s 109).

Davidsons förmögenhetsskatt

Davidson ville först beskatta kapitalvinster årligen, oberoende av om de blivit realiserade eller ej. Vid närmare eftertanke fann han att detta skulle bli administrativt opraktiskt, så han nöjde sig med att de skulle beskattas först efter realisering. Gåvor och arv skulle beskattas då de erhöles. Enligt hans principiella förslag skulle aktiebo-

lag inte beskattas för sina vinster om de helt utdelade dessa till aktieägarna. Men eftersom detta mestadels inte är fallet, utan en del av vinsten kvarhålls för investeringsändamål, så ville han att outdelade vinster skulle beskattas. För att göra detta på enklaste vis föreslog han att bolagen skulle skatta för hela sin vinst med undantag för ett avdrag på 6 procent av bolagets nettovärde, vilket betraktades som ett schablonbelopp för utdelningar till aktieägarna.

När han uppmanades att föreslå lägre skattesatser på arbetsinkomster till skillnad från kapitalinkomster svarade han nej. Visserligen har de som lever helt eller mestadels på räntor mycket mer fritid än heltidsanställda arbetare, men eftersom fritiden inte ingår i skattebasen så finns det ingen orsak att göra den föreslagna uppdelningen. Han medgav också gärna att vanliga arbetare, med låg eller ingen yrkesutbildning, under ett nästan livslångt arbetsliv inte kan spara tillräckligt från sina små och varierande förtjänster för att få ekonomisk säkerhet på gamla dagar när de ej längre kan arbeta. Men, sade han, lösningen på detta problem ligger knappast i skattelindringar som resulterar i mycket små tillägg till den disponibla inkomsten, tillägg som i de flesta fall inte skulle sparas för ålderdomen. Lösningen måste sökas i socialförsäkringar av olika slag, liknande vissa av Bismarcks reformer. Men Sverige hade praktiskt taget inga socialförsäkringar förrän en helt otillräcklig folkpension infördes 1913. Denna förstärktes betydligt och kompletterades med andra socialförsäkringar under 1930-talet och följande årtionden.

Davidson triumferade 1910, då riksdagen skärpte inkomstskatten och beslöt att medborgarna skulle deklarerat både sina inkomster och nettovärdet av förmögenheten. En sextiondedel av förmögenheten skulle läggas till den vanliga inkomsten, och totalsumman skulle beskattas enligt gällande skattesats. Trots många ändringar sedan dess har beskattningen av såväl inkomst som förmögenhet (sedan 1947 dock beskattade var för sig) överlevt i landets skattesystem som alltså är ett arv från Davidson.

Sverige hade en stor statsskuld på 1890-talet. Den var stor både i förhållande till landets BNP och till skatteintäkterna, som resultat av att staten lånade upp stora belopp på 1870- och 1880-talen för att bygga järnvägar, kanaler och kraftstationer. Davidson var övertygad om att statens finanser måste förstärkas. Åtskilliga stora statliga projekt skulle till stor del lånefinansieras under de närmast kommande åren. Med tanke på detta ansåg han inte att statsskulden borde amorteras fullständigt över något årtionde, utan föreslog i stället att nya stora statliga projekt skulle finansieras på ett sådant sätt att värdet av statens tillgångar ökade mer än statsskulden. Alternativet att ständigt refinansiera statsskulden genom att ge ut nya obligationer när utestående obligationer är färdiga för inlösen kunde inte godtas eftersom statens projekt med tiden blir obsoleta. Statens ekonomiska ställning skulle försvagas om inte statsskulden amorterades efter hand.

En uppfylld profetia

Under depressionen på 1930-talet såg Davidson Sverige utvecklas till en välfärdsstat, vilket han i huvudsak uppskattade, ty han var reformvän, om än tålmodigare än Wicksell. Under 1930-talet växte den offentliga sektorn kraftigt. Davidson var övertygad om att om denna utveckling skulle fortsätta så skulle Sverige omskapas till en halv-socialistisk ekonomi. Davidson kallade den "en socialist-stat som bibehåller kapitalismens former". I en sådan ekonomi förutspådde han att den, av honom omhuldade, progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten, skulle försvinna, för i en sådan ekonomi

"...måste skatten till det allmänna, som utgör betalning för socialistsamhällets prestationer till de enskilda, bestämmas så, att trots olikhet i förmögenhet, och inkomst alla få sina behov i lika mån fyllda, och detta kräver att betalningen till staten, d v s skatten, blir pro-

portionell mot förmögenhet och inkomst; vore den mindre, skulle personer med större förmögenhet och inkomst bli bättre ställda än de med mindre, och, om skatten gjordes progressiv, skulle de med större förmögenhet och inkomst få det sämre än de med mindre.” ([1931] s 174).

Hans profetia tycks ha blivit uppfylld. I början av 1950-talet svarade progressiva skatter för omkring 75 procent av alla statens intäkter medan de nu svarar för omkring 25 procent.

När vi blickar tillbaka på Davidsons insatser är det beklagligt att inte hans tidiga verk finns utgivna och översatta till tyska eller engelska. I sådant fall skulle han säkert ha rönt internationell uppmärksamhet mycket tidigare och i mycket vidare kretsar. B Thomas skrev en artikel om honom ”The Monetary Doctrines of Professor Davidson” [1935] och Heckscher skrev en minnesartikel [1952].

När hans långa och stillsamma lärdomsbana närmade sig sitt slut torde hans sinnesfrid ha varit störd, i synnerhet efter 1940 när Hitler och Nazi-Tyskland hade ockuperat Frankrike, Danmark och Norge, när Polen var delat mellan Stalin och Hitler enligt paktens mellan Ribbentrop och Molotov. Senare hade han sett tyskarna göra snabba framsteg i invasionen av Sovjetunionen. Även om USA i slutet av 1941 hade inträtt i kriget på Storbritanniens och Frankrikes sida, hade det ännu på våren 1942 inte inneburit någon nämnvärd skillnad. Under hans sista dagar i maj 1942 måste utsikterna för honom, hans kolleger och alla andra frihetsälskande människor i Europa tett sig ytterst mörka och bisarra.

Referenser

- Böhm-Bawerk, E v, [1889, 1923], *Positive Theory of Capital*. New York.
- Davidson, D, [1878], *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen*. Uppsala.

- Davidson, D, [1880], *Bidrag till jordrönteteoriens historia*. Uppsala.
- Davidson, D, [1886], *Europas centralbanker*. Uppsala.
- Davidson, D, [1889a], *Kommentar till bevillningsförordningen*. Uppsala.
- Davidson, D, [1889b], *Om beskattningsnormen vid inkomstskatten*. Uppsala.
- Davidson, D, [1919], "Några teoretiska frågor", *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 21, s 231–259.
- Davidson, D, [1922], "Till frågan om penningvärdets reglering under kriget och därefter". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 24, s 205–252.
- Davidson, D, [1923], "Till frågan om penningvärdets reglering under kriget och därefter". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 25, s 191–254.
- Davidson, D, [1931], "Till frågan om beskattning av aktiebolags vinst genom progressiv inkomstskatt". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 33, s 166–180.
- Heckscher, E F, [1952], "David Davidson". *International Economic Papers*, Vol 2, s 111–135. (Artikeln publicerades ursprungligen på svenska [1951] i *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 53, s 127–160).
- Knies, K G A, [1876], *Geld und Kredit*. Heidelberg.
- Thomas, B, [1935], "The Monetary Doctrines of Professor Davidson". *Economic Journal*, Vol XLV, s 36–50.
- Uhr, C G, [1960], *Economic Doctrines of Knut Wicksell*. University of California Press, Berkeley.
- Uhr, C G, [1975], *Economic Doctrines of David Davidson*. Uppsala
- Wicksell, K, [1893], *Über Wert, Kapital und Rente*. Jena.
- Wicksell, K, [1896], *Finanztheoretische Untersuchungen*
- Wicksell, K, [1925], "Valutaspörsmålet i de skandinaviska länderna". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 27, s 205–222.
- Wicksell, K, [1936], *Interest and Prices*. London.

Johan Lönnroth

Gustaf Steffen

1864–1929

Bland svenska professorer i nationalekonomi är det få som kan mäta sig med Gustaf Steffen (1864–1929) när det gäller antal hyllmeter. Och när det gäller antalet klassifikationsbokstäver tror jag inte någon kan konkurrera. Han skrev och läste mängder inom praktiskt taget alla ämnesområden. Så var han också fostrad av överbibliotekarien Klemming vid Kungliga Biblioteket. Enligt ett av August Strindberg spritt rykte var Steffen till och med oäkta son till överbibliotekarien. Den ogifta mamman var tamburvakt, samt arbetskamrat och spiritistisk själsfrände till den store författaren.¹

Ryktet var med stor sannolikhet lögn. Men Klemming hjälpte till med pengar och kontakter när Steffen 1883 reste till Aachen. Där studerade han kemi, fysik och mineralogi. Han fick 1885 arbete på ett geologiskt institut i Berlin. Parallellt läste han där också politisk ekonomi för

Adolph Wagner och Gustav Schmoller, ledande representer för den "historiska skolan", en historiskt och empiriskt inriktad politisk ekonomi, ideologiskt hemmahörande i gränslandet mellan konservatism och statssocialism.

Wagners och Schmollers inflytande på Steffen skulle göra sig gällande först senare. År 1885 gick han med i det tyska socialdemokratiska partiet och blev en glödande revolutionär socialist. "Vår socialdemokratiska agitation..." skall "...förbereda den svenska underklassen på det ögonblick, då revolutionens timme slår för den europeiskt civiliserade mänskligheten (jag tror nämligen ej på någon 'fredlig' öfvergång!)...", skrev han hem till den svenske arbetarledaren Fredrik Sterky. Strindberg, som brevväxlade med Steffen och gjorde en studieresa tillsammans med honom till Frankrike 1886, irriterades över 22-åringens självsäkerhet och framställde honom i en novell som dogmatisk socialist. Steffen ansåg visserligen att Strindberg var ett geni, men kallade honom också i brevet till Sterky för en idealist och utopist, som inte kände till "Marx' vetenskapligt stränga analys". (Lilliestam [1960] s 23–24.)

År 1887 flyttade Steffen till London, gifte sig och blev översättare och korrespondent för ett antal skandinaviska tidningar med liberala *Göteborgs Handelstidning* som huvuduppslagsgivare. Efter ett besök 1887 hos den beryktade ryske anarkisten Krapotkin, som då efter sin flykt från sibiriska fängelser bodde utanför London, rapporterade han entusiastiskt hem om idéer som "...inte tar sin tillflykt till metafysiska begrepp om statens plikter, naturlig rätt etc..." utan som tvärtom "...följer den moderna evolutionsfilosofiens väg". Han fördömde i rapporten också "auktoritetssocialister", som trodde på stats- och regeringsstyre, och citerade Krapotkin: "Uti ett samhälle, som är grundadt på fri kooperation, fri kommunism, måste däremot människornas sociala, altruistiska drifter vinna en hittills okänd utveckling. (Steffen [1887] s 724–725 resp s 727–728.)

År 1888 kastade sig Steffen också in i den pågående svenska könsdebatten. I uppsatsen "Kvinnofrågan och sedlighet" i tidskriften *Framåt* angrep han den borgerliga dubbelmoralen med dess legitimerat sedliga bärerskor av familjeärvet och dess köpta kärlek utanför äktenskapet och hyllade den framtida proletärt kommunistiska moralen. När han 1916 skulle lämna sin bibliografi till Göteborgs Högskolas matrikel utelämnade han för säkerhets skull den uppsatsen. (Lilliestam [1960] s 33.)

Mot slutet av 1880-talet rör sig Steffen i riktning mot en mer idealistisk och reformistisk socialism. Han fick kontakt med John Ruskins och William Morris' estetiska idealism och han skrev hem om deras teknologiska och arkitektoniska visioner. Han umgicks också med de intellektuella reformsocialisterna i "Fabian Society" och hans rapporter om dem förmedlades hem till den svenska arbetarrörelsen via Axel Danielsson. Steffen översatte Edward Bellamys utopiskt socialistiska *Looking Backward* 2000–1887, som via Danielssons förmedling gick som följetong i *Arbetet*. Bellamys militärt hierarkiska kommandoekonomi med likalönsprincip inspirerade för övrigt till Danielssons egen utopiska skiss i *Främlingen – Ett besök i det nya samhället*. (Persson [1983] s 72.)

Steffens första större arbete med mer allmän politisk ekonomisk inriktning gavs ut av den radikala föreningen Verdandi 1889 och handlade om den "industriella arbetarfrågan". Det var ett grundligt socialt indignationsreportage, byggt på egna iakttagelser och på (mest tyska) statistiska arbeten om löner, arbetstider, arbetslöshet, social misär och skev förmögenhetsfördelning i främst Tyskland, Belgien och England.

Steffen skrev också hem om Henry Georges "agrarsocialistiska förslag" och om den entusiasm, "hvarmed desamma helsats af engelsktalande människor på denna sidan och hinsides Atlanten". Steffen återgav olika undersökningar från England, USA och Frankrike om ökande inkomstklyftor, misär och ineffektivitet inom det kapitalis-

tiska jordbruket. Han refererade också förslagen om utdelning av jord till arbetslösa industriarbetare för att stimulera små intensivodlade jordbruk som lösning på problemet. (Steffen [1890a] s 511 ff.)

Via fabianerna och främst prästen Philip Wicksteed mötte Steffen också "jevonismen", den nya matematiska och positivistiska ekonomiläran. En ny entusiastisk rapport skickades hem, denna gång till en finsk tidskrift: "Vi bevittnar hoppfullt pånyttfödelsen av den nationalekonomiska vetenskapen som i sitt stamland England i ett århundrade gällt som den 'bedröfliga vetenskapen' per excellence. Vi hafva här blott att göra med teorin om de ekonomiska förhållanden som äro, ej med teorin om dem som borde vara. . ." (Steffen [1890b] s 2–3.)

Den nya lärans grundidé var formulerad av Jevons, ansåg Steffen, och innebar att läran om bytet måste bygga på läran om nyttan av konsumtionen. Steffen illustrerade med olika exempel: ingen kan undvara föda, men ingen kan heller förtära ett "hästlass om dagen". En familj som får mer och mer mat får fallande nytta av att få mera. Bytesvärdet bestäms av nyttan av den sist konsumerade enheten. Arbetstid och produktionskostnader är därmed otillräckliga som förklarare av bytesvärdet. Det stigande priset på holländska 1600-talsmästare är ett annat exempel på detta. (Steffen [1890b] s 12 ff.).

Om den nya vetenskapens uppgift skrev Steffen: "En undersökning om huru bytesvärdet mäter mänskliga behov är nationalekonomins främsta uppgift i vår tid. . . Idealet är . . . att i ett samhälle med gifven befolkning, gifna behov och gifna naturliga mänskliga och tekniska produktionskrafter leda produktion och distribution på ett sådant sätt, att produkterna, då de konsumerats, haft den *största möjliga nytta för samhället*, dvs utan undantag till samma grad av subjektiv tillfredsställelse mättat alla medborgares *största behof*."²

Smith, Ricardo och alla de som gick i deras fotspår var, ansåg Steffen, avgjorda motståndare till den nya läran.

Detta gäller bland andra både Mill och Marx, som säger att den samhälleligt nödvändiga arbetstiden bestämmer bytesvärdet. Enligt "jevonisterna" är dessa läror "falska och metafysiska". Varors bytesvärde är nämligen lika med deras produktionskostnader enbart under antagandet, att det råder absolut fri konkurrens, vilket "...strängt taget aldrig är fallet...". Steffen sammanfattade: "I åtanke af den hjälplösa förvirring inom den äldre teoretiska nationalekonomin, tack vare hvilken denna högviktiga vetenskap kommit i djupt vanrykte, kan man näppeligen uppskatta värdet av Jevons' klara och mäktiga teori högt nog."

En katedersocialist på 1890-talet

Steffen hade under 1880-talet framträtt med en del utmanande radikala åsikter. Men han hade knappast bränt några broar till potentiella uppdragsgivare. Genom Albert Bonnier och göteborgsliberalerna kring *Göteborgs Handelstidning* höll han kontakt med det progressiva borgerliga etablissemangen. Via brev och bidrag till föreningen Verdandi och till arbetarpressen höll han kontakt med de tre etablerade arbetarledarna Branting, Danielsson och Sterky. Han var vän med Krapotkin och brevväxlade med Hinke Bergegren, som gärna ville tro att Steffen var anarkist. När han 1890 fick ett större arbets- och resestipendium från Lorénska stiftelsen för att studera sociala förhållanden i England, hade han rekommendationer från Krapotkin och bifall från en enig styrelse med bland andra David Davidson och Johan Leffler, knappast någon av dem några rabulister.³

År 1892 höll Steffen en serie föreläsningar om de engelska arbetarnas levnadsförhållanden i University Hall, ett folkbildningsinstitut lett av Wicksteed. Föreläsningarna resulterade senare i arbetet *Studier öfver lönesystemets historia i England*, som publicerades i två delar 1895 och 1899. År 1900 kom en komprimerad och sammanfattande

version: *Lönearbetaren och Samhället*. "Min ärelystnad är stor... jag har för första gången satt foten på fast mark inom den kulturhistoriska vetenskapen..." skrev Steffen i förordet 1895. Och det var ingen liten uppgift han tagit på sig. Det handlade om en bred ekonomisk-historisk och idéhistorisk översikt från 1350-talet och framåt.

Som så många andra radikala 80-talister hade Steffen politiskt under 1890-talet gått från vänster till höger. I *Lönearbetaren och Samhället* gjorde han upp med både marxistiska, anarkistiska och manchesterliberala ytterligheter. Marxismen såg han nu som en lära för den "trånga arbetarsocialismen" under det "primitiva stadiet" då socialismen hade ledare som var "agitatorer" och enbart "bittera fiender i högre klasser". Sedan "försvann" socialismen i några decennier för att komma åter på 1880-talet "i en mer mogen form", som utmärktes av att arbetarledarna var "samhällsforskare eller politiker". (Steffen [1900] s 192.)

Denna mogna socialism måste, skrev Steffen, förkasta Marx' värdeteori. Denna teori hade nämligen "drifvit Ricardos teori ad absurdum", gjort "arbetet till källan för all rikedom" och därifrån "gjort ett språng till den falska slutsatsen om kapitalistens umbärlighet". Med denna arbetsvärdelära hade Marx också gjort arbetaren "exalterad" över sin egen betydelse och påverkat den socialistiska arbetarrörelsen till "en orimlig öfverskattning af arbetarklassens närvarande andliga resurser" och "en grof underskattning af de högre intellektuella och moraliska förmögenheternas betydelse i den moderna samhällsutvecklingen".⁴

Steffen tog nu också avstånd från de egna 80-talsåsikterna om det proletära framtidssamhället: "'Revolutionära' arbetarsocialisters larmande tal om sin beredvillighet att 'afskaffa' privategendom och äktenskap, lagbok och religion eller kyrka och hufvudmassan af gängse seder och sedlighetsregler är en *symptom* – en symptom af nöd och af okunnighet om egna behofver och förmögenheter – men det ger alls ingen föreställning om hvad dessa kropps-

arbetare och deras eftersägare och hurra-ropare *värkligen* skulle önska och kunna, *om* de finge omdana samhället enligt sina djupaste och varaktigaste kraf på behofstillfredsställelse och kraftökning. Efter all sannolikhet skulle de till slut visa sig vara förvånande lika... den nuvarande småborgarklassen...".⁵

Arbetarrörelsen får inte, "försinka och försvåra sitt vidare ekonomiska tankearbete genom ett pedantiskt hänsynstagande till marxistiska frågeställningar", skrev Steffen. Hoppet stod inte längre till revolutionen, utan till reformerna. De bildade klasserna måste ta sitt ansvar, och genom sociala reformer bidra till drägligare levnadsförhållanden och bättre utbildning för de fattiga. Och de rika måste låta bli att genom sin "kapitalistindividualism" hindra den nödvändiga kulturella höjningen av arbetarklassen. (Steffen [1900] s 247 och 322.)

Steffens böcker om lönearbetet var skrivna i den tyska historiska skolans anda. De översattes och omarbetades till tyska. Samma ära vederfors ett par andra arbeten om England från början av 1890-talet. Engelsmännen själva verkade vara mer måttligt intresserade av översättningar. Kanske bidrog besvikelsen över detta tillsammans med de skäl han själv angav, levnadskostnaderna och klimatet, till att Steffen alltmer vantrivdes i England. År 1897 flyttade han med familjen till Italien, fortfarande som korrespondent för främst *Handelstidningen*. Där bodde han 1897–1902, och skrev med sedvanlig frenesi hem om allt som där rörde sig i tiden. Men han började tröttna på den osäkra tillvaron som fri publicist och han sökte sig nu aktivt tillbaka till en fastare position i Tyskland eller Sverige. Han erbjöds att bli inrikesdirektör för *Svenska Dagbladet* och huvudredaktör för *Arbetet*. Men av olika skäl blev det inget av med tidningsmannakarriären.

Åren kring sekelskiftet var födelsetiden för ett fristående, nyttoinriktat och på liberalism och marginalism grundat nationalekonomiämne i Sverige. Steffens brett historiska och sociologiska inriktning passade dåligt in i mönstret.

I Göteborg, där Steffen dessutom via *Handelstidningen* hade sina bästa kontakter, var situationen lite annorlunda än i de etablerade universitetsstäderna Uppsala, Lund och Stockholm. När beslutet togs 1887 om att starta Göteborgs högskola hade där stått strid om skolans inriktning. *Handelstidningens* ägare och redaktör S A Hedlund med flera ville ha en "fri akademi", dvs en examensfri och mer brett bildningsinriktad högskola än de etablerade universiteten. Högskolan blev inte så fri som S A Hedlund hade tänkt sig. Men tillräckligt mycket av idéerna levde kvar för att den gamle vännen Steffen skulle passa som professor.⁶

S A Hedlund dog år 1900, men hans brorson Henrik Hedlund och litteraturhistorikern Karl Warburg lyckades övertala grosshandlaren August Röhss att ge pengar till en professur i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola. Sociologin lär ha tagits med för att utestänga Cassel från konkurrensen. Steffen förordnades på professuren 1901, disputerade på en tysk version av arbetet om de engelska lönearbetarna 1902 i Rostock och fick sakkunnigutlåtanden från David Davidson, Johan Leffler och Harald Westergaard. Steffen utsågs definitivt till professuren 1903 och flyttade till Göteborg. (Lilliestam [1960] s 88–89.)

Professorn

I en artikel 1903 i *Ekonomisk Tidskrift* försökte Steffen definiera det nya universitetsämnet. Han betonade nödvändigheten av ämnets sociologiska aspekter, hyllade främst den tyska historiska skolan som förebilder och kallade Gustav Schmoller för "kanske den sociologiskt djupsinnigaste nu levande nationalekonom". Han varnade också för en ensidig betoning av det teoretiska: "Den nationalekonomiska vetenskapen måste vara *historisk och nationell* lika väl som teoretisk..." (Steffen [1903] s 14.)

Kritiken mot överteoretisering var inte explicit riktad

mot den mer anglosaxiskt och neoklassiskt inriktade nya professorskollegan Wicksell i Lund. Men i en ny ämnesdefinierande uppsats i *Ekonomisk Tidskrift*, denna gång om ämnets syn på handelsteori och handelspolitik, antydde Steffen att Wicksell hörde till de nationalekonomer som felaktigt "blandar ihop produktion och distribution" och som behandlar handelspolitiken "privatekonomiskt" snarare än "nationalekonomiskt". Frihandelsteorin måste enligt Steffen "korrigeras" med hjälp av Friedrich Lists protektionistiska kritik.⁷

I en recension 1904 av Werner Sombarts *Kapitalismus* från 1902 avgränsade Steffen också sitt ämne från marxismen. Sombart hade utgått från det tredje bandet av Marx' *Kapitalet*, som kommit ut postumt i mitten av 1890-talet, och använt det för att försvara det första bandets arbetsvärdelära. Han hade hävdad att denna lära gav en "objektiv metod" som var bättre än marginalismens "subjektivism". Arbetsvärdena var inte avsedda som bytesvärden, ansåg Sombart enligt Steffens referat, utan som "teoretiska konstruktioner" utanför "kapitalisternas medvetande". (Steffen [1904] s 493.)

Steffen var överens med Sombart om behovet av en objektiv metod: "Den rena ekonomiska människonaturen – the economic man... är en fiktion." Man måste se kapitalismen "historiskt och etnografiskt". Men Steffen kunde inte förstå varför Sombart försvarade arbetsvärdeläran. Han måste mena att den inte är någon "riktig värdeteori", vilket skapar "konfusion". Arbetsvärdeteorien är "materiellt falsk". Det finns därmed inte heller någon motsättning mellan Sombarts krav på "objektivism" och den "subjektivistiska utilitets- eller gränsnytteskolan". (Steffen [1904] s 495.)

Steffens syn på sitt ämne kan också utläsas av litteraturlistorna. För betyget Godkänd krävdes Gides *Nationalökonomiens grunddrag*, Wicksells *Föreläsningar*, Conrads *Nationalökonomie und Statistik*, (det senare bara delvis), Sundbärgs *Det Ekonomiska Samhällslifvet*, del XI och

XIII och Steffens egna *Sociala Studier*. (Man kunde dock byta ut böcker efter samråd med Steffen). För Med Beröm Godkänd fordrades därutöver en mindre uppsats samt 17 övriga större verk, bl a Marshalls *Principles of Economics*, Böhm Bawerks *Positive Theorie des Kapitals* och makarna Webbs *Industrial Democracy*. För betyget Berömlig fordrades därutöver en ny uppsats samt ett 20-tal verk, bl a Smiths *Wealth of Nations*, Malthus' *Population*, Ricardos *Principles* samt arbeten av Jevons, Cournot och Schmoller. Marx fanns inte med på kurslistan.⁸

I studieanvisningarna angav Steffen också att "psykologi underlättar mycket" och att ekonomi med fördel kunde läsas ihop med historia, statskunskap, geografi och etnografi. Om man jämför med de andra universitetsorterna var Steffens kurser bredare och med en starkare betoning av engelska fabianer och tysk historisk skola. Wicksells *Föreläsningar* fanns visserligen med, men man kan misstänka att Steffen inte ogärna såg att studenterna valde bort dem.

Steffens egenproducerade kursböcker, *Sociala Studier*, utkom i sju häften åren 1905 till 1912. Häfte 1 inledde serien med en svepande teknisk, ekonomisk, social och politisk världshistoria. Avsnitten om industrin, lönearbetet och arbetarrörelsen var i huvudsak omskrivningar från tidigare arbeten med tydlig påverkan från Sombart. En intressant nyhet var försöket att kombinera köns- och klassanalysen: billigare konsumtionsvaror och ny teknik i hemmen ledde till att ett ekonomiskt utrymme skapades för kvinnligt förvärvsarbete. Medelklassens kvinnor bjöd ut sin arbetskraft billigt eftersom de i huvudsak var försörjda av sina män. Detta pressade ner lönerna även för de arbetarkvinnor, som måste lönearbeta för sin försörjning. Detta skapade ett nytt sorts "utsugningssystem" som gör att arbetarrörelse och kvinnorörelse knyts samman. (Steffen [1906–1912] häfte I s 54 ff.)

I häfte 2 tog Steffen upp samhällsforskningens uppgift. Den var att öka medvetandet om samhället som ett "själs-

tillstånd" och om alla klassers "oumbärlighet för samhället" och därmed dämpa den "bittra fejden mellan klassintressen med blind klassegoism". Samhällsvetenskapen måste också, enligt Steffen, få detta medvetande om alla klassers oumbärlighet att tränga ned i skolsystemet. Detta är en viktigare uppgift än den snäva yrkesutbildningen: "Den bildning, som det åligger skolan att bibringa bör varken vara 'klassisk' eller 'naturvetenskaplig' eller 'praktiskt yrkesmässig', utan 'allmänt medborgerlig'. Den skall vara modernt humanistisk och samhällsvetenskaplig på en gång." (Ib häfte II s 6 resp 13 resp 40.)

I häfte 3 gick Steffen vidare från det goda samhället till den goda staten, som också den visade sig vara ett själstillstånd snarare än en tvångsapparat. Här gällde det för socialvetenskapen att visa "att ett omfattande förstatligande af produktivegendom och produktion samt en stark demokratisering af statsmakt och rättsordning utgöra samhällsutvecklingens närmaste mål". Staten måste, ansåg Steffen, föra en politik, som "reser murar, som skola skydda nationens fysiska och andliga kultur för beblandelse och oreglerad kamp med neddragande, framstegshämmande eller förgiftande afarter af mänskligt lif". Och staten måste föra en politik, som inte bara "befattar sig med givna penningbehov och hur de skall fyllas", utan som också påverkar den sociala och ekonomiska utvecklingen i stort. Men en rest av hans gamla marxistiska uppfattning om statens bortdöende fanns också med: förstatligandet "innebär intet hinder för övertygelsen, att statsmakt och rättsordning stadigt kommer att förlora mer och mer af det fysiska tvångets karaktär samt istället erhålla allt fler af den frivilliga organisationens drag". (Ib häfte III s 5, 14, 18 och 37.)

Jämfört med denna moderna syn på statens uppgifter framstår, ansåg Steffen, de gamla åskådningarna "i alla tre partier" (höger, liberaler och socialdemokrati) som "extremt ensidiga". Alla politiska krafter borde kunna enas om reformer till nationens bästa: indirekta skatter bör ersättas med direkta och progressiva skatter. Vidare behövs:

”Organisationstvång och sträjkförbud i förening med ett obligatoriskt och lagligt bindande, offentligt och demokratiskt, ur socialpolitiska synpunkter tillfredsställande skiljedomsförfarande” (Ib häfte V s 89.)

Läroboken tog också upp de allra största och djupaste samhällsfrågorna. Häfte 6 hade rubriken: ”Problemet om livets mål och mening, samhället, hushållningen och kulturen, kampen för välståndet”. Där och i det sista häftet om socialism och demokrati formulerade Steffen sin katedersocialistiska framtidsvision: ”Ett följdriktigt genomfördt system af social öfver- och underordning måste finnas, men uteslutande såsom uttryck för en arbets- och funktionsdelning, som följdriktigt är grundad på principen om alla personliga anlags högsta möjliga utveckling och bästa möjliga tillgodogörande för hela samhällets välstånd och kultur”. (Ib häfte VI s 160.)

Socialdemokrat på högerkanten

Steffen trivdes inte i Göteborg, som han ansåg ligga alltför långt borta från de politiska och vetenskapliga händelsernas centrum. Kanske såg han rentav sin lokalisering som orsak till svårigheten att göra sig gällande i den vetenskapliga debatten. Och missnöjet var ömsesidigt. Hedlund och Warburg tyckte inte att han levde upp till den förväntade rollen att väcka den folkliga bildningstörsten. Han är ”professorlig” och ”öfvermänsklig” i sin ”vetenskaplighet”, Steffen tycks anse det vara likgiltigt om kyrkan är tom när han predikar”, skrev Warburg i november 1906 till Hedlund. (Lilliestam [1960] s 114.)

I olika omgångar sände Steffen ut signaler om att han kunde tänka sig både professurer och chefredaktörskap i Stockholm. När det gällde det akademiska var det få som ville ha honom. Men han fick anbud om positioner inom huvudstadspressen. Den starkaste responsen fick han från de delar av socialdemokratin, som vid denna tid strävade

att föra partiet närmare borgerligheten och göra det mera salongsfäihigt i det akademiska etablissemang. Hjalmar Branting hade vid Steffens professorstal till studenterna 1903 gjort ett välvilligt tidningsreferat kring hans "kulturella idealism" och i den nya upplagan av *Socialismen* 1906 upprepade han sina hänvisningar till Steffens marxkritik. (Lilliestam s 90–91. Branting [1906] s 67.)

En annan av arbetarrörelsens förgrundsfigurer, Fredrik Ström, hade varit elev till Steffen i Göteborg. Han hade visserligen liknat sin professor med den ädle Atos i de tre musketörerna och därmed troligen också anspelat på dennes något fisförnåma upphöjdhet. Men när Ström blev redaktör för *Arbetarbladet* i Gävle, så bjöd han i alla fall in sin professor tillsammans med Branting och Wicksell för att de skulle skriva varsin artikel om "Vänsterns närmaste uppgifter". Steffen tackade ja och skrev i sitt bidrag att han ville ha ett "socialistiskt demokratiskt parti vid sidan av arbetarnas". Men mellan raderna kunde läsas att han kanske skulle kunna tänka sig en värvning också till det existerande partiet (*Arbetarbladet* 23.1 1909).

År 1909 gick Carl Lindhagen och 1910 Erik Palmstierna från liberalerna till SAP. Det dröjde inte länge förrän de företrädde sitt nya parti i riksdagen. Steffen skrev i april 1910 till Branting om att också han gärna ville samverka med SAP och bli dess företrädare i riksdagen. Han ville dock inte bli medlem i själva partiet. Branting svarade positivt, kanske hoppades han på Steffen som ett alternativ till borgerlighetens akademiska slagskepp Fahlbeck och Kjellén. Men partimedlemskap var ett villkor för en eventuell riksdagsplats. Han uppmanade också Steffen att klargöra sin ställning till partiets ideologi i *Tiden* (som startat 1908 med Branting som redaktör).

Steffen skrev artikeln och kritiserade där 1897 års partiprogram och dess krav på arbetarklassens makt över samhället. Målet, skrev han, är fattigdomens och den ekonomiska utsugningens radikala avskaffande. Socialismen är bara "medlet" för att nå detta mål. Han kritiserade

också både marxismens och malthusianismens ortodoxier, som förespråkade klasskamp respektive barnbegränsning/emigration: "Den ortodoxt malthusianske nationalekonomen och emigrationsteoretikern är att likna vid en läkare, som söker 'bota' patienten genom att (t ex med åderlåtning) framkalla en allmän nedsättning av livsprocessernas intensitet (de sunda såväl som de sjukliga), i stället för att ingripa mot just de sjukliga livsprocesserna."⁹

Enligt Steffen var socialismens seger säker. Han ansåg rentav att det nya samhällssystemet "redan existerar uti det nutida kapitalistiska samhället". Han skrev att hans "vetenskapligt och intuitivt . . . grundade övertygelse" var att "den närvarande samhällsordningens huvudfel består däruti, att den uppvisar för litet organisation av produktionen i enlighet med nationens verkliga behov". Men Steffen ville ändå inte definiera sig själv som socialist. Han var i stället "socialekonomiskt radikal", som han preciserade till att han trodde på ". . . negativt uttryckt, ett utrotningskrig mot fattigdomen och, positivt uttryckt, nationens medvetna, planmässiga strävan att, nedifrån botten av samhället räknat, steg för steg utan gräns uppåt höja sin egen kroppsliga och själsliga kvalitet – att ädelodla sig själv. . . ." (Steffen [1910] s 232 och 239.)

Branting skrev till Steffen att artikeln var det "märkligaste revisionistiska dokument som skrivits i Norden". Uppenbarligen dög det också som inträdesbiljett till en riksdagsplats och när Steffen även gav med sig i frågan om partimedlemskapet utsågs han till socialdemokratisk ledamot av första kammaren hösten 1910. Där utmärkte han sig snabbt som ledande ideolog på partiets "ministersocialistiska" och försvarsvänliga högerflygel. Efter riksdagsvalet i september 1911 ville han i strid mot kongressbeslut att SAP skulle kompromissa i rustningsfrågan och erbjuda sig att gå med i regeringen Staaff. Partivänstern rasade. Zäta Höglund anklagade honom för karriärism. Carl Lindhagen skrev att han hade en anstrykning av nietzscheanism och Kata Dahlström ansåg att han hade en nedlåtande ton mot

arbetarna. Steffen svarade högdraget genom en ny artikel i *Tiden*: "Proletariatet idealiserar sig självt sådant det är och fordrar av framtidens samhälle att det skall uppvisa en massa verkligt proletära drag – i stället för verkligt demokratiska drag."¹⁰

Som riksdagsman framträdde Steffen mer som professor än som talesman för arbetarpartiet. I en principiellt intressant debatt 1911 försvarade han en motion, som krävt att regeringen skulle låta utreda statens och kommunernas roll för att bekämpa arbetslösheten. Han gick emot den vedertagna uppfattningen att offentliga arbeten skulle "fördärfva marknaden för de enskilda arbetsgifvarna... bl a genom att hålla uppe lönerna". Han hävdade tvärtom att stat och kommuner hade särskilda förutsättningar att ge sysselsättning, "då de privata verksamheterna i följd av konjunktorens växlingar icke fyller krafvet". Kritikerna ansåg dock motionen vara ett "hugskott" av enbart akademiskt intresse och den avslogs med 69 röster mot 44.¹¹

Steffen deltog också i debatten om ett nytt pensionssystem 1913. Han var i stort sett positiv i själva sakfrågan, men han ansåg att pensionskommittén, regeringen och utskottet inte hade ägnat tillräcklig uppmärksamhet åt "nationalekonomiska" förhållanden och att de sett frågan mest som en "administrativ åtgärd" och som ett sätt att omfördela givna pengar till fattigvården. Man borde, sa Steffen, betrakta pension för lönearbetare som en produktionskostnad, som arbetsgifvarna borde betala för i form av avgifter och inte som en skatt. Inlägget avfärdades som akademiskt och praktiskt ointressant. Med samma invändning avslog riksdagen Steffens egen motion om en totalutredning av skattesystemet.¹²

På jakt efter en klasskampsbefriad marxism

Herbert Tingsten ansåg i sin bok om socialdemokratins idéhistoria att alla de tidiga arbetarledarna i Sverige,

Branting, Danielsson och Sterky, var teoretiskt osjälvständiga. Partiet var tidigt inriktat på realpolitik snarare än på ideologi och teori. Lärofäderna Marx och Engels åberopades vid högtidliga tillfällen, men då var det ofta si och så med källkritiken. Missuppfattningen av Marx' arbetsvärde-lära är inte det enda exemplet.¹³

Steffen var efter inträdet i SAP troligen den inom rörelsen som läst mest av dess klassiska teoretiker. Kanske var det i en ambition att bli chefsideolog, som han åren närmast före världskrigets utbrott alltmer återvände till sitt gamla intresse för historiematerialism och marxismens filosofi. Troligen bidrog också hans täta kontakter med högerinriktade och historieintresserade tyska socialdemokrater till detta. År 1914 publicerade han två större arbeten och ett mindre, där han sökte efter en moderniserad marxism, där klasskamp och proletär internationalism hade ersatts med klassförsonande socialpolitik och nationell samhällsanda.

I ett omfattande idéhistoriskt arbete förklarade Steffen alla stora tänkare före liberalismens genombrott som mer eller mindre otillräckliga. Också Smith hade sina begränsningar. Han såg bara "merkantilismens *legalt* privilegierade monopolister och deras samhällsskadlighet" och såg inte hur "frikonkurrenssystemet" genom sina egna mekanismer skapar "trustkungar", som spelar ut olika nationer mot varandra och som utövar tyranni över konsumenter, lönarbetare och smärre företagsledare. Steffen skrev: "Med all skyldig vördnad för Smiths geni och ädla väsen, är det omöjligt att återhålla anmärkningen, att det ligger ett drag av sublim *Bourgeoisborniertheit* på botten av hans teori om den 'naturliga friheten'."¹⁴

Steffen hade inte heller mycket till övers för Adam Smiths efterföljare Malthus, Ricardo, M'Culloch och Senior: "Dessa underliga ekonomiska iakttagare och logiker tjusades till den grad av kapitalets frihet att mala grova profiter ur mänskligt kött och blod, att de rakt icke märkte ... att lönarbetarens frihet var strängt begränsad till galärslavens fria val mellan hungersnöd och fortsatt slave-

ri. . .” Bakom deras ”låt-gå-system” dolde sig, skrev han, ”en moralisk defekt – en påtaglig förkrympning av social känsla och sociala vyer”. (Steffen [1914c] s 287 och 291.).

Benthams ”största möjliga lycka för största möjliga antal människor” var ett första försök att formulera en rättvis princip, fortsatte Steffen. Saint-Simons princip ”största möjliga summa av lycka” var dock klarare. Denne såg också, i motsats till Marx, ”människoanden som oavhängig av de ekonomiska produktionskrafterna”. Men ändå var Marx, ansåg Steffen, den överlägsne avslöjaren av såväl den smithianska teorin som av ”den nya ’frihets’älskande kapitalistklassens innersta ekonomiska tankar och begär.”¹⁵

”Marx hade rätt, då han menade, att den kapitalistiska privategendomen måste vika, då det skall beredas ekonomisk medborgar rätt åt proletariatet”, skrev Steffen i den andra boken. Men ”det är en hegeliansk konstruktion att världsordningen fullständigt skall gå under”. Man kan, skrev han, börja ana ”varför Marx’ hela ekonomiska teori-byggnad icke visat sig vara hållfastare, än att den efter ett halvt sekel ligger nästan fullständigt i spillror. Att däremot socialdemokratien nu lever kraftigare än någonsin, beror naturligtvis därpå, att den i grunden alls icke lever på Marx’ teorier” (Steffen [1914b] s 34–36.)

Marx hade förutspått ”det förfärligaste av alla historiska skådespel – att en del av det moderna proletariatet verkligen blir *entmenscht*”. Men han hade inte förstått att det av ”samhället själsligt mördade människomaterialet inom proletariatet är oförmöget av revolution och ännu mer, av social rekonstruktion och ledareverksamhet”. Och Marx hade inte heller insett att en annan del av proletariatet skulle få ”stigande levnadsstandards, stigande bildning, växande organisation och politisk makt”. Motsättningen mellan denna utveckling och hopningen av allt större ekonomisk makt i allt färre oansvariga händer, skulle enligt Steffen framtvinga ”den socialistiskt inriktade sociala evolutionen”. (Steffen [1914b].)

Ägandet av produktionsmedlen och makten över produktionen var medel och inte mål för socialisterna. Steffen återkom till denna sin käpphäst. Marx och Engels hade fel när de skrev i det *Kommunistiska Manifestet* att "de revolutionära åtgärderna börjar med att proletariatet tillkämpar sig demokratin", som de likställde med att "proletariatet höjer sig till härskande klass". Socialisterna måste göra upp med dessa teorier och i stället ställa in sig på att "fullt medvetet och planmässigt förbereda det socialistiska och demokratiska samhället inom ramen av det kapitalistiska och oligarkiska". (Steffen [1914b].)

I en festskrift till Marcus Wallenberg (!) tog Steffen ett steg till bort från en primitivt proletär marxism: Hade inte Marx själv rentav hyllat "...de borgerliga företagsledarnas ekonomiska initiativ- och handlingskraft som en af världshistoriens mest revolutionerande makter"? Därmed borde socialisterna kunna överge teorin om privatkapitalet som "parasitiskt". I stället bör de se vinsten som styrd av gränsnyttan och kapitalisten/företagsledaren som "konstnären", som sammanlänkar materiella verktyg med "tänkande funktionärer". Stordriften var den enda "lifsduglika" och den innebar i sig en socialisering. Wallenberg och hans kollegor behövde knappast frukta den nya produktionsordningen, även om de måste ta ett större samhällsansvar och underkasta sig ett "mildt men ofrånkomligt tvång". (Steffen [1914c] s 12 och 32 ff.)

Tyskvän och rasteoretiker

Steffen sökte efter en sorts kombinerad positivistisk och kulturidealistisk professorssocialism. Dess ekonomilära skulle vara "icke-metafysisk" och naturvetenskapligt grundad. Dess sociologi skulle vara inriktad på att försona kapital och arbete. Dess lära om staten skulle vara organisk och lämpa sig som statsbärande ideologi i en nationellt sinnad statskapitalism.

I Tyskland hade Steffen gott om akademiska själsfränder. Där fanns både högersocialdemokrater och konservativa medlemmar av den historiska skolan, som låg nära hans egna åsikter. Men i den anglosaxiskt dominerade nya nationalekonomin var det få som ville lyssna på hans högstämnda kulturidealism. Här var det mer praktisk reformism och teknokratiskt/kvantitativ marginalism som gällde. I en liten skrift 1909 sökte han en rasbiologisk förklaring till denna småskurenhet: "anglosaxarna är ett starkt folk, armt på intellektuella och estetiska talanger... För att alstra stora individer behöfva de blanda sitt tunga, långsamt flytande blod med lättare eldigare". (Steffen [1909] s 12–13.)

När Steffen misslyckats med att få en professur i Stockholm, sökte han sig till Tyskland. När kriget bröt ut frös en utlovad tysk professur inne. Bitterheten över detta förstärkte troligen hans tysksympatier. Han hade redan på 1890-talet kommit i kontakt med Nietzscheanismen och det germanska rastänkandet låg i tiden. I förordet från november 1914 till ett nytt stort verk *Krig och Kultur*, skrev han: "Jag har alltid framhållit Tysklands intellektualitet, organisatoriska geni och universella själsliga läggning såsom den betydelsefullaste kontrasten till engelsk tankelättja, individualism och insularitet." (Steffen [1914–17] del I, förordet s VIII.)

I motsats till sina svenska partikamrater och i likhet med den majoritet av tyska socialdemokratiska riksdagsledamöter, som röstat för kejsar Wilhelms krigskrediter, ansåg Steffen att engelsmännen var de som främst drivit fram kriget. Han skrev att det brittiska imperiet, som "trycker ned alla andra nationer", var den djupast liggande krigsorsaken. Den preussiska militarismen kunde däremot inte, åtminstone inte om man såg saken "i djupare mening", vara skyldig. Det var för övrigt grundfalskt, ansåg han, att beteckna "blod och järn" eller "militarism" som en preussisk specialitet. (Steffen [1914–17] Ib s 3, 5 och 19.)

Men oavsett orsak var kriget inte bara av ondo. Det

”tvingar samman nationens splittrade krafter”, skrev Steffen, som manade sina läsare att ”inte glömma vårt djuriska ursprung”. Människans sjäsliv har inte i vardagslag den högsta möjliga intensiteten, ”hennes förmåga att känna djupt, vilja starkt och tänka klart – sjunker ned i en dvala under inflytelse av vardagslivets enformiga bekvämlighet och trygghet”. Då kriget för en tid ”kastar ut alla i en gemensam livsfara och livsuppgift, då förjagar det domningen och blåser upp flammor i den halvslocknade glöden. . . I sådana tider står ett folks sedliga och sociala kultur himmelshögt över vardagslivets nivå.” (Steffen [1914–17] Ib s 35.)

Steffen var i och med den här typen av offentligt deklarerade åsikter omöjlig som företrädare för den stora majoriteten av den svenska socialdemokratin. Tillsammans med Otto Järte och Yngve Larsson uteslöts han ur partiet. Han vägrade dock att lämna riksdagen före mandatperiodens utgång. I ett brev till partistyrelsen skrev han att den egna ståndpunkten ”i utrikespolitikens principfrågor ojämförligt bättre harmonierar med den marxistiska socialdemokratin traditioner än herrar Hedéns och Brantings från all materialistisk historieuppfattning totalt lösryckta, rent gammalliberala och borgerligt radikala ideologi på detta område. . .” (Lilliestam [1960] s 244.)

Den siste nationalekonomen

De följande delarna av det stora verket om kriget blev mer lästa i Tyskland än i Sverige. I takt med tyska motgångar övergick Steffen till den äldre historien. I ett nytt mastodontverk, *Världsåldrarna*, var det inte längre bara tyskarna utan alla germaner som stod för den högsta kulturen: Europas ”världshärskarställning” berodde visserligen främst på vetenskap och teknik. Men denna överlägsenhet hade sin djupaste orsak i ”en säregen själsart, raskaraktär” hos germanerna. Motvilligt tvangs Steffen erkänna att

bland germanerna hade "den nutida demokratismen" med sina anglosaxiska förtecken segrat över hans tyska organiska kulturstat. (Steffen [1921] s 3–4.)

När den första rent socialdemokratiska ministären tillträdde 1920 togs Steffen till nåder. Han utsågs till utredare i Socialiseringsnämnden, detta unikt svenska organ för att sopa ideologiska obehagligheter under mattan. Steffen offentliggjorde 1921 på nämndens uppdrag en undersökning av socialiseringsfrågans läge i England. Där visade han än en gång upp den gode förlorarens ödmjuka sinne-lag: "Vi hava alla våra mer eller mindre dyrköpta personliga erfarenheter och våra känslöbetonade meningar i sociala frågor... någon fullständig klarhet beträffande åtskilliga sociala rörelser eller idéers verkliga innebörd... (står)... icke... att erhålla för tillfället." (Steffen [1918–20] del III s 493 ff.)

Nu hade han märkbart tonat ned sin kritik av England och dess liberala tanketraditioner. Särskilt framhöll han labourledaren Ramsey Macdonald, som i en programskrift hade polemiserat mot revolutionärer och bolsjeviker, som ideologisk förebild för den svenska socialismen. Det var inte fråga om att avskaffa det privata ägandet, skrev Steffen, utan om att "steg för steg avveckla enväldssystemet inom företagens ledning och det privata ägarintressets allmakt". Han sammanfattade: "Socialiseringskravet framstår som en fordran på fred och ordning, rättvisa och planmässighet" (Steffen [1921] s 505–506.)

År 1922 fick Steffen återinträda i det socialdemokratiska partiet. Han arbetade i Socialiseringsnämnden, men hörde knappast till dess idégivare. Han deltog inte heller längre i den offentliga debatten och levde ett undanskymt akademiskt liv. Han tog upp socialismen i en serie föreläsningar i Göteborg 1923, men bedrev troligen i övrigt sin undervisning i form av privata samtal och seminarier hemma i bostaden. Per Nyström, som läste för Steffen 1923–24, har berättat att han gick hem till Steffen för att få råd om sina studier. Han rekommenderades då att läsa Steffens egna

Sociala Studier och Ramsey Macdonalds bok *Socialismen*.¹⁶

År 1927 publicerade Steffen sitt sista större arbete. *Demokrati och maktpolitik*. Nu hade han också läst Keynes' uppgörelser med segrarmakternas skadeståndskrav på Tyskland i *A revision of the treaty* och *The economic consequences of the peace*. Steffen citerade med välbehag orden om den orättvisa behandlingen av Tyskland: "international politics is a scoundrel's game". Kraven på Tyskland innebär "skuldsloveri" och kommer att få ödesdigra politiska konsekvenser. (Steffen [1927] s 16 och 159.)

Steffen vågade nu också en sista gång återvända till frågan om vem som haft fel och rätt under kriget. Nu ser vi, skrev Steffen, hur rå maktpolitik och demokrati går hand i hand. Ententen stod trots allt för "kapitalistiskt storpolitiska intressen". Arbetarklassens sympatier hade varit avgörande för krigsutgången och den socialdemokratiska vänstern med Luxemburg och Liebknecht i Tyskland i spetsen hade genom sin propaganda riktat en "dolkstöt" mot Tyskland. Därmed hade vänstern banat vägen för det bolsjevikiska Ryssland, som nu utvecklade "en ny sorts imperialism". Och "vördnadsvärda västliga demokratier" tittar passivt på och tillgodoser sina egna "vällovlige imperialistiska intressen under sitt segerkrönta baner *to make the world safe for democracy*". (Steffen [1927] s 19, 58 och 377.)

Steffens sista ord till offentligheten gällde nya upplagor och en ny och tredje del från 1927 av Werner Sombarts *Kapitalismus*. Sombart beundrar Marx som teoretiker, skrev han, men inte som socialist. Socialismen måste vara nationell, inte proletärt internationalistisk.¹⁷

Gustaf Steffen dog i april 1929. Hans produktion föll mellan stolarna i ett tiotal alltmer sönderhackade universitetsämnen. I inget av dem lämnade han tydliga spår efter sig. I 1954 års upplaga av *Svenska män och kvinnor* står det att Steffen... "skattade alltför mycket åt det extensiva för att blir en verkligt djuplodande forskare". Skulle han

ha lagt fram sina skrifter på nutidens nationalekonomiska seminarier misstänker jag att han fått höra samma omdömen. Steffen var den siste store svenske uttolkaren av de socialpolitiska och nationella idétraditionerna i den politiska ekonomin från den tid då ämnet döptes om till nationalekonomi. När hans sätt att avgränsa sitt ämne försvann, så försvann rentav möjligheten att begripa namnbytet. Kanske kan man säga att han var den siste riktige svenske Nationalekonomen.

Referenser

- Branting, H, [1892–1906], "Socialismen", *Studentföreningen Verdandis Småskrifter* Nr 45. Första upplagan 1892, andra reviderade upplagan 1906, Bonniers.
- Lilliestam, Å, [1960], *Gustaf Steffen*, (avhandling). Akademi-förlaget/Gumperts.
- Lönnroth, J, [1989], "Den marxistiska ekonomilärans nederlag i Sverige", i *Samhällsvetenskap, ekonomi och historia – Festskrift till Lars Herlitz*, Daidalos.
- Marx, K, [1971], *Critique of the Gotha programme*, (orig 1875). Progress Publishers.
- Persson, C, [1983], "Marx, Danielsson, Vi", i Vikström, L, (red), *Marx i Sverige*. Arbetarkultur.
- Steffen, G, [1887], "Furst Peter Krapotkin", i *Ur Dagens Krönika*, sjunde årgången, s 717–729.
- Steffen, G, [1889], "Den industriella arbetarfrågan", i *Verdandis småskrifter*, Nr 11, Bonniers.
- Steffen, G, [1890a], "Moderna jord-förhållanden", i *Ur Dagens Krönika*, tionde årgången, s 512–522.
- Steffen, G, [1890b], "Den nya riktningen inom Englands nationalekonomi". *Finsk Tidskrift*, Senare halfåret, s 3–18.
- Steffen, G, [1895–1899], *Studier öfver lönsystemets historia i England*, i två delar, skrifter utgifna af Lorénska stiftelsen nr 11 och 16, Stockholm.
- Steffen, G, [1900], *Lönearbetaren och samhället*. Bonniers.
- Steffen, G, [1903], "Om begreppet folkhushållning". *Ekonomisk Tidskrift*, s 1–15.

- Steffen, G, [1903–1904], "Om sambandet mellan handelns och handelspolitikens uppgifter", i fyra delar, *Ekonomisk Tidskrift*, del I 1903 s 508, del II–IV 1904, s 36, 107 resp. 187.
- Steffen, G, [1904], "Om det moderna produktionssättets väsen (med särskild hänsyn till Sombarts 'Kapitalismus')". *Ekonomisk Tidskrift*, del I s 483–509 och del II s 523–545.
- Steffen, G, [1906–1912], *Sociala Studier*, band I med häfte 1–4, varav häfte ett i sin andra upplaga, band II med häfte 4–7. Hugo Gebers förlag.
- Steffen, G, [1909], *Englands samhällslif och kultur*. Bonniers.
- Steffen, G, [1910], "Min ställning till socialdemokratien". *Tiden*.
- Steffen, G, [1913], "Marx' kritik av Hegels rättsfilosofi". *Ekonomisk Tidskrift*.
- Steffen, G, [1914a], *Den materialistiska samhällsuppfattningens historia före Karl Marx*, (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola): Bonniers.
- Steffen, G, [1914b], *Utvecklingen av Karl Marx' materialistiska samhällsuppfattning*. Tiden.
- Steffen, G, [1914c], "Folkhushållningen och företagsledaren", i *Ekonomiska Studier tillägnade Marcus Wallenberg på hans femtioårsdag den 5 mars 1914*, (särtryck).
- Steffen, G, [1914–17], *Krig och kultur*, del 1–4 utkomna 1914, 15, 16 resp 17, (Del I utkommen i tysk översättning 1915). Bonniers.
- Steffen, G, [1918–20], *Världsåldrarna*, del I–III, Gebergs.
- Steffen, G, [1921], *Socialiseringsfrågans förutsättningar och läge i England*, (utarbetad på uppdrag av Socialiseringsnämnden). Tiden.
- Steffen, G, [1927], *Demokrati och maktpolitik*. Bonniers.
- Steiger, O, [1971], *Studien zur Entstehung der neuen Wirtschaftslehre in Schweden*. Duncker & Humblot, Berling.
- Tingsten, H, [1941], *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, i två delar. Tiden.

Noter

1. Personuppgifter om Steffen i det följande är, när de inte kommer från Steffens egna skrifter, hämtade från Åke Lilliestams avhandling om Steffen (Lilliestam [1960]) eller från

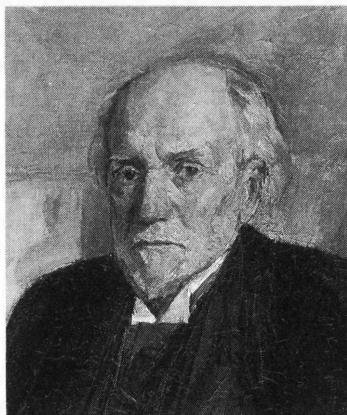
- Emil Sommarins biografi i Nordisk Familjebok.
2. Steffen [1890b] s 18. I en broschyr av Hjalmar Branting publicerad 1892 (s 60) hänvisar författaren till ett opublicerat manuskript av Steffen, där denne skulle ha fört fram Jevons' kritik av arbetsvärdeläran. Troligen hade Branting läst en tidig version av det ovan refererade arbetet av Steffen.
 3. Mer om brevväxlingen med Hinke Bergengren och anslaget från Lorénska stiftelsen i Lilliestam [1960] s 50 resp s 55.
 4. Steffen [1900] s 240–242. Steffen trodde som så många andra att Marx och hans arbetsvärdelära var upphovet till tesen om arbetet som källan till alla rikedomar. I själva verket hade Marx själv försökt göra upp med den missuppfattningen. I debatten om nytt partiprogram för de tyska socialdemokraterna i Gotha 1875 hade han vänt sig häftigt mot programförslagets första mening: "...Arbetet är källan till all rikedom." Marx skrev: "...Arbetet är inte källan till all rikedom. Naturen är i lika hög grad källan till bruksvärdena (och det är av sådana rikedomen består) som arbetet, och arbetet är ju i sin tur bara ett uttryck för en naturkraft: den mänskliga arbetskraften." (Marx [1971] s 11). Men Marx fick inte gehör för sin kritik och formuleringen spreds till nästan alla socialdemokratiska partiprogram, även det svenska. Knut Wicksell missuppfattade för övrigt arbetsvärdeläran på exakt samma punkt. Både han och Steffen bidrog troligen verksamt till att också Branting förkastade arbetsvärdeläran. Se Lönnroth [1989].
 5. Steffen [1900] s 268. I originalet finns olika typer av kursiverad stil. När Steffen använder längre avstånd mellan bokstäverna har jag här satt orden inom '.....'.
 6. Lars Lönnroth har fungerat som min muntliga källa när det gäller Göteborgs "fria akademi".
 7. Kritiken mot Wicksell finns i del I och avsnitten om List i del II och III av Steffen [1903–04].
 8. Se Studiehandbok för Göteborgs Högskola 1908. Listan var praktiskt taget oförändrad fram till 1934.
 9. Steffen [1910] s 229–231. Han hade för övrigt skrivit för den statliga emigrationsutredningen året innan.
 10. Lilliestam [1960] s 212 ff. Höglund, Lindhagen och Dahlström skulle 1917 alla bli ledande namn i det Socialdemo-

kratiska Vänsterpartiet. Citatet från *Tiden* 1911 finns på s 334.

11. Riksdagsinlägget finns i första kammarens protokoll nr 23, den 29/4 1911, s 36. Se också Steiger [1971] s 105.
12. Protokoll från första kammaren nr 34 1913 resp nr 32 1914.
13. Se Tingsten [1941] del I s 147–148. Jag anser för övrigt att också Tingsten står för denna missuppfattning.
14. Steffen [1914a] s 272 och 278. *Bourgeoisborniertheit* är en blandning av franska och tyska och kan översättas med ”borgerlig inskränkthet”.
15. Steffen [1914a] s 298–299, 284–285 resp 329–330. Citattecknen kring ’frihets’ är Steffens.
16. Per Nyström har också berättat att läsningen av Macdonald fick en viktig betydelse för hans fortsatta ideologiska orientering.
17. Recensionen av Sombart finns i *Ekonomisk Tidskrift* 1928, s 251 ff.

Benny Carlson

Gustav Cassel

1866–1945

När Gustav Cassel 1945 gick ur tiden var strömmen av lovord ovanligt strid. *Svenska Dagbladets* korrespondent i New York sammanfattade reaktionen ute i världen: "Cassel var otvivelaktigt Sveriges främste vetenskapsman och en av dess mest framstående män över huvud taget... På en lista av 12 stora väldsnamn skulle Cassel säkerligen komma med" (*SvD* 18/1 1945). Ekonomer som Hayek och Keynes var – för en gångs skull – ense: Cassel hörde till de stora silhuetterna på 1900-talets nationalekonomiska scen (*SvD* 16 och 17/1 1945). Svenska berömdheter som Myrdal och Ohlin var ense om Cassels genialitet, men dolde inte att han på senare år kommit i otakt med utvecklingen (*SvD* 15/1 1945).

I själva verket var Cassel vid tiden för sin död inte längre en ekonom på modet. Lovorden var ekon från svunna glansdagar. På 1920-talet hade han räknats som världens

mest berömda nationalekonom. Med trettioåterskrisens teoretiska och politiska omvälvningar hade hans stjärna dalat. Författningen blev inte lustigare. Han kom, i den mån han inte blev bortglömd, att gå till historien som en ekonom som plagierat Walras och inte begripit sig på Keynes och Stockholmskolan och som en högerman som med näbbar och klor slagits mot framväxten av Välfärdssverige. Än en gång besannades ordspråket: "The bigger they are, the harder they fall." Det var egentligen bara hans elever och teoretiska motståndare i Stockholmskolan, Myrdal, Ohlin, och Lundberg, som gjorde sig möda att putsa upp bilden av Cassel för att återskänka den något av dess forna glans. På senare tid har Cassel på nytt varit föremål för en del uppmärksamhet (se t ex Carlson [1988], Brems [1989] och Magnusson [1990]).

Låt oss bläddra i "historien om Cassels uppgång och fall" (och eventuella återuppståndelse) och låt oss börja från början. Karl Gustav Cassel föddes 1866. Fadern var grosshandlare i Stockholm, modern dog när Gustav var liten. Cassel var stolt över sina anor. "Det sägs att jag härstammar från Sveriges två främsta nationalekonomer, Gustav Vasa och Louis De Geer" (Cassel [1940] s 11). Mest stolt var han emellertid över sin härstamning ur de svenska folkledens djup, över att han – åtminstone enligt Herman Lundborgs raskarakteristik – personifierade den "nordiska typen".

Började som matematiker

Cassel började sin akademiska bana som matematiker, studerade för Gösta Mittag-Leffler och disputerade 1895. När han började tillämpa sina matematiska kunskaper på järnvägstaxor och skatteskalor var den nationalekonomiska banan anträdd. Med hjälp av ett stipendium från Lorenska stiftelsen begav han sig till Tyskland, där han under ett par år studerade för bl a Gustav Schmoller och

Adolf Wagner, ledande namn inom tyska historiska skolan.

Den första terminens föreläsningar i värdelära fyllde Cassel med vämjelse. ”Under dessa veckor mognade mitt beslut att avskaffa hela värdeläran och bygga upp en ekonomisk teori direkt på ett studium av prisbildningen”, skriver han i sina memoarer (Cassel [1940] s 15). Sagt och gjort. I sin första ekonomisk-teoretiska uppsats, ”Grundriss einer elementaren Preislehre” [1899], försökte han konstruera ”skelettet till en prislära” utan någon värdelära som grund och tog avstånd från såväl gränsnytte- som produktionskostnadsteorier. Styrkan hos olika behov kunde inte mätas direkt, men behovens ekonomiska yttringar kunde mätas och måttstocken hette penningen. Knut Wicksell stod upp till gränsnyttelärans försvar och föreslog en alternativ måtenhet förknippad med högst konkret nytta, nämligen ”den nytta, som ett par grovstövlar under ett år skänker en i Brandenburg levande i medelåldern stående jordbruksarbetare” (Wicksell [1900] s 580).

Inte ens detta infall lyckades rubba Cassels cirklar. När han i sin stora teoribok *Theoretische Sozialökonomie* [1918] lade fram syntesen av sin ekonomiskteoretiska utveckling fram till första världskriget förklarade han (s V, 40–41) att han hela tiden följt riktlinjerna från ”Grundriss”. Den ekonomiska vetenskapen måste ta sin utgångspunkt i ett logiskt-deduktivt förfarande och gradvis närma sig verkligheten, men måste samtidigt ta sig uttryck i kvantitativt mätbara enheter. Den måttenhet människorna i ”det praktiska livet” använde var penningen. Värdet kunde därmed ersättas med pris och i stället för en värdelära hade man en prislära. Wicksell slog på nytt bakut i sin mycket kritiska mastodontrecension av Cassels bok (Wicksell [1919] s 197) och påpekade att penningen som värde-mätare gjort bankrutt. Cassel lät förstå att han fann försöken att befria värderingarna från penningsskalornas föränderlighet begripliga – men utsiktslösa (Cassel [1918] s 42). Det mesta man kunde uppnå var att återföra värderingarna på ”en tänkt ideal penningsskala” och tills vidare

lämna frågan öppen hur denna skala stabiliseras i verkliga livet. Alltså: först gällde det att studera prisbildningens jämviktsmaskineri (relativpriserna), därefter kunde man ta sig an frågan om hur penningvärdet (den allmänna prisnivån) skulle stabiliseras.

Gunnar Myrdal ([1972] s 269), som själv kom att ta avstånd från gränsnytteläran, tyckte visserligen att hans lärofaders kritik av värdeteorierna var svag, men menade ändå att Cassels strävan att undvika metafysisk spekulation och komma fram till fakta och siffror ”var ytterst värdefull för oss alla och påverkade oss i grunden”.

Ett oläkbart sår

Låt oss återvända till *Theoretische Sozialökonomie*. Överst i den hierarki av principer som regerade i denna bok tronade ”knapphetsprincipen”, med uppgift att skapa bästa möjliga överensstämmelse mellan behoven och de till buds stående medlen. ”Knappheten är stor och Cassel är hans profet”, förklarade en kritiker (Gadolin [1923] s 112). Wicksell ([1919] s 197, 200) kommenterade knapphetsprincipen med att en vara är knapp därför att den förekommer i ringa mängd i förhållande till behoven och att knappheten – liksom gränsnyttan – mäts genom styrkan av de närmaste otillfredsställda behoven. Knapphet och gränsnytta är alltså samma sak, förklarade Wicksell och tillade, att detta visste redan Walras – och det var dennes ”mäktiga syntes, som i det hela ligger till grund för Cassels framställning af ’prisbildningens mekanism’”. Med ett slag hade Cassel tillfogats ett oläkbart sår. Det flesta bedömare av Cassels bok genom åren har hängt upp sig på mysteriet att han byggt stommen till sin ekonomiska teori, sitt ekvationssystem, på Walras’ grund utan att nämna denne i så mycket som en fotnot. Myrdal ([1972] s 229–300) har försökt förklara mysteriet med att Cassel tidigt slutade hårdläsa teori, glömde vad han läst och endast behöll i sitt

minne "vissa konstruktiva, systembildande idéer", som han så småningom kom att fatta som sina egna. Cassel påminde själv i sina memoarer (Cassel [1941] s 434–35) om att han nämnt Walras i "Grundriss", men förklarade att han därefter aldrig fått tid att läsa dennes arbeten, och försvarade naturligtvis originaliteten i sin egen konstruktion. Han hade valt att inte "betunga läsningen med redogörelser för andra författares meningar" utan koncentrerat sig på att jämföra sin konstruktion med "den tidens ojämeförligt främsta teoretiska grundläggning", Marshalls *Principles*.

Alltnog. Prisbildningsmekanismen har enligt Cassel i en bytesekonomi till uppgift att realisera knapphetsprincipen genom att samtidigt begränsa efterfrågan med hänsyn till tillgångarna och reglera produktionen med hänsyn till efterfrågan. Normalt brukar man resonera som så att utbud och efterfrågan bestämmer priserna. Cassel vände på sätt och vis bak och fram på resonemanget. "Price for him was an organizing principle rather than the outcome of market forces" (Seligman [1962] s 568). Allt klåfingrande på denna ömtåliga mekanism, som dirigerade det ekonomiska livet på bästa sätt och mot allmän jämvikt, var följaktligen av ondo.

Inkomstfördelningen var naturligtvis ett utslag av denna mekanism, som i enlighet med knapphetsprincipen satte pris på de olika produktionsfaktorerna i form av kapitalränta, jordränta och arbetslön. Boken *The Nature and Necessity of Interest* [1903] tillkom under studier i England 1901–02. Redan där framställde Cassel räntan som ett pris bland andra, som bestäms av spararnas utbud och investerarnas efterfrågan, och han tog därmed avstånd från Böhm-Bawerks vitt spridda och gränsnyttbaserade ränteteorier.

Också Cassels penningteori behärskades av knapphetsprincipen: knappheten på betalningsmedel bestämmer penningvärdet. Enligt detta kvantitetsteoretiska resonemang bestäms alltså den allmänna prisnivån av penning-

mängden. I en artikel "Om förändringar i den allmänna prisnivån" i *Ekonomisk Tidskrift* 1904 hade Cassel studerat tillväxten i världens gulförråd under 1800-talet. Han hade beräknat den "normala" guldmängd som vid en genomsnittlig tillväxt borde finnas vid varje tidpunkt, fastställt den faktiska guldmängdens avvikelse från den "normala" och därmed försökt visa hur mycket av variationerna i prisnivån som berodde på variationer i gulförsörjningen. Detta arbete blev utgångspunkten för konstruktionen av en "likformigt framåtskridande" ekonomi, till vilken vi strax återkommer.

Talesman för det rena förnuftet

I Cassels stora syntes ingick också en mängd andra arbeten från tiden före första världskriget – om socialism, stat, skatter, socialpolitik, monopol, kriser. Cassel kände sig visserligen som talesman för ett slags rent förnuft, höjt över klassintressena, men han hade inte desto mindre en allmänpolitisk uppfattning. Han bekände sig till liberalismen. "Alltifrån början av min nationalekonomiska verksamhet hade jag drömt om och arbetat för en utveckling av liberalismen mot högre ekonomisk insikt och klarare socialpolitisk uppfattning", skriver han i memoarerna (Cassel [1940] s 151). Från 1880-talet bar han en prägel av kulturradikalism och socialreformatorisk liberalism, medan 90-talet genomsyrade honom med nationellt framstegstänkande. Vid sekelskiftet kom han i kontakt med några för framtiden viktiga inspirationskällor, dels tysk "katedersocialism" (Schmoller, Wagner), dels engelsk fabianism (makarna Webb). Av dessa olika krafter formades en liberal, med såväl radikala som konservativa drag, som drömde om ett starkt parti över klassintressena, mellan högern och socialdemokratin, representerande det gemensamma, nationella intresset.

Vari bestod då detta gemensamma intresse? Jo, i "fram-

åtskridande". Cassels ställningstagande i många frågor kan bara förstås om man tar hänsyn till den enorma vikt han fäste vid detta begrepp. I hans vokabulär var det en synonym för ekonomisk tillväxt. I sin enklaste form kunde den tänkas äga rum i "den likformigt framåtskridande hushållningen" (ett första steg i övergången från en stationär ekonomi till en ekonomi i tillväxt), där produktion, sparande och kapitalbildning ökade i takt med befolkningen. Cassel räknade med tre procents tillväxt per år i en normal kapitalistisk ekonomi, vilket betydde en fördubbling av inkomster och kapital varje kvartssekel. Mot detta väldiga framåtskridande, som på sikt skulle skänka välstånd åt alla och envar, tycktes de fördelningspolitiska striderna futtiga, för att inte säga farliga. En (socialdemokratisk) politik som gick ut på att ta från de rika och ge till de fattiga skulle minska sparandet, kapitalbildningen och tillväxten och fördröja uppnåendet av allmänt välstånd. Senti-da bedömare (Seligman [1962] s 574, Lundberg [1967] s 2 och [1984] s 59, Brems [1989] s 171) har konstaterat att Cassel med sin tillväxtmodell föregrep vad som flera årtionden senare skulle bli känt som Harrod-Domar-modellen.

Cassels ekonomiska och politiska ambitioner runt sekel-skiftet framgår tydligast av boken *Socialpolitik* [1902], som fick stor betydelse för den borgerliga opinionens socialpolitiska uppvaknande. Han visade här, i sin bristande tilltro till liberalismens atomistiska samhällssyn och den fria konkurrensen, tydlig påverkan från tyska historiska skolan. Socialpolitiken ingick i hans arsenal av tillväxtbefrämjande instrument och huvudtanken var att arbetarklassens läge måste förbättras för att dess effektivitet som produktionsfaktor skulle öka. Här hade såväl Kooperationen som fackföreningarna och staten sina uppgifter att fylla.

Konkurrerade med Wicksell

Cassel hade 1901 konkurrerat med Wicksell om en professur i nationalekonomi med finansrätt i Lund. Det blev en rätt pinsam historia som slutade med att Cassel återtog sin ansökan. Några år senare var emellertid hans tur kommen och han blev 1904 professor i nationalekonomi med finansvetenskap vid Stockholms högskola. Här fanns mycket att göra och Cassel ägnade sig fram till 1920 åt reformarbete rörande beskattningen och statsbudgeten, bl a som sakkunnig i en rad statliga utredningar. Den viktigaste principen var för honom att skatterna måste läggas så att de inte hindrade tillväxten. I linje med denna "tillväxtprincip" låg också hans speciella skötebarn före första världskriget, idén om en jordvärdestegringsskatt för att hindra tomt- och hyresspekulation i städerna. Inspirationen kom främst från Tyskland. Grundtanken var att det allmänna bör lägga beslag på inkomster som emanerar ur spekulation och inte ur produktivt arbete. Cassels kampanj lyckades sätta det politiska maskineriet i rörelse, men ledde inte till några praktiska resultat.

Också tullpolitiken betraktade Cassel som ett medel som stod till statens förfogande för att styra näringslivet i syfte att nå kollektiva eller nationella mål som inte skulle kunna uppnås spontant på den fria marknaden. Staten skulle närmare bestämt med uppfostringstullars hjälp leda näringslivet i industriella banor. Återigen stod tillväxten i fokus och återigen fick Cassel såväl teoretisk som praktisk inspiration från Tyskland (från bl a List).

Med en artikel i *Ekonomisk Tidskrift* 1901 om "Kartell- och trustväsendet från socialekonomisk synpunkt" var Cassel något av en pionjär i den svenska monopoldebatten. Företagarens oförmåga att överblicka marknaden, stordriftsfördelar vid nyetableringar och överetableringar i högkonjunktur tenderade att leda till överproduktion och prisfall. Följden blev att företagen sökte reglera konkurrensen genom karteller och truster. Monopolen kunde

reglera produktionen i överensstämmelse med efterfrågan bättre än den fria konkurrensen och de kunde bättre tillgodogöra sig stordriftsfördelarna. De kunde visserligen utöva makt mot arbetare och konsumenter, men Cassel tycks närmast ha förlitat sig på att maktfullkomliga monopol skulle framkalla motverkande krafter.

Cassels konjunkturteori hade emellertid inget med överproduktion eller underkonsumtion att göra. Tvärtom. Hans förklaring till konjunkturvågorna, som har sin upprinnelse i "Om kriser och dåliga tider" i *Ekonomisk Tidskrift* 1904 och breddas i *Theoretische Sozialökonomie*, utgår från en kamp mellan viljan till kapitalbildning, och därmed framåtskridande, och knappheten på sparmedel. I en analys av konjunktursvängningarna för perioden 1870–1914 kom Cassel fram till att konjunkturrörelsen var en vågrörelse i produktionen av fast realkapital. Denna vågrörelse uppstod ur växelspelet mellan å ena sidan företagarnas investeringsplaner och å andra sidan räntan, materialpriserna och lönerna. Kriserna hade inget med överproduktion att göra utan uppstod därför att företagarna när de gjorde upp sina investeringsplaner överskattade tillgången på sparmedel. Denna analys, som allmänt anses inspirerad av Tugan-Baranovskij och Arthur Spiethoff och som föregriper Hayek, har av Erik Lundberg [1973] bedömts vara "ett av Cassels förnämsta bidrag till ekonomisk forskning". Det har också förekommit påpekanden (Seligman [1962] s 574, Lundberg [1967] s 5) om att Cassel visat på acceleratorprincipen i sin betoning av att svängningar i efterfrågan kommer att leda till kraftigare svängningar i produktionsvarusektorn än i konsumtionsvarusektorn,

Från eldare till bromsare

Strax före och under första världskriget blev Cassels politiska hållning mera utpräglat ekonomiskt liberal. Samtidigt anammade högern den ekonomiska liberalismen och

Cassel kom därför att stå högern nära. Den socialpolitiska radikala och fackföreningsvänliga attityden ersattes av hät-ska utfall mot understöd, subventioner, "fackföreningsmonopolism", progressiva skatter och socialism. Titlarna på ett par skrifter talar för sig själva: *Socialism eller framåtskridande* [1928] och *Understödspolitikens urartning* [1930]. Om Cassels uppmärksamhet i yngre dar var riktad mot arbetet, vars effektivitet tycktes hotad av kapitalets övermakt, så var den på äldre dar riktad mot kapitalet, vars effektivitet tycktes hotad av arbetarklassens frammarsch.

Samtidigt som Cassel på den inrikespolitiska scenen förvandlades från eldare till bromsare tog han på allvar klivet ut på den internationella scenen. Han framträdde som penning- och valutapolitisk expert på de internationella toppmötena – Bryssel 1920, Genua 1922, Genève 1927, London 1933 – och under otaliga föredragsresor till Tyskland, England och – trots sin stora skräck för sjösjuka – till USA 1928. Höjdpunkten på Cassels karriär var måhända när han under applåder presenterades för USA:s representanthus som "världens främste nationalekonom" (*SvD* 21/5 1928). Den oerhörda flora av memoranda, föredrag, yttranden och artiklar som denna verksamhet avsatte låter sig tyvärr inte sammanfattas. Man kan bara notera att den kretsade kring en kamp mot skadeståndskraven på Tyskland och för en återgång till guldmyntfoten i avsikt att lägga en stabil grund för världens penningväsen.

Inte minst bidrog den s k köpkraftsparitetsteorin till Cassels berömmelse. Teorin lanserades första gången i ett föredrag 1918 och syftade till att korrigera en utbredd föreställning att växelkursernas förändringar berodde på krigets omvälvningar och att de måste återgå till sina förkrigs-lägen. Växelkursernas nya lägen, förklarade Cassel, berodde på förändringar i valutornas inre värden, i deras köpkraft. Valutornas inre köpkraft bestämdes i sin tur i det långa loppet av penningmängden. Cassels kritiker menade att teorin varken var ny – utan känd sedan Ricardos dagar – eller korrekt. Cassel ([1940] s 262–63) försvarade

sig mot den första typen av kritik med att Ricardos teori gällt guldvalutor, medan hans egen gällde alla slags valutor. Han tillade att ny var "varje tanke som väsentligen avviker från föreställningssätt som äro allmänt rådande vid den tid då den framträder". Mot den andra typen av kritik försvarade han sig med att det först gällde att förklara växelkursernas rörelser i deras huvuddrag, sen kunde man övergå till att analysera avvikelserna från dessa huvuddrag. Liknande försvar för teorin har framförts av bl a Ohlin [1954] och Lundberg [1967].

Kampen mot "den nya ekonomin"

Trettiotalskrisen innebar att tron på en återgång till förkrigstidens guldmyntfotsbaserade och förhållandevis ekonomiskt liberala värld knäcktes. En våg av planhushållning, protektionism och krispolitik sköljde över världen. Cassel försökte stå emot. Han spelade en framträdande roll i planhushållningsmotståndet. Han var visserligen ingen renlärig frihandlare men tyckte att protektionismen i slutet av 1920-talet gick för långt – se t ex hans memorandum till Genève-konferensen 1927 – och motsatte sig jordbruksprotektionismen. När han 1930 kritiserade regeringen Lindmans planer på höjda spannmålstullar stämplades han som avfälling från högerlinjen.

Kampen mot "den nya ekonomin", i form av såväl Stockholmsskolans (Myrdal, Ohlin, Lindahl, Lundberg m fl) och Keynes' teorier som av socialdemokratins praktik, kom att ta mycket av Cassels kraft under de sista tjugo åren av hans liv. Enligt Cassel var trettiotalskrisen en deflationskris, som hade sin upprinnelse i krigsskadestånd och guldhunger, och som utlösts av en åtstramning i den amerikanska penningpolitiken (jfr Jonung [1981]). Likheten med Milton Friedmans krisförklaring tre årtionden senare är uppenbar. Det naturliga motmedlet var för Cassel expansiv penningpolitik. Han förnekade på teoretiska

grunder möjligheten av att staten kunde öka efterfrågan och skapa arbetstillfällen utan att dra resurser från andra områden och skapa arbetslöshet där. Han retirerade gradvis för att i ökad utsträckning förlita sig på praktiska invändningar, som att offentliga arbeten till marknadslöner riskerar att bli permanenta, att staten inte klarar tidsanpassningen i konjunkturpolitiken och att underskotten i statsbudgeten hotar att skena i väg. Hans främsta invändning mot Keynes' *General Theory* var att teorin inte var allmän; den utgick inte från en normal tillväxtekonomi utan från den anemiska brittiska kristidsekonomin.

”Den nya ekonomin” avgick med segern och Cassel framstod länge som en förlorare, som inte haft vett att kasta in handduken. Från 1970- och 80-talens horisont, när keynesianismen hamnat i svårigheter och en monetaristisk reaktion gjort sig gällande, ter han sig inte längre lika besegrad. Han hade dessutom stort inflytande på 1930-talets penningpolitik. Hans penningpolitiska program gick igen bl a i den rekommendation som utfärdades våren 1933 om att målet för en självständig svensk penningpolitik skulle vara en måttlig prisstegring. Detta har sitt intresse mot bakgrund av diskussionen om finans- respektive penningpolitikens betydelse för den svenska ekonomins återhämtning.

Vilka övriga faktorer bidrog då till Cassels ”fall”? Hans berömmelse vilade till stor del på förmågan att formulera enkla och pedagogiska inlägg i de penning- och valutapolitiska diskussioner som stod överst på världens ekonomisk-politiska dagordning under 1920-talet. När denna dagordning i ett slag ändrades innebar det att Cassel ströks från talarlistan. Samtidigt innebar 1920-talet en renässans för den ekonomiska liberalismen och Cassel följde som en av ideologerna bakom renässansen dess rörelse till toppen och följde med i dess fall. Att han så gärna arbetade med frågorna för dagen gav hans verksamhet som teoretiker en prägel av realism, men gjorde honom känslig för förändringar i verkligheten; han blev ”konjunkturkänslig”. Hans

ganska ogenerade sätt att blanda samman vetenskap och politik gav honom måhända politiska vänner för stunden men knappast (explicita) vetenskapliga anhängare för framtiden. Hans egen, kanske smått naiva, önskan att framstå som originell (att inte hänvisa till föregångare) och berömd (de självförhärlikande memoarerna) bidrog till att hans rykte blev skamfilat (jfr Montgomery [1947] s 540–41 och Lundberg [1967] s 5–6).

Om Cassels betydelse som ekonomisk teoretiker för en tid blev överskattad så har å andra sidan hans betydelse under många år som opinionsbildare i ekonomiskpolitiska frågor blivit underskattad. Han skrev under närmare ett halvsekel omkring 1 500 artiklar i *Svenska Dagbladet* och medverkade regelbundet i tidskrifter som *Skandinaviska Bankens Kvartalsskrift* (ca 100 artiklar), *Ekonomisk Tidskrift* (ca 30 artiklar) och *Sunt Förnuft* (ca 30 artiklar); för att nu inte tala om den spridning hans artiklar och uttalanden fick i internationella tidningar och tidskrifter.

Just genom sin förmåga att för allmänhet och politiker på ett begripligt sätt reda ut ekonomiskpolitiska problem bidrog Cassel till att höja ekonomiämnets status i samhället och till att öka ekonomernas inflytande på politiken (jfr Magnusson [1990]).

Cassels sista ord (återgivna av Giöbel-Lilja [1948] s 368) vittnar om att han ända till slutet drömde om att i stor stil bringa reda i världens trassliga affärer: "Världsvallutan..."

Referenser

- Bagge, G, [1926], "Professor Cassels vetenskapliga gärning". SvD 20/10.
- Brems, H, [1989], "Gustav Cassel Revisited". *History of Political Economy*, Vol 21, s 165–78.
- Brisman, S, [1926], "Gustav Cassel som ekonomisk folkuppfostrare". *Sunt Förnuft*, november.

- Carlson, B, [1988], *Staten som monster. Gustav Cassels och Eli F Heckschers syn på statens roll och tillväxt*. Lund.
- Carlson, B och Jonung, L, [1989], "Gustav Cassels artiklar i Svenska Dagbladet. Register 1903–1944". *Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen i Lund*, nr 62.
- Cassel, G, [1899], "Grundriss einer elementaren Preislehre". *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. Tübingen, Årg 55, s 395–458.
- Cassel, G, [1901], "Kartell- och trustväsendet från socialekonomisk synpunkt". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 3, s 32–50.
- Cassel, G, [1902], *Socialpolitik*. Stockholm.
- Cassel, G, [1903], *The Nature and Necessity of Interest*. London.
- Cassel, G, [1904], "Om kriser och dåliga tider". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 6, s 21–42, 51–81.
- Cassel, G, [1904], "Om förändringar i den allmänna prisnivån". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 6, s 311–31.
- Cassel, G, [1918], *Theoretische Sozialökonomie*. Leipzig.
- Cassel, G, [1927], *Memorandum till den internationella ekonomiska konferensen i Genève*. Stockholm.
- Cassel, G, [1928], *Socialism eller framåtskridande*. Stockholm.
- Cassel, G, [1930], *Understödspolitikens urartning*. Stockholm.
- Cassel, G, [1940–41], *I förnuftets tjänst I–II*. Stockholm.
- Gadolin, C A J, [1923], "Kring Cassels prislära". *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, Häfte 1, s 97–114.
- Giöbel-Lilja, I, [1948], *Gustav Cassel. En livsskildring*. Stockholm.
- Jonung, L, [1981], "The Depression in Sweden and the United States". I Brunner, K, (red), *The Great Depression Revisited*. Boston.
- Lundberg, E, [1967], "Gustav Cassels insatser som nationalekonom". *Skandinaviska Bankens Kvartalsskrift*, Årg 48, s 1–6.
- Lundberg, E, [1973], "Vår mest kände nationalekonom". *SvD* 16/4.
- Lundberg, E, [1984], *Kriserna och ekonomerna*. Stockholm.
- Magnusson, L, [1990], "Gustav Cassel". I Sandelin, B, (red), *History of Swedish Economic Thought*. London.
- Montgomery, A, [1947], "Gustav Cassel 1866–1945". *Economic Journal*, Vol LVII, s 532–42.
- Myrdal, G, [1972], *Vetenskap och politik i nationalekonomin*. Stockholm.

- Ohlin, B, [1927], "Karl Gustav Cassel", *Svenskt biografiskt lexikon*. Stockholm.
- Ohlin, B, [1954], "Porträtt av Gustav Cassel". *Stockholms-Tidningen* 20/4.
- Seligman, B, [1962], *Main Currents in Modern Economics. Economic Thought Since 1870*. New York.
- Silverstolpe, G W, [1944], "Gustav Cassel", *Svenska män och kvinnor*. Stockholm.
- Wicksell, K, [1900], "Zur Verteidigung der Grenznutzenlehre", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. Tübingen, Årg 56, s 577–91.
- Wicksell, K, [1919], "Professor Cassels nationalekonomiska system". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 21, s 195–226.

Rolf G H Henriksson

Eli Heckscher

1879–1952

I dagens perspektiv torde ingen svensk nationalekonom, med undantag för Knut Wicksell, ha betytt mer för teoriutvecklingen än Eli F Heckscher (1879–1952). Hans internationellt erkända bidrag till utrikeshandelsteorin [1919] har genom Samuelsons formalisering av den s k Heckscher–Ohlinmodellen odödliggjort hans namn som nationalekonom (Samuelson [1948]). Bidraget har emellertid framstått som något av ett unikum i Heckschers karriär och har i Sverige inte gett honom den plats i främsta ledet som egentligen borde tillkomma honom. Heckscher själv är delvis orsak till detta. Belysande är de ord han undslapp sig när han några år före sin död fick reda på att hans bidrag från 1919 till slut nått en sådan ställning att den skulle föräras en översättning till engelska. "Potz tausend, haben wir das alles getan?" utbrast han citerande en av svensk regentlängds mera prominenta drönare, frihetstidskungen Fredrik I. Om

Heckschers överraskning var spelad eller äkta låter sig inte lätt avgöras, men det kan konstateras att han mot slutet av sitt liv framträdde med synnerligen blygsamma anspråk på att ha uträttat något av värde inom nationalekonomisk teori. Om det var något han själv ville framhålla som ett originellt bidrag så var det inte utrikeshandelsartikeln utan en uppsats om vad han kallade "intermittent fria nyttigheter" [1924]. Heckscher såg sig, givetvis med all rätt, framför allt som ekonom-historiker. Troligen är det främst som sådan han i dag är ihågkommen. De flesta ekonomer torde känna till hans internationellt mest uppmärksammade arbete inom ekonomisk historia, *Merkantilismen* [1931a], [1953] och hans storverk *Sveriges Ekonomiska Historia från Gustav Vasa* [1935], [1936], [1949]. Många torde dessutom ha läst hans *Industrialismen* [1931b och senare] och möjligen också hans bestseller *Svenskt Arbete och Liv* [1941].

Ekonomhistorikern Heckscher bör dock inte helt få skymma nationalekonomen. Utöver hans inledningsvis anförda teoretiska eminens bör han ihågkommas även för sina bidrag i vad som i äldre tider kallades praktisk nationalekonomi, dvs användningen av ekonomisk teori i analyser av aktuella ekonomisk-politiska problem (Carlson [1988]). Vad som dock främst berättigar att han inrangeras vid sidan av Davidson, Wicksell, Cassel och Bagge som en av nationalekonomins grundare i vårt land är hans betydelsefulla entreprenörsinsats för utvecklingen av nationalekonomins institutionella bas.

Inledningen av den akademiska karriären

Sin mest betydelsefulla akademiska insats inom nationalekonomin gjorde Heckscher som professor vid Handelshögskolan i Stockholm, 1909–1929. Hans beröring med ämnet dessförinnan saknar dock inte intresse. Heckscher hade kommit i kontakt med nationalekonomin redan under sin första akademiska studietid i Uppsala, 1897–1904.

Nationalekonomi ingick på dispens vid sidan av statskunskap i hans licenciatexamen i historia, där han som avhandlingsämne valt det s k Produktplakatet, det handelspolitiska dekretet som utfärdades 1724 och som gav svenska fartyg en förmånsställning i sjöfarten på svenska hamnar [1908b]. Trots sin historiska inriktning blev Heckscher snart den främste företrädaren för nationalekonomiämnet i Uppsala under David Davidson. I frånvaro av en nationalekonomisk institution tycks Heckscher ha fått uträtta en hel del amanuensliknande uppdrag åt denne. I själva verket blev Heckschers koppling till Davidson så stark att han kan betraktas som Davidsons främste elev.

Davidsons undervisning lär enligt Heckschers egen utsägo inte ha varit särskilt inspirerande. Heckschers inträngande i ämnet tycks väsentligen ha skett genom självstudier, delvis i samband med hans egen lärarverksamhet. Denna begränsades dock under Davidsons tiden till privatlektioner. Undervisning i sedvanlig katederform blev emellertid en viktig faktor för Heckschers fortsatta utveckling som nationalekonom under den tid han var knuten till Gustav Cassels Socialvetenskapliga institut vid Stockholms Högskola, 1904–1909. Redan under de första åren som amanuens och bibliotekarie, och efter sin disputation 1907, som docent, fick han visa sina talanger som föreläsare samt biträdde även vid Cassels seminarium. Han demonstrerade nu en allt mer imponerande beläsenhet och analytisk skärpa inom den ekonomiska teorin, trots att hans håg fortfarande främst stod till ekonomisk historia. Cassels inflytande på Heckschers nationalekonomiska tänkande var kanske inte starkare än Davidsons men det är uppenbart att Heckscher under denna tid tog större intryck av Cassel än vad han senare var villig att medge. Själv betonade Heckscher i stället betydelsen av sina studier av Marshall.

Heckscher bedrev under Casselåren en ganska omfattande "extramural" verksamhet. Ett tidvis dominerande inslag i denna var arbetet med doktorsavhandlingen om järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling

[1907]. Denna studie utfördes på uppdrag av Statens Järnvägar till dess femtioårsjubileum och lades inte fram för Cassel i nationalekonomi utan presenterades i historia vid Uppsala universitet. En annan notabel insats under dessa år var hans medverkan i den kommitté som tillsattes för att utveckla ett förslag om en särskild samhällsvetenskaplig grundexamen [1908a]. Det arbete som Heckscher här deltog i utmynnade dock först under mellankrigstiden i den s k pol mag examen en skapelse som Heckscher tycks ha ställt sig mycket kritisk till. En annan för hans fortsatta karriär betydelsefull insats var hans arbete inom den s k Statistiska Kommittén. Som dess sekreterare (1906–1908) kom Heckscher att bli en av landets experter på officiell statistik och fick en ställning som en av landets mest lovande yngre företrädare för en disciplin som just då befann sig i en expansionsfas. Heckscher hade tidigare mött ämnet statistik i sina statsvetenskapliga studier i Uppsala, men fördjupade statistiska kunskaper inhämtade han främst under arbetet med sin doktorsavhandling varvid han bl a fick hjälp av den ryktbare emigrationsutredaren Gustav Sundbärg. Genom denna statistiska orientering kom Heckscher att bli särskilt väl meriterad för den professur i nationalekonomi och statistik han sedan fick vid Handelshögskolan.

Handelshögskolan 1909–1929

Heckscher fick sin professur vid Handelshögskolan till en del tack vare Cassels rekommendationer. Det är möjligt att Cassels uppbackning av Heckscher berodde på att han helst såg Heckscher förflyttad från Socialvetenskapliga Institutet. Mellan de två hade en stor klyfta vuxit fram under de gångna åren. Rent personkemiska faktorer tycks här ha varit avgörande, där Heckschers arrogans kan ha varit lika brytande som Cassels egocentriska storvulnhet. Heckscher reagerade mycket negativt när han fick reda på att det docentstipendium han förväntat sig efter sin disputa-

tion eventuellt skulle delas mellan honom och Nils Wohlin, som då dykt upp som Cassels favoritelev. Efter det uppträdde Heckscher då ställde till med, fick deras fruar, som var nära väninnor, hur mycket de senare än försökte, aldrig de två karlarna att fördrå varandra.

Heckschers engagemang för Handelshögskolan gick vida längre än vad en normal professorstjänst påkallade. Utöver sin undervisning gjorde han stora organisatoriska insatser för skolans utveckling. Heckscher var med redan vid förberedelserna för högskolan. Under halvåret innan han formellt började sin professorstjänst gjorde han en resa i Europa för att studera hur andra handelshögskolor var organiserade. Hans rön fick stor betydelse för skolans organisation och studieplan och när undervisningen kom igång bidrog Heckscher på ett ytterst energiskt sätt till att undervisningsprogrammet genomfördes. Själv stod han för en anseelig del av undervisningen och föreläste till en början inte bara i nationalekonomi och statistik utan också i ämnen som senare kom att tillhöra företagsekonomi och ekonomisk geografi.

Det var till stor del Heckschers förtjänst att undervisningen inte blev alltför handelsläroverksmässig. Skolan blev redan från början en högskola med vetenskapligt anseende likvärdigt ett universitet. Trots ambitionen att undervisningen skulle ligga på akademisk nivå arbetade Heckscher hårt och energiskt med att ge kurserna ett innehåll som passade unga män, vars huvudsakliga framtida värv skulle vara det privata näringslivet snarare än en akademisk bana.

Liksom Marshall sökte han få undervisningen i nationalekonomi och andra ämnen att vara praktisk. Med detta menade han dock inte att studierna skulle bibringa eleverna handboksmässiga kunskaper avsedda att mer eller mindre blint och mekaniskt tillämpas i olika konkreta situationer. Praktisk kunskap var tvärtom ett så väl tillgodosgjort teoretiskt stoff att det möjliggjorde en självständig tillämpning, kreativt anpassad till situationens krav. Liksom Cassel gjorde han den tyske astronomen och industri-

mannen Ernst Abbes valspråk till sitt: "Inget är så praktiskt som en god teori". Med en sådan målsättning för undervisningen blev det naturligt att tyngdpunkten inte lades på föreläsningarna utan i stället på arbetet i seminarier och övningskurser.

Heckscher var en engagerande föreläsare men hans polemiska läggning gjorde ändå seminarierna till den mest givande delen av hans undervisning. Bertil Ohlin berättar [1969] att "Heckschers seminarier var lysande pedagogiska prestationer och minnesvärda upplevelser för deltagarna". Heckscher ägde "den sällsynta förmågan att få de studerande att för en stund betrakta sig som nästan jämställda deltagare i en problemsituation". Vid seminarierna kom emellertid också hans negativa drag fram. Han kunde lätt bli sarkastisk mot dem som intellektuellt inte hörde till de utvaldas krets. Detta drag kunde även komma fram vid tentamina. Trots att Heckscher ofta utnyttjade en tentamen som ett välkommet ytterligare undervisningstillfälle var han fruktad som tentator. Han tvekade inte att rädda i hans tycke obegåvade elever från att ägna dyrbar tid åt studier som de inte passade för och talade beredvilligt om för dem vad han trodde om deras framtidsmöjligheter: "Herr så och så kunde kanske bli en bra biskop, statsminister eller liknande men någon bra nationalekonom skulle han aldrig kunna bli". Det var säkerligen många studenter som inte orkade med denna skoningslösa uppriktighet och vid åtminstone ett tillfälle syntes ett sådant uttalande från Heckschers sida ha lett till att vederbörande lämnade skolan. Heckschers kollega Sven Brisman reagerade mycket skarpt mot denna sorts omsorg och ansvarstagande och bad honom avstå från sådana *consilia abeundi* (råd att avgå).

Rent allmänt tycks Heckscher ha haft en tillmötesgående attityd mot kunskapstörstande unga män. Det var dock få elever som mötte hans verkliga gillande. Av de cirka 1 000 elever Heckscher tenterade fick endast ett fåtal högsta betyg i nationalekonomi. Dessa personer har enbart därigenom blivit smått legendariska gestalter i svensk national-

ekonomi. Ett A för Heckscher räknades för mer än att bli professor, generaldirektör, bankdirektör, framgångsrik företagare eller liknande. Två av dem som fick högsta betyget i nationalekonomi vid Handelshögskolan under Heckschers tid spelade sedan en central roll i den s k Stockholmsskolan. Bertil Ohlin var den ene och Alf Johansson den andre.

Rektoratsincidenten

Heckschers stora insatser bidrog till att han nådde en position vid Handelshögskolan som fick honom att se sig själv som den självklare efterträdaren till rektor Carl Hallendorf när denna hastigt avled våren 1929. I detta mötte Heckscher sitt livs kanske svåraste motgång. Det visade sig att hans kollegor inte alls var attraherade av tanken att få honom som rektor. I sitt energiska och självupppoffrande arbete för skolans utveckling hade Heckscher ådagalagt en alltför mästrande attityd mot dem. Det hjälpte inte Heckscher att han ställde större krav på sig själv än på andra. Hans insikter om hur kritik kunde slå på akademiska självkänslor var dåligt utvecklad jämfört med hans blick för bristerna i andras prestationer. Den som särskilt tycks ha fått utstå Heckscherska synpunkter beträffande sin undervisning var just den ovan nämnde Sven Brisman.

Beskedet om motståndet mot hans kandidatur kom uppenbarligen som en överraskning. Heckscher tog det mycket hårt. Han var i sin besvikelse beredd att lämna skolan och uppge det akademiska levebrödet för en post inom tidnings- och förlagsvärlden. Men rektoratsincidenten blev snabbt övergående och löstes på ett för alla parter tillfredsställande sätt. Ett tidigare antaget förslag att Heckschers undervisningsbörda skulle reduceras och halva hans tjänst göras till en forskningstjänst lagd under ett nyinrättat Ekonomisk-historiskt forskningsinstitut ändrades. Heckscher fick nu i stället en hel forskarprofessur vid detta institut.

Ekonomisk-historiska institutet 1929–1949

Från 1929, då han fyllde femtio, till 1949, tre år före sin död, var Heckschers akademiska verksamhet helt knuten till det Ekonomisk-historiska institutet. Det var som dess ledare han lyckades föra fram ämnet ekonomisk historia till den internationellt sett ganska unika position som självständig disciplin och särskilt examensämne det fått vid svenska universitetet (Hettne [1980]). Med åren kom Heckschers verksamhet att alltmer förskjutas mot Stockholms Högskola och bort från Handelshögskolan som dock hela tiden bestod institutet med dess lokaler och finansierade huvudparten av Heckschers forskningsprofessur.

Under de första åren på forskarprofessuren försvann Heckscher dock inte helt från skolans undervisning. Detta blev upphovet till ännu en för Handelshögskolan omskakande incident. Bertil Ohlin, som utnämnts till professor samtidigt med att Heckscher lämnade sin tjänst, var till att börja med mycket tjänstledig för extramurala forskningsuppdrag och var dessutom under en period sjuk på grund av en ögonskada. Heckscher fick därför rycka in som vikarie. När Ohlin, efter att ha varit borta från undervisningen en längre tid sökte förnyad tjänstledighet, tycks Heckscher till slut ha tappat tålamodet och det kom till en allvarlig brytning i deras förhållande. Ett visst avstånd tycks dock ha funnits mellan dem alltsedan Ohlins licentiatavhandling inom utrikeshandelsteorin. Ohlin var där påfallande njugg i erkännandet av Heckschers prioritet beträffande centrala moment i den s k Heckscher–Ohlinmodellen. Avståndet mellan den förre professorn i nationalekonomi och hans före detta främste elev vidgades efter undervisningsschismen ytterligare främst på grund av skiljaktigheter i politisk inställning, livsstil och i någon mån även i åsikter om teoretiska spörsmål. De inbördes motsättningarna hindrade dem dock inte från att samarbeta i en mångfald frågor.

Teoretiska bidrag

Liksom de flesta andra svenska ekonomer vilka förunnats att bli ihågkomna för betydelsefulla bidrag till den ekonomiska teorins utveckling kom även Heckscher att ledas fram till sina upptäckter via tankesteg som tidigare tagits av Wicksell. Så är uppenbarligen fallet med hans bidrag till utrikeshandelsteorin där den flerfaktormodell han labore-rade med kan ses som direkt hämtad från Wicksells produktions- och fördelningsteori (Heckscher [1919]. Heckscher tog också starka intryck av Wicksells penningteori och deltog i den svenska diskussionen om denna. Sitt främsta penningteoretiska bidrag som var en analys av effekterna av en för låg räntefot [1921b] tog han dock senare avstånd ifrån. Mera nöjd var han med sin analys av vissa valutateoretiska problem som han utvecklade i nära samråd med Wicksell. Han blev den främste svenske kritikern av Cassels köpkraftsparitetsteori. Han blev emellertid besviken över att inte få internationellt erkännande för detta efter att ha presenterat den på engelska i Carnegiestiftelsens publikationsserie om första världskriget. När Keynes hörde Heckscher beklaga sig replikerade han torrt att publicera sig i en sådan volym "was to invite neglect".

Inte heller svenska ekonomer tog någon större notis om Heckschers teoretiska arbeten, allra minst det inledningsvis nämnda bidrag han själv satte främst, nämligen uppsatsen om intermittent fria nyttigheter [1924]. Heckschers konception av det fasta kapitalets betydelse för den ekonomiska utvecklingen på kort och lång sikt var uppenbarligen alltför originell för att väcka någon respons bland hans kollegor. Även flera andra av hans analyser tycks ha varit otidsenligt originella. Det är först under senare år man fått upp ögonen för att Heckscher redan i sin antologi *Svenska Produktionsproblem* (1918) framförde tankegångar som föregrep Salters metod att sammankoppla teknisk utveckling med kapitalbildningen. I sin analys av kapitalbildningen ansåg sig Heckscher också ha fått ett grepp om

konjunkturproblemet och arbetslöshetsfrågorna, vilket gjorde honom resistent särskilt mot Keynes' sysselsättningsteori men också mot Stockholmsskolan när denna angrep dessa problem enbart med utgångspunkt från Wicksells penningteori. Heckschers synsätt utgick närmast från en löne- och jordröntefondsteoretisk tolkning av Wicksells kapitalteori.

Det förefaller som om Heckscher till slut i brist på gehör från den yngre generationen något tappade lusten för teoretiskt arbete. Hans senare vetenskapliga invändningar mot Keynes och Stockholmsekonomen gjorde han närmast som ekonom-historiker. Hans mest uppmärksammade kritik mot Keynes gällde inte dennes teori utan tesen att sparbenägenheten historiskt alltid visat en tendens att överstiga investeringsbenägenheten och därmed skapat ett sekulärt stagnationstryck i utvecklingen [1946]. Den främsta anledningen till Heckschers växande främlingskap inför den nya teorin tycks dock inte ha varit vetenskaplig i snäv mening. Hans kritiska inställning torde ha bottnat i hans starkt liberala ideologiska premisser [1921a]. Det var främst det nya tänkandets ekonomisk-politiska implikationer han inte kunde acceptera. För Heckscher framstod den interventivism det nya synsättet legitimerade som farlig för demokratin. I sin kritik mot vad han benämnde nymerkantilistiska tendenser utvecklade han ståndpunkter som noterats föregripa den moderna public-choice skolan (Lundberg [1984]).

Ekonomisk Tidskrift och Nationalekonomiska Klubben

Att svensk nationalekonomisk forskning kan sägas ha fått sitt genombrott vid sekelskiftet hänger mycket samman med den år 1899 av Davidson startade *Ekonomisk Tidskrift*. Det var också i hög grad tack vare denna tidskrift som svensk nationalekonomi under och även efter första världskriget kom att göra banbrytande insatser. Emeller-

tid hade detta, som Heckscher själv fick erfara, inte rönt vederbörlig internationell uppmärksamhet. Under 1920-talet arbetade Heckscher därför för tillkomsten av en engelskspråkig svensk eller skandinavisk tidskrift. Trots stora ansträngningar lyckades han dock inte få den till stånd. Frågan föll närmast på Davidsons motstånd. Emellertid började Davidsons höga ålder göra sig allmer märkbar och under 1930-talet hade det växt fram ett missnöje med hans redaktörsinsats. Heckscher kom att medverka till att Davidson till slut, 1938, vid 84 års ålder upplät utgivar-rätten. En ny redaktion tillsattes bestående av Erik Lundberg och Ingvar Svennilson, ledande representanter för Stockholmsskolans yngsta generation. I denna yngre krets tycks Heckscher ha fått bättre gehör än i den något äldre. Det torde visserligen vara en överdrift att säga att han utövade någon teoretisk påverkan på dem, men de fick en ekonomisk-historisk öppenhet som bidrog till att de i någon mån immuniserades mot fortsatt keynesianisering.

Sin mest betydelsefulla insats för svensk nationalekonomisk forskning kom Heckscher att göra genom Nationalekonomiska klubben. Under det första världskriget växte det i Stockholm fram en relativt stor grupp vetenskapligt utbildade nationalekonomer. Några av dessa kom från Cassel vid Stockholms högskola, andra åter från den nationalekonomiska verksamheten vid Handelshögskolan med Heckscher som primus motor. Det växte därmed fram ett behov av ett lokalt vetenskapligt forum. Tillfälle att agera i saken kom sedan Wicksell 1916 pensionerats från sin professur i Lund och återvänt till Stockholm. Heckscher tog i början av 1917 initiativet till bildandet av Nationalekonomiska klubben med Wicksell som formell ordförande. Heckscher blev dock klubbens verkliga dynamo. Sammanträdena hölls ofta i hans hem. Klubben kom att bli en betydelsefull samröresformen för Stockholmsekonomerna. I dess hägn utvecklades en stor del av det teoretiska tankeutbyte som senare ledde fram till Stockholmsskolan.

Efter 30-talsdepressionen upphörde Heckschers medver-

kan i klubben så gott som helt. Som hans attityd mot de yngres fortsatta teoretiska utveckling alltmer blev skarp-rättarens kände han sig kanske inte längre hemma i klubben, i synnerhet som den nu kom att ledas av Ohlin, vilket också innebar att klubben blev ett centrum från vilket de för Heckscher förhatliga nya expansionistiska ekonomisk-politiska lärorna spreds.

Heckscher var dock inte den som drog sig undan en strid, särskilt inte om denna gällde vitala andliga värden. Den främsta anledningen till att hans deltagande i klubben upphörde var att hans tid från och med övergången till forskar-professuren till större delen kom att ägnas hans forskning i svensk ekonomisk historia. Först 1951, efter publiceringen av de sista banden i *Sveriges Ekonomiska historia från Gustav Vasa* [1949] och året innan han dog, framträdde han återigen i klubben, visserligen ej som föredragshållare, men ändock i hövdingasäte. Det problem som då diskuterades var det han, allt sedan Uppsalatiden, sett som sin vetenskapliga verksamhets metodologiska hjärteangelägenhet, nämligen förhållandet mellan nationalekonomi och ekonomisk-historia. Det som då föranledde honom att, i spetsen för den elit av ekonomisk-historiska forskare han själv fostrat, framträda bland nationalekonomerna var Erik Dahmén's avhandling, där denna fråga ställdes till förnyad granskning (Dahmén [1950]).

Metodologisk position

Heckscher hade redan strax efter Uppsalatiden publicerat sitt första metodologiska manifest [1904]. Den formulering han då gav den ekonomisk-historiska forskningens syfte, objekt och metod innehöll visserligen många överdrifter och oklarheter och han kom att revidera sin position flera gånger senare, men grundsynen behöll han [1947], [1951]. Enligt den hängde nationalekonomi och ekonomisk historia samman i så måtto att båda innebar ett studium av det

ekonomiska livet och således hade vissa av den ekonomiska teorins primära konceptualiseringar gemensamt. Denna gemensamma konceptualiseringsbas möjliggjorde samtidigt att en klar gräns kunde dras mellan de två disciplinerna. Enligt Heckschers ståndpunkt avgränsades nationalekonomins objekt till att omfatta det ekonomiska livet så som det framställdes i den statiska nyklassiska jämviktsteorin. Denna teori syftade endast till att förklara det ekonomiska tillståndets inre interdependens, vilket innebar en anpassningsprocess mot ett jämviktsläge. Den sökte inte förklara det ekonomiska livets utvecklingsprocess i djupare mening, vilket däremot var den ekonomisk-historiska vetenskapens uppgift. Denna vetenskaps objekt var den ekonomiska utvecklingen sedd som en mångfacetterad process av irreversibla permanenta förändringar. Den måste fattas i mycket vid mening inkluderande även den ekonomiska politiken och de ekonomiska uppfattningarna.

Med en sådan objektavgränsning blev det klart att den ekonomiska teorins användbarhet inom ekonomisk historia måste bli ganska begränsad. Heckschers synsätt innebar att ekonomisk historia i själva verket gavs en ganska autonom position i förhållande till nationalekonomin. Den ekonomiska teorin gav den ekonomisk-historiska forskningen ett abstrakt *explanandum*, dvs ställde frågor, men den ekonomisk-historiska forskningens verkliga objekt var detta *explanandums explanans* eller vad Heckscher kallade det ekonomiska livets premisser. I studiet av förändringarna av dessa, vilket innefattade såväl demografisk och teknologisk utveckling som institutionell transformation, kom annan teori och metod än nationalekonomins i förgrunden. För att förklara en historisk utvecklingsprocess kom Heckscher i stället att stanna för den typ av analytiska stadieteorischeman som utvecklats inom historisk sociologi. Heckscher avvisade därvid alla förklaringar av den ekonomiska utvecklingen som en rent ekonomisk process. Han vände sig därför mot den marxistiska historieförklaringen som han uppfattade som en typ av ekonomisk de-

terminism. Heckschers position innebar i själva verket ett avvisande av möjligheten att överhuvudtaget kunna utveckla en teori för den ekonomiska utvecklingen. Han kom här att stå i skarp motsättning till de grenar inom den historiska skolan inom nationalekonomin, främst representerad av Schmoller, som försökte utveckla en sådan ekonomisk teori via induktiv metod byggande på historiska undersökningar och statistiska studier. Den historiska skolans forskningsresultat höll för övrigt enligt Heckscher sällan måttet ens som historiska rekonstruktioner.

Ekonomisk-politisk debatt

En viktig sida av Heckschers nationalekonomiska verksamhet var den roll han spelade för den ekonomiska politiken i landet. Sitt inflytande på denna utövade han dock aldrig som ansvarig politiker. I stället kom hans inflytande främst att utövas via den direkta personliga kontakt han hade med människor som lärare, vetenskapsman, utredare och rådgivare. Många såväl höger- som vänstermän i svensk politik fick sin samhällssyn vriden i liberal riktning genom hans personliga påverkan. Den svenska socialdemokratins pragmatiska och odoktrinära hållning till samhällsfrågorna under 1930-talet kan sannolikt till en del spåras tillbaka till den påverkan på Wigforss, Sandler och Sköld som Heckscher utövade under 1920-talet.

Heckschers viktigaste roll som rådgivare och utredare torde han ha spelat under 1930-talsdepressionen, då han gjorde en betydelsefull insats för valutapolitiken (Henriksson [1979], [1987]). Han var inflytelserik redan under första världskriget då han anlätades av den Hammarskjöldska regeringen. Sin betydelsefullaste insats under dessa år gjorde han i den s k Krigsberedskapskommissionen. Efter kriget deltog han som den drivande kraften i Tull- och Traktatkommittén och blev sedan central medlem av 1926-års arbetslöshetssakkunnige. Det var den sistnämnda som på

Heckschers initiativ initierade den berömda 1927 års arbetslöshetsutredning. Ur denna kom så småningom den rad av utredningar om den ekonomiska politiken som förknippas med Stockholmsskolan. Även om Heckscher inte direkt deltog i utredningen påverkade han dock dess arbete genom de kontakter han hade med flera av dess medlemmar.

Heckschers främsta insats för den ekonomiska politiken, och den insats han själv skulle betona som central och vara stolt över, utövade han som opinionspåverkare. Han bidrog som flitig artikelförfattare i olika periodiska tidskrifter främst i *Svensk Tidskrift* för vilken han tillsammans med Gösta Bagge var huvudredaktör under första världskriget. Som skribent i dagspressen – alltsedan 1920-talet främst i Dagens Nyheter – och som föredragshållare i radio nådde han ut till en vid krets av människor. Genom dessa kanaler blev han en känd person bemärkt för sina ofta impopulära radikala åsikter och för sitt stora civilkurage, ofta beundrad men också ofta offentligt skändad. Under 30-talskrisen kom han t ex att kallas jordbrukets fiende nummer ett p g a sitt motstånd mot jordbruksskyddet. Vid ett flertal tillfällen kom han att dra på sig inte bara stora gruppers antipati utan även enskilda personers fiendskap. År 1918 kom han i skarp konflikt med häradshövding Marcus Wallenberg när han vägrade avslöja författarskapet till en av Bagge skriven men osignerad ledarartikel i *Svensk Tidskrift*. I denna påtalades det olämpliga i att representanter för svensk storfinans genom sitt deltagande i den svenska kristidsförvaltningen sattes att fatta ekonomiska beslut eller påverka den ekonomiska politiken, där de hade möjligheter att även tillgodose egna intressen.

Minnesvärd är den insats Heckscher själv benämnde ”bombattentatet”. I mars 1920 sökte han genom en tidningsartikel tvinga riksbanken att höja räntan. Han påpekade att de svenska sedlarna vid det tillfället var värda mindre i guld än vad som stod på dem och uppmanade folk att utnyttja sin lagliga rätt att inlösa sina sedlar mot guld. Heckscher lyckades inte åstadkomma någon stor anstorm-

ning mot riksbanken, men dagen efter ringlade en lång kö till dess port och Heckschers anmaning väckte ett enormt uppseende. Riksbanken svarade med att suspendera sedelinlösningsskyldigheten, men senare höjdes dock räntan. Det var en triumf för Heckscher.

Nationalekonomiska Föreningen

Allmänt sett torde Heckschers främsta betydelse som opinionspåverkare ha legat på det ideologiska planet. Han bekämpade uthålligt och intensivt Myrdals, Alf Johanssons och andra vänsterintellektuellas planhushållningsvurmer nästan ända fram till sitt livs slut. Många sådana framträdanden gjordes i Nationalekonomiska Föreningen. Det var här ekonomerna gjorde sina mest uppmärksammade inlägg i den ekonomisk-politiska debatten. Under föreningens mer än 100-åriga verksamhet har Heckscher varit den flitigaste debattören av alla. Hans föredrag och inlägg var pregnanta och polemiskt skarpa. Med sin snabba kanske en smula ettriga och gälla men vanligen melodiskt intensiva stämma kunde han som få binda sitt auditorium. Under Heckschers medverkan blev föreningens debatter ofta intellektuella högtidsstunder. Han fick praktiska ekonomisk-politiska frågor att genomlysas av en lyftande principiell synpunkt och vitaliseras genom anknytning till moraliska värden. Genom Heckscher fick nationalekonomerna uppleva sin verksamhet som ett djupt samhälleligt ansvar.

Under den tid Heckscher var medlem av styrelsen hade föreningen en av sina glansperioder. Genom hans energiska insatser förverkligades föreningens syfte som var att arbeta för ekonomisk upplysning och främja den nationalekonomiska vetenskapen. Föreningen lade sig särskilt vinn om att föra teorins och praktikens män samman. Detta var ett syfte i sann Heckscheranda. Heckscher var vidare en nitisk och sträng granskare av ansökningar om anslag

ur de fonder som föreningen vakade över. Om pengarna kom till oriktig användning var han inte sen att frambära klander. En liknande roll spelade han även inom vetenskapsakademien (Henriksson [1991]).

Personligheten

Heckscher hade genom sin judiska bakgrund ett för svenska ekonomer ovanligt starkt engagemang i internationella frågor. Han deklarerade vid ett tillfälle att han betraktade sig i första hand som världsmedborgare och bara i andra hand som svensk. Sin judiska identitet höll han däremot först på tredje plats och han tog kraftigt avstånd från den sionistiska rörelsen och ansåg att etablerandet av en judisk stat i protektoratet Palestina skulle bli ett allvarligt hot mot världsfreden. Samtidigt var han kanske den i Sverige som tidigast och djupst förstod och reagerade mot nazismen. Liksom de flesta i sin generation av akademiskt intellektuella hade han fått en grundlig germanistisk humanistisk bildning, men hans starka avsky mot alla populistiskt totalitära styrelseformer fick honom att känslomässigt hylla särskilt engelsk kultur och samhällsskick. Han blev tidigt och framträdde under hela sitt liv som anglofil och kännare av engelsk litteratur och historia.

En stark dansk anknytning på fädernesidan ledde Heckscher till att utveckla särskilt goda kontakter också på nordisk nivå. En av hans mest omhuldade verksamheter i Nationalekonomiska Föreningen blev därför de Nordiska mötena. I dessa sammanhang framstod han som en utpräglad skandinav och blev en mycket skarp kritiker av den finska nationalismen. Denna Heckscherska inställning drev fram en skarp konflikt inom Nationalekonomiska Föreningens styrelse och ledde till att Heckscher avgick efter att ha förlorat en omröstning där han motsatte sig att finska skulle bli ett av konferensspråken vid ett kommande nordiskt möte (Henriksson [1979]).

Efter Heckschers sista framträdande i föreningen 1952, då föreningen samtidigt fyllde 75 år, vandrade mången säkerligen hem djupt gripen. Vid det tillfället hade Heckscher givit en historisk exposé över svensk ekonomisk debatt [1952]. Föredragets centrala tema hade varit att de ekonomiska uppfattningarna hade utvecklats tämligen oberoende av den faktiska ekonomisk-historiska utvecklingen, en ståndpunkt han framfört beträffande de ekonomiska idéerna i allmänhet redan i sitt stora verk om merkantilismen. Vad Heckscher hävdade var ett sorts idéernas oberoende av den materiella basen för utvecklingen.

Heckscher var vid det tillfället själv ett levande bevis på det andligas åtminstone Pyrrhusseger över materien. Heckschers liv var strängt intellektuellt arbete och han offrade bokstavligen sin hälsa genom en mot sin kropp hänsynslöst hård arbetsdisciplin. Att inte arbeta var för honom att "vegetera", ett plågsamt tillstånd som han undvek genom att alltid ha någon "strumpstickning" till hands. Heckscher var i ordets djupaste bemärkelse en arbetsnarkoman. Det var i arbetet han fann livets njutning men det krävdes dock att arbetet skedde för ett moraliskt helgat ändamål. *Non propter vitam vivendi perdere causas* (Endast ett moraliskt liv är värt att leva), löd hans exlibris. Den man som från podiet föreläste i Nationalekonomiska föreningen vid dess 75-års fest var en fysiskt utbränd man. Under kriget hade han genom alltför intensivt arbete överanstängt sig så att arbetsförmågan kraftigt reducerats. Det var viljan som oförtövat bar honom vidare. De närvarande anade att han inte hade lång tid kvar att leva. En av de elever som Heckscher en gång i tiden gett högsta betyget i nationalekonomi, Göte Engfors, sade i eftermälet till hans samma år timade död om anförandet: "För alla som då var med är minnet oförglömligt av mannen, som med redan sviktande kroppsliga krafter, utan en skriven rad till stöd och under exakt den tid han utmätt åt sig, med vid överblick skildrade ekonomisk debatt under 75 år".

Vetenskap och politik

I Heckschers insatser som ekonom framträder tydligt spänningen mellan den politiska och den vetenskapliga sidan. I sitt vetenskapliga arbete släppte han aldrig den politisk-ideologiska utgångspunkten och i hans politiska ställningstagande fanns alltid den vetenskapliga dimensionen med. Denna motsatsernas förening kom till särskilt klart uttryck i Heckschers ofta framförda försvar för den akademiska friheten. Det kunde gälla protester mot ohemula donationsvillkor, avståndstagande från olika privata intressegruppers försök att påverka vetenskaplig expertis, men kanske framför allt en kritik av statens försök att ingripa i den akademiska undervisningen och forskningen i ett förment samhällsnyttigt syfte. Men Heckscher hävdade alls inte elfenbenstornsforskning som ett ideal. Han var en kraftfull förespråkare för att såväl forskning som undervisning skulle ske i samhällsnyttans tjänst, men han menade att vad som var samhällsnyttigt bäst avgjordes på eklektisk gräsrotsnivå. Samtidigt som vetenskapen måste skyddas från otillbörlig politisk och annan kontroll utifrån hade den enskilde vetenskapsmannen inte bara rätt utan också skyldighet att ta ställning i politiska frågor. Vetenskaplig kunskap kunde enligt Heckscher ofta tukta en stor del av de politiska stridsfrågorna så att den sakliga delen av problemet kunde friläggas och striden föras om det som skiljde parterna åt, värderingarna.

Denna inställning hade praktiska konsekvenser. Vetenskapsmannen borde när han yttrade sig i politiska frågor söka bibehålla sitt oberoende och förbli akademiker. Heckscher såg en fara i att staten och dess olika förvaltningsgrenar, liksom samhällets olika intresseorganisationer och andra samhällsinstitutioner, skaffade sig egna samhällsekonomiska experter eller rådgivande organ. Dessa skulle kunna monopolisera allt inflytande och avskära de akademiska nationalekonomerna från deras betydelsefulla roll som kritiker eller rådgivare. Därmed skada-

des såväl samhällsintresset i vid mening, genom att politiken skulle bli sämre, som vetenskapen själv, genom att bli utan de incitament till förnyelse och fortsatt utveckling, som endast kan komma från en ständig kontaktyta med samhällsproblemen i deras olika praktiska och konkreta former. Den ståndpunkt som Heckscher här förde fram är än i dag, eller kanske än mer idag än då Heckscher levde, en vital fråga för alla ekonomer.

Referenser

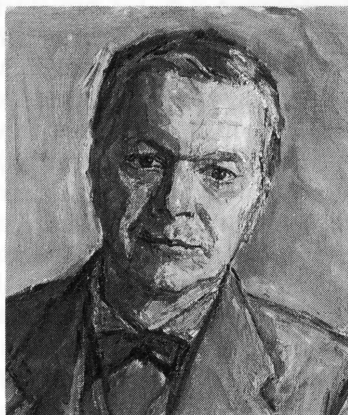
- Carlson, B, [1988], *Staten som monster. Gustav Cassel och Eli F. Heckschers syn på statens roll och tillväxt*. Skrifter utgivna av Ekonomisk-Historiska föreningen, Vol LXI, Lund.
- Dahmén, E, [1950], *Svensk Industriell Företagarverksamhet*, Band 1 och 2. Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1904], "Ekonomisk historia. Några antydningar". *Historisk Tidskrift*", vol. 24, s 167–198.
- Heckscher, E F, [1907], *Till belysning av järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*, Uppsala.
- Heckscher, E F, [1908a], "Betydelsen av nationalekonomisk utbildning för statsförvaltning och näringslivets korporationer." *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, s 1–18, 20–22.
- Heckscher, E F, [1908b], "Produktplakatet och dess förutsättningar. Bidrag till merkantilsystemets historia i Sverige", i *Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne*, s 593–784, Uppsala och Stockholm.
- Heckscher, E F, [1918], *Svenska Produktionsproblem*, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1919], "Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen", *Ekonomisk Tidskrift* vol. 21 (Del II, Nationalekonomiska studier tillägnade professor David Davidson) 1–32 [(1950) "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income", in *Readings in the Theory of International Trade*, AEA, George Allen and Unwin, London, 272–301].
- Heckscher, E F, [1921a], *Gammal och ny ekonomisk liberalism*, Stockholm.

- Heckscher, E F, [1921b], "Verkan av för låg räntefot" *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 23, (Nationalekonomiska studier tillägnade Knut Wicksell), s 49–56.
- Heckscher, E F, [1924], "Intermittent fria nyttigheter", *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 26, s 41–54.
- Heckscher, E F, [1926], "Peningväsende och penningpolitik från krigsutbrottet till den internationella guldmyntfotens återställelse 1914–1925" i E F Heckscher, (1926) ed. *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget*. Stockholm. Del 2, 1–175 [(1930), "Monetary history from 1914–1925 in its relations to foreign trade and shipping" i K Bergendal, E F Heckscher and others (1930) ed:s *Sweden, Norway, Denmark and Iceland in the World War* Part III, Carnegie Endowment for International Peace, New Haven and London, 127–268].
- Heckscher, E F, [1931a], (andra uppl. 1953) *Merkantilismen I–II*, Stockholm. [(1953) (second ed. 1955) *Mercantilism* 2 vols. Allen & Unwin, London and Macmillan, New York].
- Heckscher, E F, [1931b], (femte uppl. 1953) *Industrialismen. Den ekonomiska utvecklingen sedan 1750*, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1935, 1936], *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före Frihetstiden. Första boken. Medeltidshushållningens organisering 1520–1600. Andra boken. Hushållningen under internationell påverkan 1600–1720*, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1941], *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden*, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1946], "Något om Keynes 'General Theory' ur ekonomisk-historisk synpunkt". *Ekonomisk Tidskrift* vol. 48, s 161–183.
- Heckscher, E F, [1947], "Ekonomisk historia och dess gränsvetenskaper", *Historisk Tidskrift*, vol. 67, s 1–17.
- Heckscher, E F, [1949], *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen, Det moderna Sveriges grundläggning*. Två vol. Stockholm.
- Heckscher, E F, [1950], *Eli F Heckschers Bibliografi*, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1951], *Studium och undervisning i ekonomisk historia*, Stockholm.
- Heckscher, E F, [1952], "Ekonomisk debatt under 75 år", *Nationalekonomiska Föreningens Förhandlingar* s 27–48.

- Henriksson, R G H, [1979], "Eli F Heckscher och svensk nationalekonomi", *Ekonomisk Debatt*, vol. 7, s 510–520.
- Henriksson R G H, [1987], "Konjunkturinstitutsidé och konjunkturbevakning före Konjunkturinstitutet i *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*, Rolf G H Henriksson (red), Stockholm, 1–10.
- Henriksson, R G H, [1989], "The institutional base of the Stockholm school: the Political Economy Club (1917–51)", *History of Economics Society Bulletin* Vol. 11, 1: 59–97.
- Henriksson, R G H, [1991], "Eli F Heckscher: "The Economic Historian as Economist" i Bo Sandelin (red) *The History of Swedish Economic Thought*, Routledge, London, s 141–167.
- Hettne, B, [1980], "Ekonomisk historia i Sverige under femtio år", *Historisk Tidskrift*, 100, 140–175.
- Lundberg, E, [1984], *Kriserna och ekonomerna*, Malmö.
- Montgomery, A, [1953], "Eli F. Heckscher som vetenskapsman", *Ekonomisk Tidskrift*, Vol. 55, s 149–185.
- Ohlin, B, [1922], "Det interregionala bytets teori". Otryckt lic. avh.
- Ohlin, B, [1969], "Heckscher, Eli Filip", *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Nr 86, s 377–381.
- Samuelson, P A, [1948], "International Trade and the Equalisation of Factor Prices", *The Economic Journal*, vol. 58, s 163–184.

Eskil Wadensjö

Gösta Bagge

1882–1951

Under mellankrigstiden var många ännu välbekanta nationalekonomer verksamma i Sverige. Till en äldre generation kan räknas Gustav Cassel, David Davidson och Knut Wicksell, till en yngre Stockholmsskolans ekonomer med Erik Lindahl, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin som främsta namn. Eli Heckscher tillhör en mellangeneration. Övriga ekonomer, även några av dem som då intog en ledande plats, är däremot närmast bortglömda. Dit hör Gösta Bagge.

De idag bristande kunskaperna om Bagge står i bjärt kontrast till hans starka ställning under en betydande del av mellankrigstiden. Låt oss därför gå tillbaka till år 1931.

Gösta Bagge var år 1931 professor vid Stockholms högskola och föreståndare för det av honom grundade Socialinstitutet. Tillsammans med Gustav Cassel (men reellt ensam) var han chef för Socialvetenskapliga institutet. So-

cialvetenskapliga institutets verksamhet byggde på medel som Bagge ordnat från Rockefellerstiftelsen för ett projekt som skulle arbeta vidare från hans av många prisade doktorsavhandling. I april 1931 kom besked om nya pengar från Rockefellerstiftelsen dels för projektet, dels för en byggnad för Socialinstitutet och Socialvetenskapliga institutet. Byggnaden stod färdig redan året därpå.

Bagge var den enda ekonomen bland ledamöterna av Arbetslöshetsutredningen. År 1931 kom dess första huvudbetänkande, i mycket präglad av Bagges idéer, och också bl a Bagges egen bilaga om arbetslöshetens orsaker. Samtliga de ekonomer som nu räknas till Stockholmsskolan var engagerade i Arbetslöshetsutredningen och/eller Bagges projekt på Socialvetenskapliga institutet.

Bagge är en av de stora entreprenörerna i svensk nationalekonomisk forskning. Det finns anledning att något dröja vid hans insatser, men också vid varför de till stor del fallit i glömska.

Att kombinera teori och empiri

Gösta Bagges vetenskapliga huvudarbete utgörs av hans doktorsavhandling *Arbetslönens reglering genom samman slutningar* från 1917. Den behandlar effekterna av lönereglering via kollektivavtal och lagstiftning.

Hans intresse för området hade väckts tidigt. Efter att 1904 vid 22 års ålder ha avlagt fil kand examen vid Uppsala universitet, vistades han under läsåret 1904–05 vid Johns Hopkins universitet i Baltimore. Där hade ett större forskningsprojekt om den amerikanska fackföreningsrörelsen startats år 1902. Forskningsmetodiken var induktiv. Syftet var att starta med en total kartläggning innan slutsatser skulle dras.

Gösta Bagges första vetenskapliga artikel ”The Boot and Shoeworkers’ Union Stamp” trycktes i *The Johns Hopkins University Circular*.

Bagge var den första svenska ekonomen som studerade i USA och den enda i sin generation. Merparten av den första och den andra generationen moderna svenska ekonomer hade studieperioder utomlands, men i Europa, i regel i Tyskland. Det var först Stockholmsskolans ekonomer som i större utsträckning började studera i USA, i regel efter Gösta Bagges initiativ .

Tillbaka i Sverige började Bagge studera den svenska fackföreningsrörelsen. Hans första arbeten på området utfördes för Kommerskollegium (Bagge [1909], [1910]). De var noggranna kartläggningar av kollektivavtalen i Sverige enligt Johns Hopkins projektets induktiva metod. Den andra av de båda studierna accepterades som licentiatavhandling vid Stockholms Högskola (Bagge [1911]). Det var hans plan att fortsätta på denna väg – att ge en noggrann framställning av kollektivavtalen i Sverige och sedan dra slutsatser om samband – och presentera detta som doktorsavhandling. Efterhand upptäckte han att det inte var en framkomlig väg. Avhandlingen blev istället en teoretisk analys av löneförhandlingarnas effekter jämfört med en renodlad marknadslösning. Det omfattande empiriska material som han hade samlat in använde han för att illustrera och exemplifiera de teoretiska utsagorna. Avhandlingen kom ju flera decennier före ekonometrins genombrott som metod.

Bagges utveckling mot deduktiv metodik går att utläsa ur hans översiktsartikel om amerikansk forskning om fackföreningar (Bagge [1914]). I artikeln granskar han kritiskt 11 volymer från Johns Hopkins projektet, startpunkten för hans egen forskning. Böckerna är enligt Bagge tråkiga, fyllda med ointressanta detaljer och saknar kontakt med huvudfåran inom ekonomisk forskning. I stället för Johns Hopkins projektets induktiva metod förespråkar han en kombination av deduktiv och induktiv metodik.

Utgångspunkten för avhandlingen är att i en modell för en marknadsekonomi införa antagandet om att reallönernas höjs genom kollektivavtal eller lagstiftning. Det nya

jämviktsläget jämförs med det gamla, men också övergången till det nya jämviktsläget analyseras.

I olika delar av avhandlingen diskuteras detaljerat kollektivavtalens effekter på inkomstfördelningen, arbetskraftsefterfrågan, efterfrågan på andra produktionsfaktorer, arbetskraftens fördelning på näringsgrenar, arbetslösheten och den långsiktiga ekonomiska utvecklingen. Effekterna i det fall då avtalen leder till att de relativa lönerna förändras behandlas separat.

Bagge tar upp många komplikationer som monopol, tilltagande avkastning och offentliga arbetsgivare. Ett av de få områden han lämnade utanför är arbetsutbudet: "förhållandet mellan ersättning för arbetet och tillgången på arbetskraft är af invecklad och föga regelbunden natur" (Bagge [1917] s 11).

Utmärkande för studien är emellertid de många fall han insiktsfullt behandlar. Grunderna för flera av senare års "nya teorier" på arbetsmarknadsområdet kan återfinnas i Bagges avhandling, om än inte i så tekniskt avancerad form. Jag skall ge några exempel.

Under senare decennier har man inom ekonomisk teori betonat informationskostnader (sökteorin), riskaversion (kontraktsteorin) och sambandet mellan lön och effektivitet (effektivitetslöneteorin). Dessa tre frågor analyserar Bagge utförligt. Så behandlas t ex hur riskaversion leder till lönestelhet (oavsett om det finns fackföreningar eller inte):

"Men dessutom är lönesatsens nedsättning ett mycket mera påtagligt faktum än oböjlighetens följder i form av arbetslöshet; och äfven där man räknar med olägenheterna af att hålla lönen öfver marknadsläget, anser man detta motvägas af större likformighet i arbetarnas inkomst och lefnadsstandardens upprätthållande under de svåra tiderna." (Bagge [1917] s 374).

Bagge utreder därvid när lönestelhet leder till målet maximering av lönesumman. Det är ett problem och en formulering som återkommit under senare decenniers diskussion

av fackföreningarnas mål.

Andra frågor som Bagge belyser är:

1. Den solidariska lönepolitiken jämfört med bärkraftsprincipen (enligt Bagge i praktiken ett vinstandelssystem).
2. Effekterna av kollektivavtal med olika lönenivåer för likvärdiga arbeten. Enligt Bagge sker en utjämning av förväntade inkomster istället (lönesats $\times$ förväntad sysselsättningsgrad), där den förväntade sysselsättningsgraden beror på hur arbetena fördelas (senioritet, lottning, kvotering etc.).
3. Lika lön för olika arbete och hur det kan påverka ungdomars och kvinnors sysselsättning. Lika lön för olika arbeten användes, t ex som medel för att få bort kvinnor från vissa yrken.

Gösta Bagges avhandling fick ett mycket gott mottagande. Gustav Cassel hörde till dem som var starkt positiv och även i efterhand har omdömena varit gynnsamma.¹ Karl-Gustav Landgren skriver t ex i sin översikt över svensk ekonomisk forskning att den "was undoubtedly one of the foremost doctoral treatises in economics to appear in Sweden" (Landgren [1957] s 9). För en sentida läsare är det idériakedomen och kombinationen av teoretisk struktur och detaljerat empiriskt kunnande som är det mest framträdande. Ahistoriskt skulle man vilja efterlysa ekonometrisk metodik och en mer formell behandling av den underliggande modellen.

Gösta Bagge var inte färdig med avhandlingens ämnesområde. Några år senare startade han med anslag från Rockefellerstiftelsen vad som kan betraktas som det största svenska nationalekonomiska forskningsprojektet med syftet att utveckla forskningen på avhandlingens område. Projektet skulle behandla lönebestämningens faktorer och för detta skulle ett betydande datainsamlingsarbete ske. Vi skall senare återvända till det stora projektet. Här skall vi

bara kort beröra Bagges egen forskning inom projektet, en forskning som blev mindre än han planerat. En viktig del skulle varit en till engelska översatt och vidareutvecklad version av hans avhandling. Den blev aldrig färdig.

Av de många delarna i *Stockholm Economic Studies* står Bagge endast som medförfattare till de båda om löneutvecklingen, som är en noggrann statistisk genomgång av löneutvecklingen i Sverige (Bagge, Lundberg & Svennilson [1933] och [1935]). Han svarade också för en svensk-språkig volym om kommunalarbetarnas löner (Bagge [1933]). I några få artiklar av översiktlig karaktär behandlade han utvecklingen av arbetslönerna och deras konsekvenser för arbetslösheten.

Den permanenta arbetslösheten

Bagges enda större arbete på arbetsmarknadsområdet efter avhandlingen var istället hans bilaga till arbetslöshetsutredningen (Bagge [1931]). Den publicerades 1931 men var till stora delar utarbetad redan år 1928. Utgångspunkten är 1920-talets arbetslöshet, en tid då arbetslösheten var hög men konjunkturerna relativt goda. Varför fanns det då en kvarstående "permanent" arbetslöshet?

I undersökningen använde Bagge samma metodik som i avhandlingen, dvs främst komparativ statik. Större delen av studien upptas av en analys av faktorer som påverkar arbetskraftsefterfrågans storlek och sammansättning. Vad gäller arbetsutbudet förbigår Bagge de faktorer som bestämmer det totala utbudet men behandlar arbetsutbudets fördelning på olika delmarknader. Hans huvudresultat är: Förändringar i efterfrågans storlek och sammansättning leder vid ofullständig löneflexibilitet och ofullständig yrkesmässig och geografisk rörlighet hos arbetskraften till arbetslöshet.

I en avslutande del behandlas löneökningars effekter på arbetslöshet. Bagges analys och slutsatser ligger här nära

hans avhandling. (Real)löneökningar kan leda till arbetslöshet.²

Bagges undersökning är ett bidrag till teorin om arbetslöshet under jämvikt – såväl klassisk arbetslöshet (ojämvikt endast på arbetsmarknaden), som strukturarbetslöshet (förändringar av efterfrågans sammansättning) och friktionsarbetslöshet (långsam anpassning av utbudet även när det finns lediga platser).³ Bagge är själv försiktig i sina slutsatser.

”I och för sig kan denna sammanställning sålunda icke användas för att giva ett slutgiltigt svar på frågan om arbetslöshetens orsaker. Någon generellt giltig ’arbetslöshetsteori’ kan icke uppställas, och några sammanfattande konklusioner kunna här icke åstadkommas. Det är först på grundval av empiriskt konstaterade förändringar i dels arbetslöshetens omfattning och karaktär och dels med dessa sammanhängande fenomen i Sverige under ifrågavarande tid, som en sannolik bild av den undersökta utvecklingen kan framkomma.” (Bagge [1931] s 127.)

Det är viktigt att understryka att undersökningen inte behandlar konjunkturarbetslösheten, som snart kom att bli den dominerande frågan. Den behandlar faktiskt inte heller 1920-talets arbetslöshet. Bagge analyserar i stället olika renodlade former av arbetslöshet vid jämvikt i ekonomin vid restriktiva förutsättningar vad gäller arbetsmarknadens funktionssätt.

Socialförsäkringar och kommunalpolitik

Merparten av Gösta Bagges övriga arbeten har karaktären av översikter och debattinlägg. På ett par områden skrev Gösta Bagge emellertid några mer genomarbetade artiklar. Det gäller dels socialförsäkringarna, dels de kommunala taxorna.

I flera artiklar och också i ett anförande i Nationaleko-

miska föreningen behandlade han den år 1913 införda folkpensioneringen (Bagge [1913], [1913a], [1923] och [1924]). Den var utformad som en blandning av ett premiereservsystem och ett fördelningssystem. Fördelningssystemet – pensionstilläggen, syftade till en miniminivå åt alla med invalidpension (våra dagars förtidspensioner). Pensionstilläggen var inkomst- och förmögenhetsprövade. Bagge var stark motståndare till denna sammanblandning av två principer och ville renodla båda. Han menade att fördelningssystemet var fattigvård i förklädnad och också skulle uppfattas så av dem som fick pensionerna. Han underströk att inkomst- och förmögenhetsprövningen kunde påverka incitamenten till arbete och sparande, arbetsincitamenten speciellt av inkomstprövningen och sparandet av förmögenhetsprövningen. Bagges syn på socialförsäkringar finns bäst utvecklad i *Socialpolitik*, ett 300-sidigt manuskript som användes i undervisningen på Socialinstitutet. Bagge planerade att ge ut det som bok men annat kom emellan.

Bagge uppvisar en viss okänslighet i pensionsdebatten. Han ser inte att bytet av namn, från fattigvård till folkpension, och införandet av fasta belopp gav folkpensionen en annan karaktär än fattigvården.

Vad gäller de kommunala taxorna var Bagge hemtam. Redan under 1910-talet blev han fullmäktigeledamot i Stockholm och tog aktiv del i kommunalpolitiken. I sin analys av de kommunala taxorna bygger han i praktiken på en välfärdsteoretisk grund (Bagge [1922] och [1923]). Hans huvudrekommendation är att man skall använda sig av priser på kommunala tjänster och inte skattefinansiera. Undantag görs dock för bl a kollektiva varor och "merit wants" (Bagge använde naturligtvis inte dessa benämningar). Priserna skall sättas enligt en modifierad marginalkostnadsprincip. Bagge tar speciellt upp prissättning vid stora fasta kostnader och fallande marginalkostnader samt "peakload" prissättning. "Moderna" prissättningsprinciper diskuteras realistiskt med hänsynstagande till fördelningseffekter och kostnader för själva prissättningen.

Entreprenören

Gösta Bagge är som forskare främst intressant för sina studier av fackföreningarnas effekter på lönebildningen och därmed på samhällsekonomin. Som forskare finns emellertid flera från samma tid som har haft större betydelse. Som forskningsentreprenör är han däremot den klart ledande. Det är svårt att finna någon motsvarighet i den svenska nationalekonomins historia.

Bagge disputerade 1917, 35 år gammal. Med avhandlingen och en del tidigare arbeten blev han en stark kandidat för en professur och sökte också en i Uppsala. Han hade troligen fått den, men drog sig tillbaka. Gösta Bagge ville ha en professur i Stockholm.⁴ För detta arbetade han i hög grad aktivt. Tillsammans med Otto Järte utformade han åt Centralförbundet för socialt arbete (CSA) ett förslag till ett socialpolitiskt institut, ett "institut av högskolenatur" för utbildning av främst blivande tjänstemän i offentlig förvaltning. Chefen för institutet borde bli en professor i nationalekonomi med socialpolitik. Stockholms stadsfullmäktige (med Bagge som ledamot) stödde förslaget efter tillstyrkan av stadskollegiet (med Bagge som ledamot av presidiet). CSA samlade in anslag till professuren som skulle placeras vid Stockholms högskola och alltså vara kombinerad med föreståndarskapet för Socialinstitutet. Professuren inrättades och Bagge blev kallad som dess första innehavare.

Förutom sitt föreståndarskap för Socialinstitutet var Bagge tillsammans med Gustav Cassel också föreståndare för Socialvetenskapliga institutet vid Stockholms högskola. Det bestod i praktiken av en amanuens och en boksamling utöver de båda föreståndarna. Men Bagge hade andra ambitioner.

Bagge hade under 1924 varit i USA och Kanada en längre tid och då bl a träffat företrädare för Laura Spellman Rockefeller Memorial, senare införlivad med Rockefellerstiftelsen.⁵ Kontakterna utvecklades och 1925 bevil-

jades ett första anslag om 75 000 dollar till ett forskningsprogram baserat på Bagges avhandling. I dåvarande pris- och löneläge var det ett mycket omfattande anslag. År 1931 beviljades ytterligare 300 000 dollar, därav 100 000 till en ny gemensam byggnad för Socialinstitutet och Socialvetenskapliga institutet. Senare beviljades ytterligare anslag till ett bibliotek.

Forskningsresultaten kom att publiceras i en ny skriftserie *Stockholm Economic Studies*. Som tidigare påpekats förverkligades inte de ursprungliga planerna om en uppföljning av Bagges doktorsavhandling mer än till vissa delar. Viktigare blev Erik Lindahls studier av nationalinkomsten och senare Erik Lundbergs doktorsavhandling. De flesta av studierna var noggranna empiriska undersökningar av den långsiktiga ekonomiska utvecklingen i Sverige. Merparten av Stockholmskolas ekonomer var engagerade i Rockefellerprojektet: Erik Lindahl, Gunnar Myrdal, Erik Lundberg, Ingvar Svennilson och Alf Johansson. Det finns dock ingen direkt koppling mellan detta projekt och etablerandet av Stockholmskolan, snarare en indirekt – etablerandet av en forskningsmiljö.

Kopplingen är mycket klarare mellan ett annat av Bagges "projekt" och Stockholmskolas etablering.⁶ I den år 1927 startade Arbetslöshetsutredningen var Gösta Bagge den enda ekonomen bland ledamöterna. Ordförande var Gunnar Huss, en av tillskyndarna när Gösta Bagge fick sitt institut och sin professur.

I Arbetslöshetsutredningen engagerades flera av Bagges medarbetare vid Socialvetenskapliga institutet, bland dem Erik Lindahl, Gunnar Myrdal, Alf Johansson och Ingvar Svennilson. Också Dag Hammarskjöld och Bertil Ohlin knöts på olika sätt till utredningen, den senare genom Gösta Bagges direkta initiativ. Inom ramen för utredningen tillkom bl a de fyra bilagorna av Hammarskjöld, Johansson, Myrdal och Ohlin som utgör centrala arbeten inom den tidiga Stockholmskolan. På sikt innebar dessa arbeten att Bagges egen vetenskapliga position försvaga-

des. Bagge kom närmast att förknippas med de ekonomer som var aktiva motståndare till Stockholmsskolans och Keynes idéer, även om det sakligt knappast är korrekt. En bättre beskrivning är att Bagge efter mitten av 1930-talet inte deltog i den vetenskapliga debatten.

Bagge var själv väl medveten om att hans starka sida var entreprenörens. Det framgår tydligt av ett brev till Eli Heckscher.

”Jag skickade dig och några andra vänner referatet i fråga (om Socialinstitutets program), därför att Ni skulle se, att jag icke helt och hållet drönat, om jag också ej hunnit med så mycket på det vetenskapliga området, men också därför att jag uppriktigt sagt är ganska belåten och en smula stursk över vad jag där åstadkommit. Där är i själva verket det enda jag är belåten med i mitt s k livsverk – om jag nu skall vara sentimental – och det kommer jag ej att låta gå ifrån mig.” (Brev från Gösta Bagge till Eli Heckscher 8/12 1931, KB.)

Politikern

Gösta Bagge var praktiskt politiskt verksam. Under 1900-talets första decennium bildade han en klubb efter modell av den engelska ”settlement”-rörelsen. I Sverige blev benämningen ”hemgårdsrörelsen” och den avsåg framför allt verksamhet för ungdomar i åldern 15–25 år. Mer aktivt politiskt engagerad blev han i och med att han tillsammans med Eli Heckscher startade den konservativa *Svensk Tidskrift* år 1910. År 1913 blev Bagge ledamot av Stockholms stadsfullmäktige.

Under många år kombinerade Gösta Bagge forskning och politisk verksamhet. Han menade att det var möjligt att förena de båda aktiviteterna. I sin installationsföreläsning år 1921 framhöll han:

”Skiljer man samvetsgrant mellan vad som är den vetenskapliga undersökningen och var det praktiska och politiska området tar vid, då försvinner också motsättningen inom den ekonomiska forskningen.” (”Prof. G. Bagge installerad i sitt ämbete” *Dagens Nyheter* 22 april 1921.)

Under 1920-talet trappade Bagge ner sin politiska verksamhet. 1926 lämnade han sitt uppdrag i Stockholms stadfullmäktige och 1930 redaktörskapet för *Svensk Tidskrift*. I en intervju i november 1931 blev svaret på frågan om han åter tänkte bli aktiv politiker:

”– Nej, nej! Jag har inte tid. Jag har så mycket annat att göra. Men – man kan väl vara politiker utan att vara riksdagsman eller skriva i tidningar och hålla föredrag, slutar han med en min av befrielse liksom en kandidat efter en lyckligt genomgången tentamen.” (*Nya Dagligt Allehanda* 8 november 1931.)

Redan nästa år, 1932, blev Gösta Bagge invald i riksdagen och 1935 efterträdde han Arvid Lindman som ledare för högerpartiet. I och med detta lämnade han i praktiken forskningen och Stockholms Högskola. När samlingsregeringen bildades försökte han hålla sig utanför men blev nödgad att ingå. Han blev ecklesiastikminister och kvarstod i denna befattning fram tills han avgick som partiledare i december 1944.

Varför är Bagge glömd?

Gösta Bagge var en ledande gestalt inom svensk nationalekonomi i början av 1930-talet. Han var den store entreprenören som drev igenom grundandet av Socialinstitutet och förvandlade Socialvetenskapliga institutet till en stor och aktiv forskningsmiljö. Med forskningen där och den som han initierade inom Arbetslöshetsutredningen bidrog Bagge starkt till etablerandet av Stockholmsskolan. Arbe-

tet inom det Rockefellerfinansierade projektet byggde på Bagges avhandling.

Ett och ett halvt decennium senare var Bagge tillbaka vid Stockholms högskola och Socialinstitutet men nu utan inflytande på vare sig svensk nationalekonomisk forsknings inriktning, utveckling eller administration. Vad förklarar denna dramatiska scenförändring?

En förklaring är att Gösta Bagge under en tioårsperiod närmast helt lämnade forskningen. Detta räcker emellertid knappast som förklaring. Bertil Ohlin gjorde något senare detsamma utan att drabbas av en liknande glömska. Bagges politiska bana blev emellertid mindre framgångsrik än Ohlins. Högerpartiet gick tillbaka under hans tid som partiledare och flera bedömare är kritiska till hans insatser under statsrådsperioden. Ett par exempel:

”...Bagge, som var en ängslig och ganska obestämd person.” Boheman [1964], s 35.

och

”Gösta Bagge har blivit mest ihågkommen för att han hittade på uttrycket ’den svenska igelkotten’. Fö var han en gedigen träkmåns och en genomsnittlig professor i nationalekonomi.” Björk [1986] s 231.

Den negativa bedömningen av hans insatser som politiker kan ha färgat av sig på bedömningen av hans verksamhet som forskare och forskningsentreprenör. Det finns dock ännu inte någon samlad bedömning av Bagge som politiker.⁷ Klart är dock att han efter tiden som politiker inte orkade sätta igång på nytt. Han skriver endast några få artiklar fram till sin bortgång år 1951. Erik Lundberg [1951] fångar situationen i några ord: ”När Gösta Bagge efter andra världskrigets slut för några år återvände till sin gamla arbetsplats och sin professur vid Stockholms högskola hade livet gjort honom mycket trött. Han kunde inte längre knyta an till de stora traditioner han skapat under 1920-talet.”

Till en del kan glömskan bero på ämnesområdet för hans forskning. Bagges huvudsakliga bidrag avsåg ekonomisk analys av fackföreningarna och av arbetslöshet vid jämvikt, dvs annan arbetslöshet än konjunkturarbetslöshet. Depressionen under 1930-talet gjorde att hans forskningsområden hamnade i periferin. Först under senare decennier har de kommit i fokus igen, arbetslöshetsforskningen med sökteorin under 1960-talet och forskningen om fackföreningar under detta decennium.

Även den metodologi han använde i sin forskning kan ha bidragit till glömskan. Den mycket detaljerade beskrivningen av olika fall (variation av en variabel i taget) var omständlig och inte särskilt effektiv.

Till glömskan kan ha bidragit att han under 1930-talet efter hand kom i konflikt med allt fler av de ledande ekonomerna.⁸ Det gäller bl a Erik Lindahl, Gunnar Myrdal, Eli Heckscher och Bertil Ohlin, personer med vilka han tidigare haft mycket goda relationer. Orsakerna till osämjan varierar men gemensamt är i samtliga fall en kombination av betydande känslighet och bristande smidighet från Bagges sida.

I efterhand är det av Bagges egen forskning främst av handlingen som står sig. Många idéer och iakttagelser är nu allmängods och vidareutvecklade, men det finns mer att hämta. De långsiktiga konsekvenserna av hans forskningsentreprenörskap är stora. De är å andra sidan svårare att värdera.

Referenser

- Andreen, P G & Boalt, G, [1987], "Bagge får tacka Rockefeller", Stockholms universitet – Socialhögskolan. Rapport i socialt arbete nr 30.
- Bagge, G, [1905], "The Boot and Shoeworkers' Union Stamp", The Johns Hopkins University Circular, No. 6, The Economic seminary 1904–05, s 32–37.

- Bagge, G, [1909], "Organisationsväsendet och aftalen inom tryckeriindustrien". Kommerskollegium. *Arbetsstatistik A*:7 s 165–203.
- Bagge, G, [1910], "Kollektivavtal angående arbets- och löneförhållanden i Sverige". Kommerskollegium. *Arbetsstatistik A*:5.
- Bagge, G, [1913], "Folkförsäkringen". *Svensk tidskrift*, s 1–9.
- Bagge, G, [1913a], "Riksdagens viktigaste fråga" (pensionsförsäkringen). *Svensk tidskrift*, s 155–170.
- Bagge, G, [1914], "Amerikanska fackföreningsstudier". *Ekonomisk tidskrift*, s 63–68.
- Bagge, G, [1917], *Arbetslönens reglering genom sammanslutningar* (doktorsavhandling). AB Nordiska Bokhandeln, Stockholm.
- Bagge, G, [1922], "De kommunala affärsverkens tariffer". *Svenska stadsförbundets tidskrift*, s 7–15, 67–79.
- Bagge, G, [1923], "Den svenska socialförsäkringen". *Svensk tidskrift*, s 303–321.
- Bagge, G, [1923a], "Anförande vid förhandlingarna vid den skandinaviska kommunalkonferensen". *Stadskollegiet Utlåtanden och Memorial*. Nr 44 Bihang.
- Bagge, G, [1924], "Pensionsförsäkringen". *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, s 1–15, 39–44.
- Bagge, G, [1931], *Orsaker till arbetslöshet*. Bilaga 1 till Arbetslöshetsutredningens betänkande. SOU 1931:21.
- Bagge, G, [1931a], *Socialpolitik*. Anteckningar efter professor Gösta Bagges föreläsningar 1930–1931. Socialinstitutet, Stockholm.
- Bagge, G, [1933], *Kommunalarbetarnas löner i Sverige 1865–1930*. Norstedt & Söner. Stockholm.
- Bagge, G, Lundberg, E & Svernlund, I, [1933], *Wages in Sweden 1860–1930* Part 1. Stockholm Economic Studies 3a. P S King & Son, London.
- Bagge, G, [1935], *Wages in Sweden 1860–1930* Part II. Stockholm Economic Studies 3b. P S King & Son, London.
- Björk, K, [1986], *Ett krig*. Tidens förlag, Stockholm.
- Boheman, E, [1964], *På vakt. Kanslisekreterare under andra världskriget*. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Brisman, S, [1919], "Arbetslönens problem". *Ekonomisk tidskrift*, Vol 21, s 1–14.
- Carlsson, B, [1982], "Bagge, Lindahl och nationalinkomsten."

- Om 'National Income of Sweden 1861–1930"', *Meddelande från Ekonomisk–historiska institutionen*, Lunds universitet nr 27.
- Craver, E, [1986], "Patronage and the Directions of Research in Economics: The Rockefeller Foundation in Europe, 1924–1938". *Minerva*, Vol 24, No 2–3.
- Craver, E, [1990], "Gösta Bagge, The Rockefeller Foundation, and Empirical Social Science Research in Sweden, 1924–1940". Under utgivning i Jonung, L, (red). *The Stockholm School of Economics. Revisited*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gjöres, A, [1967], *Vreda vindar*. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Landgren, K-G, [1957], *Economics in Modern Sweden*, Library of Congress, Washington.
- Landgren, K-G, [1960], *Den 'nya ekonomien' i Sverige*, J M Keynes, E Wigforss, B Ohlin och utvecklingen 1927–39. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Lundberg, E, [1951], "Gösta Bagge död". *Dagens Nyheter*, 4 januari.
- Wadensjö, E, [1987], "Före Stockholmsskolan – Arbetslöshetsutredningen, Ernst Wigforss och Gösta Bagge". *Ekonomisk Debatt*, Årg 15, nr 4.
- Wadensjö, E, [1990], "The Committee on Unemployment and the Stockholm School". Under utgivning i Jonung, L, (red), *The Stockholm School of Economics Revisited*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wigforss, E, [1954], *Minnen III, 1932–1949*. Tidens förlag, Stockholm.

Noter

1. För en samtida recension se Brisman [1919], som var fakultetsopponent på avhandlingen. Brisman var också tillsammans med Cassel och Sommarin sakkunnig när Bagge blev kallad som professor.

2. Bagges analys är genomgående baserad på oförändrat penningvärde. Se t ex Bagge [1931] s 115.
3. För en lång kritisk granskning se Landgren [1961].
4. För en intressant genomgång av hur Bagge fick sin professur och sitt institut se Andreen & Boalt [1987].
5. För Bagges kontakter med Rockefellerstiftelsen och arbetet inom projektet se Andreen & Boalt [1987], Carlsson [1982] och Craver [1990].
6. Se Wadensjö [1987] och [1990].
7. För ett par mer omfattande diskussioner se Gjöres [1967] och Wigforss[1954]. Båda betonar att Bagge inte fann sig väl till rätta som statsråd i samlingsregeringen och hade svårt att fatta beslut.
8. Konflikterna går att följa i Bagges brevsamling i Riksarkivet och i motsvarande brevsamlingar för Heckscher (KB), Myrdal (Arbetarrörelsens arkiv) och Ohlin (KB).

Hugo Hegeland
Gustaf Åkerman

1888–1959

Det torde tillhöra sällsyntheten att två bröder i ett så litet land som Sverige blir professorer i samma ämne. Gustaf Åkerman, född 1888, var emellertid i början av sina akademiska studier mindre inriktad på nationalekonomi än den åtta år yngre brodern Johan. Gustaf avlade en jurkand i Uppsala, fullgjorde tingstjänstgöring 1914–17 och innehade anställning som attaché och t f 2:e sekreterare i Utrikesdepartementet 1915–18. Under denna tid återupptog han sina nationalekonomiska studier. Han disputerade 1923 på avhandlingen *Realkapital und Kapitalzins* och blev docent i nationalekonomi vid Lunds universitet året därpå, då han publicerade en andra del som behandlade dynamiska förhållanden. 1931 utnämndes han, i knivskarp konkurrens med Erik Lindahl, till professor i nationalekonomi och sociologi – en ämneskombination tillkommen för företrädaren, Gustaf Steffen – vid Göteborgs universitet.

Tiden som tingsnotarie och som attaché krävde blott en mindre del av Åkermans kreativitet och han hade inspirerats av Knut Wicksells *Über Wert, Kapital und Rente* [1893] att vidareutveckla problemet rörande det samhälleliga fasta kapitalets samverkan i produktionen med den fria arbetskraften. Han byggde därvid på Böhm-Bawerks lönefondsteori så som Wicksell utvecklat den i sina *Vorlesungen über Nationalökonomie* [1913]. Han hade dessutom starkt påverkats av J B Clarks fördelningslära och den skotsk-amerikanske nationalekonomen John Raes länge obemärkta arbete från 1834 (1905 återutgivet under titeln *Sociological Theory of Capital*). Främst analyserar Åkerman verkningarna av en bestämd relation mellan brukslön för realkapitalet och rådande arbetslön på realkapitalets fördelaktigaste livslängd, varvid han tillämpade Böhm-Bawerks sats att när arbetslönerna ökas, kommer produktionsperioden att förlängas. Åkerman visar genom att – under vissa förenklade antaganden – siffermässigt fastställa sambandet mellan årsproduktionens, arbetslönens och kapitalräntans storlek vid varje antagen kapitalmängd per capita hur en viss ”livslängd” hos varje nytillverkad maskin medför största möjliga förräntning av det i maskinen investerade kapitalet. Enligt Wicksell gör han det ”på ett synnerligen fyndigt och åskådligt sätt” (Wicksell [1923] s 150). Wicksell inleder sin ingående recension med att säga att han redan på manuskriptstadiet livligt intresserade sig för avhandlingen och ger ”författaren det vitsordet, att han med sällspord energi och konsekvens ävensom stort skarpsinne fullföljt sin allt annat än lätta uppgift” (s 145) samt att han ”lämnat ett mycket betydelsefullt bidrag till kapitalteorin”(s 157).

8-timmarsdagen och industrins rationalisering

Att Åkerman skulle engagera sig i den teoretiska debatten om verkningarna av 8-timmarsdagens införande förvånar

inte. Debatten hade initierats av Bertil Ohlin i två längre artiklar i *Ekonomisk Tidskrift* ([1924] och [1925]). Där uttrycker denne sin förvåning över att en fråga av så oerhört stor praktisk betydelse endast i ringa grad teoretiskt behandlats i syfte att söka fastställa dess inverkan på nationalinkomstens fördelning. Ohlin fann att de kapitalkonstruerande industrierna redan från början av övergångstiden borde uppvisa en ökad arbetsintensitet som till större delen kompenserade arbetsdagens förkortning, vilket Åkerman ifrågasatte. Åkerman drog slutsatsen "att 8-timarsdagens plötsliga och oförmedlade införande ej blott var till stor skada för samhällsekonomin i stort sett, utan även för arbetarna själva" (Åkerman [1925] s 268).

I en följande längre artikel – "Den industriella arbetslönens utveckling och återverkningar" [1927] – är slutsatsen att den monopolistiska lönepolitiken framkallat en reducering av efterfrågan på arbetskraft som motsvarade den förefintliga arbetslösheten. Mot detta argumenterade aktuarien Gustaf Silén, som menade att huvudorsakerna till den höga arbetslösheten var den kraftiga ökningen i de arbetsföra åldrarna samt 1921 års kris och återverkningar för vårt land. Olika uppfattningar om den av löneökningen framkallade maskinsubstitutionens återverkningar förklarar också den bristande samstämmigheten.

På Arbetslöshetsutredningens initiativ tillkallades Åkerman som sakkunnig för en utredning som fick titeln *Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar, särskilt beträffande arbetssysselsättningen* (Åkerman [1931]) där flera av de av honom och Ohlin tidigare diskuterade frågorna fick mer tillfredsställande svar. Åkermans studie är ett pionjärarbete. 22 olika företag inom skilda branscher analyseras ingående, varefter ges en utförlig systematisering.

Utgångspunkt är givetvis begreppet rationalisering, varmed Åkerman menar att den "i vidsträckt bemärkelse kan anses omfatta alla inom vederbörande företag vidtagna åtgärder, varigenom dess räntabilitet på grundval av rå-

dande priser på produkter och produktionsmedel kan höjas" (s 9). Han skiljer mellan rationalisering av drifttekniken, den inre förvaltningen samt inköps- och försäljningsverksamheten och kallar det förstnämnda slaget för *merkantil rationalisering* och de båda sistnämnda *intern rationalisering*.

Slutsatsen blir att vid en sluten marknad leder mekaniseringen till en viss bestående arbetslöshet, medan arbetslöshet som uppstår till följd av att övriga rationaliseringsformer i stort sett absorberas genom den samtidigt åstadkomna måttliga produktionsökningen inom vertikalgrenens samtliga etapper. För exportindustrier eller hemmamarknadsindustrier med effektiv utländsk importkonkurrens blir verkningarna betydligt gynnsammare. En mekanisering kan då t o m leda till en ökning av arbetarantalet, inte blott i berörda branscher utan i hela branschen, vertikalt sett.

Näst mekanisering har produktion i större skala oftast förekommit som rationaliseringsfenomen. Till viss del har mekaniseringen drivits fram av de starka lönehöjningarna sedan början av 1920-talet men rationaliseringen anses ha sin väsentliga grund i en ny psykologi hos företagsledarna, som tycks ha vaknat upp inför förändringen. Professor Sven Brisman skrev fö i sin recension av utredningen (*GHT* 1932-07-20) att många vetenskapsgrenar skulle må gott av en grundlig rationalisering, inte minst nationalekonomin!

Oaktat Åkerman disputerat på en högteoretisk avhandling blev han alltmer intresserad av faktiska, tekniska produktionsförhållanden. I artikeln "Olika automatiserings-etapper" [1956] påpekas att ett stort svalg etablerat sig mellan nationalekonomi och teknik vilket fått allt ofördelaktigare teoretiska och praktiska konsekvenser. Följden hade blivit "att den nationalekonomiska allmänna produktionsteorin sedan ett halvsekel råkat in i ett tillstånd av allt mer utpräglad stagnation" (s 141). Artikeln innehåller en rad konkretiseringar av olika automatiseringsetapper som

varje produktionstekniskt intresserad ekonom än idag har god behållning av att läsa.

I ett något senare inlägg om spindelvävsteoremet kritiserar H Schultz, J Tinbergen, O Ricci och P Samuelson för att de inte skiljer mellan utbudsförhållanden på kort och på lång sikt utan antar en given utbudskurva (Åkerman [1957]). Även Erik Lundberg och Erich Schneider kritiserar, låt vara att deras antaganden något skiljer sig från de förstnämndas. Åkerman visar att det kända teoremet kan tillämpas endast i mycket begränsad utsträckning och då blott på industriella produktionsprocesser och inte agrara.

Ekonomisk politik

Studien *Mjölkgregeringen* [1937] tillkom på eget initiativ och hade sin rot i Åkermans starka krav på förnuft i näringspolitiken men också i hans starka rättskänsla. All erfarenhet av regleringen visade att hela systemet behövde revideras och regeringen tillsatte i mars 1933 en utredning. Trots att den tidigare ställt sig avvisande mot mjölkgregeringen ingicks den s k kohandeln mellan Socialdemokrater och Bondeförbundet, innebärande att hela jordbruksregleringen accepterades.

En förutsättning för att denna helomvändning skulle godtas var uppenbarligen mjölkgregeringens ytterst invecklade och svårförståeliga natur, som medförde att endast ett fåtal personer i och utanför riksdagen begrep sammanhangen. De personer som borde satts i stånd att på ett mera opartiskt och opåverkat sätt bedöma och kontrollera mjölkgregeringen, framför allt riksdagens övriga ledamöter, var i realiteten ur stånd att utöva sina nyttiga funktioner, avslutar Åkerman sin sammanfattning. Åkerman understryker att varje näringsgren, som genom statsmakternas försorg överlämnats till en privatmonopolistisk organisation, borde vara föremål för en fortlöpande kontroll och dirigerings från riksdagens sida. Detta hade emellertid för-

svårats – för att inte säga omöjliggjorts – genom riksför-
 eningens bristfälliga redovisning av mjölkregleringen ”vil-
 ket innebär ett allvarligt avsteg från de demokratiska hu-
 vudprinciperna” (s 250). Han föreslår därför ett reformpro-
 gram vad gäller årsberättelsernas innehåll och publicering
 och påpekar att det principiellt är ”oriktigt, att den enda
 utförliga berättelsen rörande en invecklad näringsreglering
 skall utformas uteslutande av det privatmonopolistiska
 organ, som satts att i sitt eget intresse sköta densamma”
 (s 251).

Åkerman intresserade sig också för andra näringslivsfrå-
 gor, för skattefrågor – särskilt företagsbeskattningen –
 och under sin emerititid särskilt för bostadsmarknadens
 problem. Han bidrog med ett inlägg i *Ekonomisk Tidskrift*
 om bostadsefterfrågans inkomstkänslighet och om dess
 priskänslighet (Åkerman [1957]), följd av ”Befolknings-
 ändringar och bostadsekonometri” (Åkerman [1959]), där
 han kritiskt granskar bidrag från G Albinsson, R Bentzel
 och S Rydorff och kräver att seriösa ekonometriska be-
 handlingar av olika konsumtionsområden regelmässigt
 borde innehålla korta framställningar av den använda ma-
 tematiska regressionsapparaten. I ett diskussionsinlägg i
 samma tidskrift [1958] hade han dessförinnan ingående
 granskat de förutsättningar som bör läggas till grund för
 sådana ekonometriska undersökningar som Bentzel m fl
 [1957] utfört i studien *Sveriges privata konsumtion*
 1931–55.

Penningpolitik, valutapolitik och allmän prispolitik till-
 hörde också Åkermans intresseområden. Han ifrågasatte
 Erik Lindahls uppfattning att man efter andra världskri-
 gets slut borde acceptera en prisnivå på mellan 125 och 130
 (1938=100). Åkerman menade att det skulle ”på ett svårt
 och omotiverat sätt kränka alla redan år 1939 existerande
 långivares intressen” ([1943] s 249) och föreslog att pris-
 nivåhöjningen begränsades till högst 10 procent! Redan
 år 1921 skrev han om ”Inflation, penningmängd och rän-
 ta” (Åkerman [1921]) och byggde bl a på Wicksells teori

om undernormal ränta samt David Davidsons inflationsanalys. Avslutningsvis föreslår han, med utgångspunkt från Wicksells formulering av kvantitetsteorin, en omformulering innebärande att teorin riktigare borde kallas proportionalteorin.

Sysselsättningsproblemet

Åkerman var, som framgått, tidigt intresserad av sysselsättningsproblemet och blev djupt besviken på Keynes *General Theory* [1936] som enligt hans uppfattning till större delen rörde sig med mycket godtyckliga och oklara förutsättningar och ett stort antal förvirrande begreppsglidningar:

”Långt ifrån att bokens anseende därigenom minskats har det i stället ökats. Var och en, som omfattar författarens praktiska konklusioner och recept, har i boken kunnat inlägga sina egna teoretiska uppfattningar. Kritiken av boken har åter haft det svårt av det skälet, att nästan ingen riktigt vet vad författaren på avgörande punkter menat. Parallellen Marx och hans *Das Kapital* är i dessa avseenden påfallande.”

Det citerade — påminnande om J Schumpeters kritik — återfinns i *Engelsk arbetslöshet och arbetslöshetspolitik* (Åkerman [1947] s 9) vars huvudsyfte är att förklara den särskilt under 1930-talet bestående arbetslösheten i England. Enligt Keynes berodde arbetslösheten på ett för stort sparande, vilket Åkerman betvivlade. Han visar att orsakerna till den engelska arbetslöshetens ökande omfattning under mellankrigstiden i stor utsträckning var av historisk natur och låg långt tillbaka i tiden.

Åkermans starkt kritiska inställning till Keynes föranledde Gösta Rehn till en mycket polemisk recension (Rehn [1948]) vilken enligt min uppfattning är klart orättvis. Rehn ursäktar sig med att boken i många delar är starkt

polemisk, vilket jag efter förnyad genomläsning har svårt att förstå. Att vara polemisk betyder ju att vara stridslysten. Åkermans arbete är i huvudsak en mycket objektiv framställning och Rehn avslutar sin ingående recension med att erkänna "att man i Åkermans bok har tillfälle att lära sig åtskilligt om arbetslöshet i allmänhet liksom om den engelska arbetslösheten" (s 184) inte minst vad beträffar analysen av arbetslöshetens typologiska utveckling och orsaker.

Rehn har dock rätt i ett par kritiska anmärkningar vad gäller Åkermans slutsats rörande omflyttningsarbetslöshetens omfattning, begreppet irreell arbetslöshet, dvs statistisk missvisning, samt möjligheterna för de arbetslösa i "depressed areas" i norr att genom omflyttning få sysselsättning i södra England. Han har också fog för sin invändning att man inte, som Åkerman menar, genom att studera statistik över sparandets utveckling kan dra några slutsatser om i vilken utsträckning en tendens till översparande i förhållande till investeringarna är orsaken till bestående arbetslöshet.

Vad Åkerman bl a visar med sin studie är att Keynes konjunkturrella underkonsumtionsteori inte förklarar den omfattande arbetslösheten i mellankrigstidens England. Den direkta kritiken av Keynes sysselsättningsteori omfattar blott några sidor av boken. Och det är tack vare "en utförlig analys av arbetslöshetens sammansättning och olika yttringar, dess längd för olika individer, säsongväxlingarnas inverkan osv" (s 18) – för att använda Rehns egna ord när han återger Åkermans utgångspunkt för kritiken av Beveridges uppskattning av "arbetslöshetsminimum vid full sysselsättning" – som Åkerman på mig verkar helt övertygande.

Utbildningspolitik

Bröderna Åkerman var inte bara mycket allmänbildade och med stora språkkunskaper – diplomatbarn som de var

– utan också allmänpolitiskt intresserade. De deltog flitigt i debatten, bl a den utbildningspolitiska. Redan år 1920 föreslog Gustaf Åkerman en utbildning för domstols- och administrativa jurister, vilken i sina huvuddrag var nära identisk med vad den juridiska och socialvetenskapliga utbildningskommittén långt senare föreslog (SOU 1953:15 och 16). Till förslaget hade han stimulerats av ett par riksdagsmotioner, vari anhölls om en utredning om på vilket sätt man skulle kunna förändra ämbetsverkens organisation och arbetssätt för att uppnå en effektiv begränsning av statens administrationskostnader. Åkerman anförde särskilt att de blivande förvaltningstjänstemännen i sin ämbetsexamen erhöll alltför ringa ekonomisk och statsvetenskaplig kunskap. Hans förslag innebar att efter tre års inledande studier skulle en tids praktisk tjänstgöring följa. Därefter skulle studierna återupptas och ledas fram till en judiciell resp administrativ licentiatexamen som skulle "få avsevärd likhet med den pedagogiskt och praktiskt alldeles riktigt konstruerade medicinska utbildningen" (Åkerman [1920] s 365).

I vissa enskildheter var Åkerman kritisk mot kommitténs förslag, bl a att nationalekonomi skulle studeras i 20 och inte i 30 veckor. Samuelsons *Economics* [1948], som fördes fram som lämplig lärobok, ansåg han vara absolut olämplig för allt annat än populära studier. Han beskrev den som en samling osammanhängande "short stories", utbristande: "Vilken utomordentlig röra!" (Åkerman [1953] s 229). (Parentetiskt kan nämnas att Åkerman i en längre artikel i *Svenska Läkartidningen* [1957] gjorde formligen mos av Freuds driftlära genom att blott sammanställa dennes många motstridiga teser.)

Åkerman betonade alltid vikten av att vissa icke ekonomiska studier föregått de nationalekonomiska, framför allt studiet av statistik, inkl befolkningslära. Det förvånar därför inte att han engagerade sig även i debatten om gymnasiet och realskolan, där han bl a delade uppfattningen att det rådde överproduktion av studenter! Han betonade

också vikten av ståndscirkulation nedåt. Eftersom en studentutbildad fader även ville se en mindre begåvad son ta studentexamen i stället för att nöja sig med realexamen, föreslog han en förbättring av denna examens "värde och reputation" (Åkerman [1941] s 216–217) och var tidigt ute med att föreslå inrättandet av en social linje mellan gymnasiets real- och latinlinjer. En sådan skulle i hög grad lämpa sig som underlag för studier till statsvetenskaplig examen och annan socialvetenskaplig utbildning liksom för studier vid handelshögskolor (Åkerman [1942]).

Även lärarens roll vid universiteten diskuterade Åkerman engagerat, liksom brodern, och pläderade för införandet av biträdande lärare [1945]. De nya lärarna borde betecknas undervisningsassistenter samt borde ha kvalificerat betyg på sin licentiatavhandling. Prövningen vid denna examen borde utvecklas mot de villkor som gällde för doktorsgraden och avhandlingen utges i större antal exemplar samt vara allmänt tillgänglig för övriga lärare och för studerande vid ifrågavarande högskola. Därigenom skulle licentiatexamen bli ett slags doktorsexamen i likhet med ett flertal andra länder – en utveckling som senare förverkligats.

Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin väckte år 1938 en motion i riksdagen om en förstärkning av den socialvetenskapliga forskningsorganisationen vid universiteten. Där nämndes bl a att det vid de stora universiteten på kontinenten i allmänhet fanns fyra eller fem professurer i nationalekonomi – i Paris och Cambridge det dubbla antalet och vid flera större universitet i USA ett tjugotal – medan det i Sverige då fanns blott åtta stycken, varav hälften i kombination med antingen finansrätt, finansvetenskap, socialpolitik eller konjunkturforskning. Åkerman tog upp frågan nära tjugo år senare och menade att tiden i hög grad var mogen för vårt land att följa denna utveckling [1956]. Närmast till hands låg att förverkliga det i socialvetenskapliga forskningskommitténs betänkande (SOU 1946:81) uppställda målet om två professurer i varje humanistisk sektion. I sin

argumentering åberopade han Eli F Heckscher, som nämnt att på nationalekonomin kunde tillämpas samma omdöme som Fredrik II uttalat om sin preussiska stat, att den var "une royaume de frontières", vilket innebar att man inom nationalekonomin måste använda ovanligt många olikartade vetenskapliga metoder.

I Universitetsutredningens betänkande (SOU 1957:24) framfördes uppfattningen att professorernas undervisning i första hand borde fullgöras genom handledning och seminarieundervisning på licentiand- och doktorandnivå, en tanke som Åkerman tidigare rekommenderat [1945]. Dock ställde han sig tveksam från både allmänakademisk och statsfinansiell synpunkt till det stora behov av nya biträdande lärare som enligt betänkandet skulle följa. Han förordade att man befrämjade utarbetandet av kompendier och läroböcker, lämpliga för de lägre akademiska studierna (Åkerman [1944]). Själv författade Åkerman ett flertal kompendier samtidigt som han främst föreläste om sådant som ej gick att läsa sig till i litteraturen.

Trots sitt stora pedagogiska intresse hade Åkerman blott tre doktorander – Ivar Sundbom, som dock utarbetat sin avhandling under företrädarens, Gustaf Steffen, tid; Ingemar Gehard och undertecknad samt tre licentiatier – Tor Fernholm, Erik Ambjörn och Hans Hagnell. Ambjörn disputerade senare för Åkermans efterträdare, Ivar Sundbom. Som tentator ansågs Åkerman mycket fordrande. Tentamina ägde vanligtvis rum i hans bostad då tentanden först fick ett par skriftliga, större frågor att begrunda och därefter fick föredra ett längre svar, varvid denne snabbt blev avbruten vid minsta oklarhet, allt medan Åkermans mera mänskliga sidor effektivt doldes. Gustaf Åkerman gick ur tiden 1959.

Referenser

- Bentzel, R m fl, [1957], *Sveriges privata konsumtion*. Industriens utredningsinstitut, Uppsala.
- Brisman, S, [1932], "Den industriella rationaliseringen". *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, den 20 juli 1932.
- Keynes, J M, [1936], *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. MacMillan, London.
- Lindahl, E, [1943], "Sveriges penning- och prispolitik efter kriget. Några synpunkter". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 45, s 91–105.
- Ohlin, B, [1924–25], "Åttatimmarsdagens ekonomiska verkningar". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 26, s 191–218 och nr 27, s 65–94.
- Rae, John, [1834], *Statements of Some New Principles on the Subject of Political Economy*, utgiven 1905 av Hilliard, Gray & Co, Boston.
- Rae, John, [1905], *The Sociological Theory of Capital*, utg av C W Mixter. MacMillan, New York.
- Rehn, G, [1948], "Polemik om arbetslöshetspolitik!". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 50, s 179–184.
- Samuelson, P A, [1948], *Economics*. McGraw-Hill, New York.
- SOU 1946:81, *Akademiska lärarbefattningar samt anslag till den vetenskapliga utbildningen m m*.
- SOU 1953:15–16, *Den juridiska och samhällsvetenskapliga utbildningen*.
- SOU 1957:24, *Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen*.
- Wicksell, K, [1893], *Über Wert, Kapital und Rente*. Jena.
- Wicksell, K, [1913], *Vorlesungen über Nationalökonomie*. Band 1. Jena.
- Wicksell, K, [1923], "Realkapital och kapitalränta" med "Tillägg. Matematisk behandling av det Åkerman'ska problemet". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 25, s 145–180.
- Åkerman, G, [1920], "Om statstjänstemännens utbildning". *Svensk Juristtidning*, nr 5, s 360–368.
- Åkerman, G, [1921], "Inflation, penningmängd och ränta". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 23, s 143–162.
- Åkerman, G, [1923–24], *Realkapital und Kapitalzins*. Stockholm.

- Åkerman, G, [1925], "Teoretiska anmärkningar rörande 8-tim-marsdagen". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 27, s 251–269.
- Åkerman, G, [1927], "Den industriella arbetslönens utveckling och återverkningar". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 29, s 31–86.
- Åkerman, G, [1931], *Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar*. SOU 1931:42, bil 3.
- Åkerman, G, [1937], *Mjölkgregeringen*. P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Åkerman, G, [1941], "Gymnasiet och realskolan". *Pedagogisk Tidskrift*, nr 77, s 203–222.
- Åkerman, G, [1942], "Gymnasiets linjedelning". *Pedagogisk Tidskrift*, nr 78, s 1–19.
- Åkerman, G, [1943], "Vår prispolitik efter kriget". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 45, s 242–257.
- Åkerman, G, [1944], "Högskolearbetets rationalisering". *Universiteten i en ny värld*, utg av M Allwood, KFs förlag, Stockholm, s 60–83.
- Åkerman, G, [1945], "Högskolornas biträdande lärare". *Svensk Tidskrift*, nr 32, s 554–557.
- Åkerman, G, [1945], *Akademisk forskning contra undervisning*. *Svensk Tidskrift*, nr 32, s 115–119.
- Åkerman, G, [1947], "Engelsk arbetslöshet och arbetslöshetspolitik". Gumperts Förlag, Göteborg.
- Åkerman, G, [1953], "De samhällsvetenskapliga examensförlagen". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 55, s 223–235.
- Åkerman, G, [1955], "Socialvetenskaplig examen". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 57, s 49–64.
- Åkerman, G, [1956], "Bostadsefterfrågans inkomstkänslighet". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 58, s 1–23.
- Åkerman, G, [1956], "Nationalekonomiska dubbelprofessorer!". *Samhällsvetaren*, nr XIV, s 1–3.
- Åkerman, G, [1956], "Olika automatiseringsetapper". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 58, s 141–167.
- Åkerman, G, [1957], "The Cobweb Theorem: A Reconsideration". *Quarterly Journal of Economics*. Vol. LXXI, s 151–160.
- Åkerman, G, [1957], "Freuds driftlära". *Svenska Läkartidningen*. Årg 54, nr 14, s 1092–1107.
- Åkerman, G, [1957], "Bostadsefterfrågan och dess priskänslighet". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 59, s 127–154.

Åkerman, G, [1958], "Konsumtionens ekonometri". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 60, s 266–281.

Åkerman, G, [1959], "Befolkningsändringar och bostads-ekonometri". Bil till *Ekonomisk Tidskrift*, nr 6, s 1–28.

Jan Petersson

Erik Lindahl

1891–1960

Den vithårige, något satte mannen stod lutad mot relingen och såg hur passagerarfartyget gled ut ur Hoek van Hollands hamn. Myllret av flyktingar hade redan vuxit sig stort vid denna betydelsefulla utskeppningspunkt och än större skulle det bli de närmaste åren. Det var nämligen på nyåret 1934. Framför professor Erik Lindahl låg en drygt tre veckor lång Englandsvistelse med London men även Cambridge som besöksorter. Man såg i ekonomkretsar fram emot den svenska kollegans besök. Han förväntades ge några föreläsningar och träffa ekonomer som Richard Kahn, John Maynard Keynes, Joan Robinson och inte minst John R Hicks. Hans ärende var att göra en första sondering av intresset för att några av hans skrifter blev tillgängliga på engelska.

Till skillnad från sina tio år yngre kollegor Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin, som gärna konverserade i breda säll-

skap, föredrog han ett lågmäلت samtal på tu man hand. Englandsresan skulle dock påtvinga honom de två kollegornas paradroller. Vid tillfället var han också den internationellt minst kände. Ohlin hade redan blivit uppmärksammas i England och brevväxlat med Keynes om ekonomiska spörsmål.

Lindahl hade varit i London tidigare. Nu var emellertid hans ställning en annan. Man emotsåg honom som svensk professor på officiellt besök med den tyngd det gav. Han var professor vid Göteborgs handelshögskola. Stolen hade varit hans ordinarie sedan halvårsskiftet 1932. Karriären hade gått honom väl i händerna de senaste åren. Egentligen hade bilden ändrats radikalt.

”Den permanente docenten”, som Erik Lundberg med sin spetsiga penna benämnt honom, hade fått se två professurer som han eftertraktat gå sig förbi. År 1925 hade professuren i Köpenhamn gått till den unge Ohlin och 1930 hade Gustav Åkerman slagit ut honom i Göteborg. Speciellt det senare tog honom hårt. Därför var det välkommet när Gunnar Silverstolpe oväntat begärde avsked i Göteborg och han kallades dit. Artighetsvisiten hos Åkerman kunde Lindahl också med lättnad se ställas in till följd av dennes kroniska sömnlöshet. Han undgick att påminnas om den gjorda rangordningen vilken hade smärtat honom.

Som utomstående måste man dock uppfatta hans karriär som framgångsrik. Att vid ett flertal tillfällen upprätthålla professurer och vid 41 års ålder kallas till en egen är inte särskilt vanligt i akademiska sammanhang. Därefter var fortsatt framgång också given. ”Vid lediga professurer tävlade universiteten om L” (Lundberg [1982] s 194).

Personen och vetenskapsmannen

Ett mönster i Erik Lindahls vetenskapliga arbeten är allmängiltigt för vetenskapsmän. För det första präglas hans inriktning av den ”vetenskapliga miljön”. Han möter ett

arv av tankebanor och en forskningsfront när han träder in på scenen. Under 1910- och 1920-talen var det naturligt att som svensk försöka gå vidare i den ekonomiska teorin med Knut Wicksells arbeten som bas. Kanske kan man säga att detta blev mest tydligt hos just Lindahl. Uppgiften passade honom också synnerligen väl, om man får tro Ohlin. Denne påpekar att Lindahl hade stor förmåga att bygga vidare på andras arbeten och att han saknade det "ovetenskapliga originalitetsjakt som vill finna på allting själv" (Ohlin [1960] s 2).

För det andra formar vetenskapsmannen ett förhållningssätt färgat av egna upplevelser. Här handlar det om en personlig process och den blir nog mest tydlig först vid en betraktelse i efterhand.

Erik Lindahls far, Carl, hade sina rötter i Karlskrona. Han var son till en flaggkonstapel vid flottan. I Carls föräldrahem fanns en stark ambition att sönerna skulle nå framgång. Med en "Lekholmsk" träffsäkerhet försågs de med god utbildning och avancerade socialt. Carl själv hade läst juridik. Av försörjningsskäl tvingades han avbryta studierna när han tidigt bildade familj. Han tog då anställning vid Fångvårdsstyrelsen.

Den framgångsformel som predikats i Carls hem hette i hög grad arbetsmoral. Denna inställning förde Carl med sig till det egna hemmet och barnen. Erik och hans syskon var strängt hållna. De skämtade själva senare sinsemellan om hur Gustaf Hellströms romanfigur personifierade fadersarvet. Det förklarar till en del den självkritiska attityd som i hög grad karaktäriserade Erik själv. Han kände sig ofta otillräcklig och beundrade dem i sin omgivning som innehade den riktigt stora arbetsförmågan.

Modern, Carolina, var herrgårdsfröken från Södermanland ur den gamla köpmans- och godsägarläkten Arfwedson. Hon hade mött sin make när denne tjänstgjorde som syskonens informator vid fädernegodset Åstorp. I denna gren av Eriks släkt fanns vetenskapliga anor. Carolinas farfar, Johan August Arfwedson, hade som kemist fram-

gångsrikt samarbetat med Berzelius.

Eriks mor påverkade andan i hemmet genom en generös och idealistisk syn på tillvaron. Moderns inställning präglade också Erik för vilken ordet livshållning kom att betyda mycket. Han saknade hela livet ambitionen att framhäva sig själv. Ett uttryck för samma modesta inställning var att han noga övervägde ersättningen för sina tjänster. Vanligen var hans anspråk blygsamma.

Carl Lindahl var under Eriks ungdomsår fängelsedirektör i Jönköping. Erik fick ibland vikariera för fadern. Pojken och ynglingen fick på nära håll möta och se tragiska levnadsöden. Det är troligt att erfarenheterna försåg honom med förmågan att förstå och viljan att sätta sig in i andras problem. Denna egenskap hos honom har omvittnats av kollegor och lärjungar. Här fanns en allvarsam sida. Samtidigt saknades inte humorn. Stundom hade Erik Lindahl ett litet retsamt sätt.

Morfadern på Åstorp motsatte sig till en början Carolinas giftermål med den fattige studenten. När han ställdes inför fullbordat faktum uteblev emellertid inte hemgiften. Carl och Carolina bestämde att pengar skulle avsättas till barnens utbildning. Mottot var bildning. Carl som bedrev affärstransaktioner vid sidan av arbetet inom fångvården hade emellertid inte lyckan med sig i dessa. Ambitionerna kunde inte helt förverkligas för de yngre barnen. Planerna fullföljdes dock för äldste sonen Erik. Han fick som ung student läsa franska i Grenoble, och vilken nationalekonom kan som Erik Lindahl vid sidan av detta ämne i sin fil kand räkna in teoretisk filosofi och romanska språk?

Utmärkande för Lindahl som ekonom är att han var både teoretiker och praktiker. Som teoretiker förde han ständigt en inre dialog med sina praktiska kunskaper. Det är min uppfattning att han återkommande brottades med avvägningen mellan det teoretiskt stringenta och det praktiskt relevanta. Typiskt för honom är att han konsekvent väljer det förstnämnda när ett val måste göras.

Hans inriktning mot teorins primat förstås lättare om vi

tänker tillbaka på dåtidens utgångspunkter. Empirismen slog igenom först under 1930-talets slut. Det är tydligt när man läser Lindahl att han inte utgår från en sådan uppfattning. Lindahl hänvisar till John Elliot Cairnes och Lionel Robbins när han skall ange en inriktning som passar honom. Följdriktigt betonar Lindahl att den primära forskningsuppgiften är att utarbeta generella strukturer och genomföra begreppsutredningar. Den senare uppgiften gav utrymme åt hans "systematiska begåvning" (Svennilson [1960] s 22). Vad beträffar den förra var han som bekant inte ensam om att arbeta på att konstruera en *General Theory* på trettioalet.

En framgångsrik disputation

Erik Lindahl skrev sin doktorsavhandling om skatteprinciper inom ämnesområdet finansvetenskap vid den juridiska fakulteten. Disputationen ägde rum i december 1919, och Lindahl hade nyligen fyllt 28 år. Som brukligt var vid den tiden skrevs avhandlingen på tyska. Innehållet i *Die Gerechtigkeit der Besteuerung* förtydligades med undertiteln "Eine Analyse der Steuerprinzipien auf Grundlage der Grenznutzentheorie". Knut Wicksells *Finanztheoretische Untersuchungen* var den mest betydelsefulla inspirationskällan.

Lindahl hade aldrig Wicksell som lärare under de nio studieåren i Lund fram till disputationen. Vid tiden för de högre studierna hade denne redan pensionerats och flyttat till Stockholm. Emil Sommarin blev istället hans handledare och vän. Wicksell kom emellertid att ge synpunkter på avhandlingen när denna förelåg i korrekturform.

"Bäste Herr Licentiat!" Så inleder Wicksell ett första svar (13 maj 1919) på en förfrågan av Lindahl om att läsa ett korrektur av boken åt honom. Wicksell lovar detta. Redan i ett brev veckan efter (21 maj) presenterar Wicksell de ekvationer med tillhörande figur som Lindahl kom

att ta in i avhandlingen som not på s 90. Han har då också kunnat bilda sig en uppfattning om boken och skriver: "Er bok vittnar ju om en kolossal beläsenhet – hoppas Ni får glädje av den. Jag skall med nöje, om Ni så vill, genomläsa även de följande arken."

Wicksell blev också fakultetsopponent. Tillsammans med den nöjde Sommarin kunde han, trots visst motstånd från den mer juridiskt inriktade delen av betygsnämnden, få avhandlingen betygsatt med det höga betyget a, som med marginal berättigade till docenttitel.

En tredje gång då Wicksell visar sin uppskattning av Lindahl är några år senare i professorsstriden med Ohlin. När utnämningen inte var given måste de konkurrerande, enligt den tidens regel, författa en s k konkurrensavhandling. De sökande skulle i detta fall få tre månader på sig (15 maj till 15 augusti) för att skriva om "Verkningarna av arbetstidens förkortning". Den 30 augusti 1924 har Wicksell läst Lindahls bidrag och fäller omdömet att det i sitt nuvarande skick är mycket förtjänstfullt. Ohlin erhöll professuren men någon tröst för Lindahl var det kanske att Wicksell värderat honom högt. I samma brev skriver Wicksell: "Att Ohlins prestanda skulle uppväga dina, har jag svårt att föreställa mig."

Lindahl och beskattningsteorin

Beskattningens fördelning och omfattning kan vägledas av olika principer. Två viktiga sådana, dryftade i en flersekelgammal diskussion, är intresseprincipen och förmågeprincipen. Enligt den förra skall skattens omfattning och fördelning grundas på medborgarnas intresse av den medelst skatten finansierade offentliga verksamheten. Denna princip har en naturrättslig förankring och utifrån denna kan en samhällsordning, byggd på sociala kontrakt, upprättas vad beträffar produktionen av kollektiva nyttigheter. Förmågeprincipen å andra sidan anger att skattens fördelning,

när väl omfattningen är fastställd på något sätt, grundas på medborgarnas förmåga att betala.

Wicksell utvecklade intresseprincipen. Lindahl tar ställning för samma princip. Samtidigt menar han att motsättningarna mellan de två inte får överdrivas. Han skriver. "Vid en riktig tolkning av ifrågavarande principer visar sig nämligen att de inte står i motsats till varandra. Intresseprincipen är den allmänna teoretiska normen för beskattning, medan förmågeprincipen är en skattemaxim av praktisk art." (Lindahl [1919] s 11 – fri översättning.)

Intresseprincipen skall ses i ett beskattningssammanhang som består av två steg, anför Lindahl och Wicksell före honom. För det första måste en rättvis utgångspunkt (egendomsfördelning) tillskapas. I detta syfte används socialpolitisk beskattning. Därefter kan intresseprincipen få verka, menar de två, förutsatt att individerna har lika makt. Härmed uppnås att fördelningen och omfattningen av kollektiva nyttigheter kan betraktas som ett neutralt, finansvetenskapligt problem. När Lindahl hyser uppfattningen att intresseprincipen i praktiken närmar sig förmågeprincipen grundar han det på hur individers värderingar för kollektiva nyttigheter formas. Då värderingar beror på intresse för och kapacitet till beskattning kommer individer med höga inkomster normalt att vara beredda att betala mest för dessa nyttigheter.

Lindahls noggranna Wicksellstudier i ämnet beskattningsteori har föranlett Otto Steiger att utnämna honom till Wicksells förste egentlige elev (Steiger [1987]).

Det nya i Lindahls behandling av intresseprincipen är först och främst den neoklassiska formen och marginalnyttoresonemangen. I detta avseende var Lindahls avhandling banbrytande. Samtidigt blev hans analys, genom sin utformning som marknadslösning, något orealistisk och det är svårt att se hur den praktiskt skall tillämpas. Ett problem utgör också maktaspekten, eller mer konkret förhandlingsstyrkan. Hur vet man att den är lika för individerna?

Lindahls lösning har liksom skattefördelningen nämnts efter honom. Internationellt är Lindahllösningen och L(indahl)-priser numera vedertagna begrepp. Det förhåller sig emellertid som Lundberg påpekat: "L:s analys av beskattningens rättviseproblem förblev nästan helt glömda under en lång period. Det var först under 1950-talet som L:s principer och teorier av 1919 blev i hög grad beaktade inom den internationella litteraturen" (Lundberg [1982] s 195). Lindahl uppmärksammades på nytt av Richard A Musgrave och Paul A Samuelson, vilka är pionjärer inom den moderna teoribildningen kring den offentliga sektorns finansiering. Som ett synligt bevis för erkännande översattes och publicerades delar av Lindahls avhandling i *Classics in the Theory of Public Finance* (Musgrave & Peacock [1958]).

Lindahl gjorde inte heller mycket för att hålla intresset för avhandlingen vid liv. Han publicerade visserligen två mindre bidrag 1921, respektive 1928, det senare på tyska (också i "Classics"), men när Myrdal i *Vetenskap och politik i nationalekonomin* från 1930 framförde invändningar mot hans ansats, främst då uppdelningen i två steg, dröjde han till 1959 med att publicera ett genomarbetat svar i en festskrift tillägnad Ohlin.

Att Myrdal fick vänta på Erik Lindahls svar var inte en följd av bristande intresse. Visst kom nya uppgifter i vägen i form av teoretiska utmaningar och praktiska uppdrag, men beskattningsteori låg honom varmt om hjärtat livet ut. I stället är det kanske det mest extrema exemplet på en egenhet hos honom. Lindahl ogillade att forcera fram tankar och slutsatser. Tankearbete är ett slags "organisk process" kunde han själv uttrycka det. Han upplevde att slutsatser måste mogna fram.

Makro- och penningteoretiker

Lindahls bidrag till beskattningsteorin hade ännu 1934 inte givit honom ett internationellt rykte. När Erik Lindahl väl-

komnades till England, var det som makroekonom med inriktning mot penningteori. Trots att *Penningpolitikens mål*, färdig sommaren 1924, och *Penningpolitikens medel*, färdig våren 1929, inte översatts till engelska hade de gett visst eko utomlands. Wicksells penningteori fördes framåt, sades det, och det var svenskarna som kunde Wicksell bäst.

Penningpolitikens mål analyserar, som titeln anger, i vilka syften penningpolitiken bör användas. Kontroversen mellan Davidson och Wicksell huruvida prisnivån skall, som Wicksell förordade, hållas konstant eller som Davidson förordade, varieras i omvänd proportion till produktivtetsutvecklingen, penetreras av Lindahl. Något överraskande ansluter sig Lindahl inte till läromästarens utan till Davidsons rekommendationer. Skälet är att Davidsons norm syftar till att undvika hasarbetonade fördelningsförändringar. En penningpolitik som följer normen garanterar på så vis rättssäkerhet och förtroende, vilket Lindahl såg som ett huvudmål.

En grundläggande ekvation i Lindahls teoridel i *Penningpolitikens medel*, vars syfte är att förklara prisnivån, har formen:

$$E(1-s) = P \times Q$$

E står här för nominell nationalinkomst, s för sparkvot, P för ett prisindex för varor och tjänster och Q slutligen för konsumtion av varor och tjänster (Lindahl [1930] s 12).

Prisnivån förklaras i formeln av relationen mellan utbud och efterfrågan på konsumtionsvaror och tjänster. Detta överensstämmer med Wicksells utgångspunkt. Den vänstra sidan av likheten ger Lindahl emellertid en ny form genom att föra in nationalinkomstens fördelning. Parametern s kan ses som en motsvarighet till Keynes "sparbenägenhet". Monetär jämvikt förutsätter att inkomster omfördelas till den punkt där sparande och investering blir lika. Detta är den första av normalräntans tre funktioner. Den andra är att upprätthålla stabil prisnivå. För det tred-

je måste också Wicksells jämviktsvillkor uppfyllas, dvs att normalräntan sammanfaller med den naturliga räntan. Lindahls teori kan med Landgrens ord ses som "ränteoptimistisk" (Landgren [1960] s 132), och man bör tillägga att det är en i grunden autonom räntepolitik som skisseras i hans teori. Till de två senaste punkterna ställde han sig själv år 1934 mer skeptisk.

I *Penningpolitikens mål och Penningpolitikens medel* formuleras prisnivå och räntenivå som mål respektive medel. Lindahl för Wicksells teori framåt i de båda böckerna för det första genom att presentera tre jämviktsvillkor för monetär jämvikt, för det andra genom att lyfta fram nationalinkomstens fördelning som strategisk och för det tredje genom att anbefalla en långtgående räntedifferentiering.

Penningböckerna kom att vara en inspirationskälla för Myrdal i *Om penningteoretisk jämvikt* [1931], *Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der Geldtheoretischen Analyse* [1933] och *Monetary Equilibrium* [1939], vilka egentligen var tre versioner av samma arbete. Där presenterar Myrdal vad han tänker sig vara en immanent kritik av Wicksells normalräntelära. Påverkad av Lindahl krävde Myrdal också tre villkor för "monetary equilibrium".

Redan när Lindahl arbetade på att slutföra *Penningpolitikens medel* hade han planerat att integrera den med en omarbetad version av *Penningpolitikens mål* och ge ut en bok med den samordnande titeln *Penningpolitikens mål och medel*. Andra arbetsuppgifter hade dock kommit emellan och planen fullföljdes inte (Lindahl [1929] förord). Resultatet av dessa överväganden skulle så småningom komma att bli hans samlingsverk *Studies in the Theory of Money and Capital* utgiven 1939.

National Income of Sweden

År 1925 initierade Gösta Bagge ett omfattande projekt, där löneutvecklingen i Sverige skulle studeras. Finanssär

var The Rockefeller Foundation, och Erik Lindahl knöts till projektet redan vid starten.

Arbetet med Bagges projekt blev omfattande och inriktades mot tre olika områden – löner, levnadskostnader och nationalinkomst. Det avslutades först 1937 i och med att *National Income of Sweden 1861–1930* publicerades. Som författare angavs Erik Lindahl, Einar Dahlgren och Karin Kock. Lika drivande som Lindahl var för detta arbete åren 1927–29, lika nödvändig blev Kock för dess slutförande efter 1933. Trots påstötningar från Bagge och amerikafararen Myrdal hade Lindahl i början på 30-talet förlorat intresset. Hans betydelse för arbetet och inte minst metodfrågorna är dock ställd utom tvivel (se Landgren [1957] s 13).

Jag har tidigare framhållit Lindahls intresse för begreppsutredningar. Det var ingen tillfällighet att han inriktade sin insats i *National Income* på detta. Hicks har senare gått så långt att han menade att det var förtrogenheten med bokföringsprinciper som gav Stockholmsskolan ett visst försprång i den dynamiska teoribildningen (Hicks [1956]). På denna punkt har Hicks särskilt framhållit Lindahl (Hicks [1977]). Och nog kan man se parallellen mellan budget och avstämning inom bokföringen och begreppen *ex ante/ex post* i den ekonomiska analysen (se också Velupillai [1987]).

Det bör tilläggas att Lindahl även i detta sammanhang fått ett begrepp uppkallat efter sig, presenterat i festskriften till Cassel 1933. Med "the Lindahl Concept of Income" avses ett inkomstbegrepp där den löpande inkomsten ses som en ränteavkastning på ett framtida humankapital. Han hade funnit begreppet teoretiskt motiverat men det blev samtidigt en verklighetsfrämmande konstruktion.

Som med beskattningsteorin lämnade Lindahl aldrig heller detta ämnesområde. Han återkom med "National-bokföringens grundbegrepp" utarbetad 1954 och publicerad i *Ekonomisk Tidskrift* 1956, och med "The Concept of Gains and Losses" i en festskrift tillägnad Frederik Zeuthen år 1958.

Aktiv i den ekonomiska politiken

Erik Lindahls anseende som vetenskapsman och rådgivare i den ekonomiska politiken stärktes under 1930-talet. Inom flera för samhällsekonomin centrala områden kom han att användas som expert.

Man utnyttjade hans kunskaper inom beskattningsteorin. År 1931 medverkade han i en internationellt jämförande studie över aktiebolagsbeskattningen och 1936 genomförde han med Carsten Welinder en undersökning rörande det samlade skattetrycket i Sverige.

Han utarbetade riktlinjer för ett konsumentprisindex 1933 i syfte att operationalisera riktlinjerna för penningpolitiken. Han presenterade också detta prisindex och den svenska penningpolitiken för engelskspråkig publik 1934.

Hans intresse för finanspolitik och arbetslöshet fördjupades. År 1932 höll han föredrag om offentliga arbeten i depressionstider i Nationalekonomiska föreningen. Lindahl arbetade också för Arbetslöshetsutredningen (Wadensjö [1987]). År 1934 utkom han med en promemoria som var en kommentar till och kritik av Myrdals bilaga till utredningen från samma år och 1935 publicerades "Arbetslöshet och finanspolitik" i *Ekonomisk Tidskrift*. I början av 1930-talet deltog han också i arbetet med att fastlägga statsbudgetens uppställning enligt nya principer, där drifts- och kapitalbudget tydligt skulle skiljas åt.

I en festskrift till Irving Fischer förespråkade han 1937 fria valutor i den internationella valutapolitiken. För att stabilitet skall uppnås måste enskilda länder deklarerat målet för penningpolitiken. Han förordade vidare "att den svenska prisstabiliseringspolitiken eller någon variant av denna, accepteras och följs av centralbanker i alla länder" (Jonung [1989] s 63).

De positioner, utifrån vilka han uttalade sig, flyttades fram. 1931, när Sverige lämnade guldmyntfoten, blev han rådgivare till Riksbanken – en uppgift han innehade länge. Därmed var han aktiv i en institution vars strategis-

ka funktion i politiken han framhöll med större emfas än övriga svenska ekonomer. Han hade också, trots sin politiska neutrala ställning, Ernst Wigforss öra. Myrdal skriver: "Han brukade ofta samla oss unga ekonomer, i första hand Erik Lindahl, Alf Johansson och mig, på kvällarna i sin villa i Äppelviken, medan Eva kokade kaffe och emellanåt deltog i våra samtal. Där förbereddes på enkelt och direkt vis politiska ståndpunktstaganden och dessas motivering" (Myrdal [1982] s 144).

Vänner och ovänner

Naturligtvis kände Erik Lindahl samtidens svenska nationalekonomer. Kretsen var ju inte så stor som i dag. Vissa blev hans vänner, andra hans ovänner. Att bli ovänner i akademiska kretsar är inte svårt. Miljön uppmanar i hög grad till konkurrens, prestige och avundsamhet. Bland de äldre kunde Lindahl se detta. Att exempelvis Cassel och Heckscher hade svårt att umgås var ett välkänt faktum vilket förargade eleverna Myrdal och Ohlin.

Avslutningsåren på 1920-talet och inträdet i 1930-talet var Lindahls kanske svåraste år. Under den tid han fick vänta på en egen professur drogs han av och till med ekonomiska problem. Han tog vid några tillfällen på sig uppgifter mer av ekonomiska skäl än av intresse. Detta var extra påfrestande för en person som behövde tid på sig och ogillade att arbeta under hets.

Under dessa betingelser fick Lindahl två ovänner. Den förste var Heckscher. Denne avkrävde återbetalning från Lindahl av ett stipendium, när han ansåg att skyldigheterna inte fullgjorts. Lindahl såg det som ett kitsligt utslag av ovilja, och därefter hade han svårt att fördrå Heckscher. Han undvek helst den ibland rätt teatraliske äldre mannen också för att de som personer var så olika.

Än mer ansträngd blev efter hand relationen till Bagge. Här finns två orsaker. Den första är att Lindahl förlorade

intresset för Bagges *National Income*. Den andra är att en redan irriterad Bagge tog häftigt avstånd från Lindahls agerande i privatlivet när denne bröt upp från ett äktenskap där det tredje barnet väntades. Erik Lindahl hade förälskat sig i en yngre kvinna som blev hans kommande trogna livspartner.

Bland vännerna intog länge Myrdal en särställning. Från 1920-talets mitt tills Myrdal på hösten 1938 lämnade Sverige för Förenta staterna var deras vänskap djup. Inte minst framgår det av Gunnars brev från Förenta staterna och Genève 1929–31. De har en uppmuntrande och förtrolig ton. Myrdal har skrivit om vänskapen: ”Efter min hemkomst sommaren 1931 kom Erik Lindahl och jag att liksom vi tidigare gjort i slutet av 1920-talet leva i nära vänskap och oavbrutet diskutera som trogna bröder” (Myrdal [1982] s 165).

Det var inte svårt att beundra den snabbtänkte Myrdal och det gjorde Lindahl. En andra person han hyste beundran för var Dag Hammarskjöld. Denne hade han träffat redan i Uppsala när han i egenskap av docent uppehöll sig där av och till åren 1924–32. Lindahl tog parti för Hammarskjöld, då denne motarbetades av Fritz H:son Brock som intagit ordinarie professorsstol i Uppsala 1921. De höga tankarna om Hammarskjöld behöll han, och speciellt dennes oerhörda arbetsförmåga, som inte minst visade sig i departementsarbetet långt senare, imponerade på honom. När Myrdal for till Förenta staterna fördjupades vänskapen med Hammarskjöld.

Stockholmsskolan och Keynes

Lindahl var akademiker såväl som praktiker. Detta är utmärkande också för övriga svenska nationalekonomer vid den tiden. Sålunda medverkar Hammarskjöld, Myrdal, Ohlin och Alf Johansson med bilagor till Arbetslöshetsutredningen. Dessa utarbetas mellan åren 1931 och 1934.

Hammar skjöld författar också huvuddelen av slutbetänkandet 1935.

I skilda fora förs också en livaktig debatt mellan dessa "unga" och de "gamla" – Bagge, Cassel och Heckscher (se Carlson [1989]). De unga förfäktar expansiva insatser mot arbetslösheten och fordrar att huvudansvar flyttas från arbetsmarknadens parter till statsmakterna. Depressionen måste hävas genom expansiva åtgärder. Erik Lindahl tillhör kretsen av "unga" ekonomer som kräver krafttag.

Kombinationen av teoretiska skrifter och offentligt agerande från de "ungas" sida föranledde Ohlin att mynta benämningen Stockholmsskolan som ett samlingsnamn. Själv var han också på goda grunder skolans centralgestalt (Landgren [1960]). Han menade att man i de ovan nämnda offentliga utredningarna och andra skrifter, däribland Lindahls *Penningpolitikens medel*, kunde finna en teoretisk bas för expansionspolitiken som föregick Keynes *General Theory*.

Huruvida Stockholmsskolan verkligen förekom Keynes eller inte har varit en frågeställning som återkommande analyserats och debatterats. Ett inlägg i sammanhanget är Lindahls syn på Keynes, vilken han presenterade i *Ekonomisk Tidskrift* under titeln "Om Keynes ekonomiska system" – dock först 1953. Jag vill av utrymmesskäl inte fördjupa mig i likheterna med Keynes. Jag skall istället gå in på skillnaderna gentemot Keynes, ty i dessa finns en egenart hos svenskarna, en egenart som enligt min mening i lika hög grad kvalificerar för den egna benämningen Stockholmsskolan. Här blir Erik Lindahl centralgestalt.

En egen dynamisk teori

Stockholmsskolans dynamiska analys har tre grundelement – plan, period och förväntningar (Petersson [1987]).

Av de tre är förväntningsbildning, dvs beslutsfattande

under osäkerhet i vid bemärkelse, den komponent som leder fram till en dynamisk teoriansats. Osäkerhetens problem fångade tidigt svenskarnas intresse. I sin lysande avhandling *Prisbildningsproblemet och föränderligheten*, publicerad 1927, penetrerar Myrdal frågan och ger riktlinjer för hur osäkerhet bör hanteras i den statiska prisbildningen. I den hittills inte nämnda artikeln "Prisbildningsproblemet uppläggning från kapitalteoretisk synvinkel" från 1929 kombinerar Lindahl en österrikisk/wicksellsk kapitalansats med en allmän-jämviktsansats. Han visar att problemets statiska lösning är en intertemporal jämviktslösning. Samtidigt visar sig Lindahl i artikeln i hög grad medveten om det synnerligen orealistiska antagandet "perfekt förutseende" och försöker att steg för steg närma sig mer verklighetsnära förutsättningar och typfall. Samma metod karaktäriserar de båda penningböckerna. Man kan säga att det är ett tillvägagångssätt Lindahl gjorde till sitt.

Ett nästa steg i en dynamisk teoriutveckling är att låta förväntningar driva ett förlopp. I *Penningpolitikens medel* presenterar Lindahl för första gången en sådan ansats. Han tänker sig temporära jämviktslägen som avlöser varandra. Metoden kom via Myrdals *Monetary Equilibrium* till John R Hicks kännedom. Denne hade också när han satte sig in i Hayeks behandling av kapitalproblemet börjat tänka i samma banor som Lindahl. Metoden med temporära jämviktslägen kom Hicks att använda i sin monumentala bok *Value and Capital* publicerad 1939 (se också Hansson [1982]). Men här finns ytterligare en anknytning till Lindahl.

Inför sin Englandsresa 1934 hade Lindahl som nämnts börjat fundera över att själv nå ut till en engelskspråkig publik. Resan blev på tre punkter betydelsefull. Han träffade Hicks en första gång. Denne hjälpte honom med att finna en översättare – Ursula Webb. Han träffade vidare ett flertal andra ekonomer, vilket han utnyttjade när han distribuerade en skiss över en ny pristeori senare under året. Genom Londonbesöket fick också bokförlaget Allen

& Unwin kännedom om hans planer. I början av 1935 hörde förlaget av sig och försäkrade sig om publiceringsrätten.

Översättaren Ursula Webb höll i sitt uppdrag ständig kontakt med Lindahl. Att Hicks också kunde följa arbetet på nära håll blev en självklarhet när han 1935 äktade henne. Därigenom kom Hicks att kunna tillgodogöra sig Lindahls vidareutveckling av temporär jämvikt inför sin egen *Value and Capital*. Lindahls betydelse för Hicks är sannolikt större än vad som vanligen uppmärksammas. Men Hicks har varit generös åtminstone genom att framhålla metodens ursprung. År 1965 benämner han den Lindahls metod i *Capital and Growth*.

Beträffande skissen över en ny pristeori syftar jag på "A Note on the Dynamic Pricing Problem" som Lindahl cirkulerade i oktober 1934. Med Webbs hjälp gick den ut till en imponerande skara utländska ekonomer, som Allen, Benham, Haberler, Harrod, Hart, Hawtrey, Hayek, Hicks, Kahn, Kalecki, Keynes, Marshak, Robertson, Robbins, Joan Robinson, Rosenstein-Rodan, Thomas och Zeuthen. Hemma debatterades den i Nationalekonomiska klubben (Henriksson [1987]). Detta arbete är bara ett utkast på fyra sidor. Nyheten i utkastet är att Lindahls börjat arbeta med en ännu mer realistisk prisansats. Han tänker sig den temporära jämviktens ram men med fixpriser.

Åter till temat Stockholmsskolan. Jag har visat hur Myrdal och Lindahl utvecklat mikroteorin med avseende på förväntningsbildning (se närmare Petersson [1987]). Samtidigt genomsyrar förväntningsproblemet också deras makroteori som Ohlin presenterade den. De centrala begreppen *ex ante/ex post* innebär ju en distinktion mellan förväntade och realiserade storheter. *Ex ante/ex post*-avstämningar tycks ske återkommande och de avbildas realistiskt i en periodanalys. När man talade om Stockholmsskolans dynamiska analys kom Stockholmsskolans periodanalys närmast att bli en synonym benämning.

Periodanalysen skilde Stockholmsskolan från Keynes.

Keynes metod var komparativ statik. Medan svenskarna ansåg att Keynes gjorde det alltför enkelt för sig på denna punkt (Lundberg [1960]), ansåg denne i sin tur att periodanalysen ledde till olösliga problem. Det framgår av ett svarsbrev på Lindahls "Note". Likhet finns emellertid i betoningen av förväntningars betydelse. Likhet föreligger också i att man framhåller svårigheterna i en realistisk avbildning.

Vad beträffar Lindahls bok blev det honom övermäktigt att omarbeta och skriva samman sina tidigare alster till en helhet. Av ett manuskript med en tilltänkt innehållsförteckning framgår det emellertid att han utarbetade ett tillvägagångssätt. Planen övergavs och i stället publicerades ett samlingsverk *Studies in The Theory of Money and Capital* innehållande bl a omarbetade versioner av *Penningpolitikens medel* och "Prisbildningsproblemets uppläggning". Nyskriven är endast Del I (se Petersson [1987] för utförligare dokumentation). I den nyskrivna delen för Lindahl metoddiskussioner.

I syftet att utarbeta en generell teori förankrar han periodanalysen i en mikroteori vars grundelement är planering. Han anser nämligen att ekonomiska handlingar kan ses som fullföljande av uppställda planer (Lindahl [1939] s 36). Att forma en plan inbegriper vidare att man bildar sig förväntningar om framtiden, vilket förankrar den i förväntningsanalysen. Planen är en förväntning om det egna handlandet, säger Lindahl. Ingvar Svennilsons avhandling *Ekonomisk planering* från 1938 kom att förse honom med väsentliga element för en generell planteori.

Man kan säga att Lindahl försökte sig på att konstruera ett mikrofundament som skulle vara allmänt användbart med plan, period och förväntningar som sammanvävda enheter. Del I av *Studies* innehåller också, när Lindahl betraktar prisbildningen, en genomgång av den temporära jämviktens metod också kombinerad med en fixprisansats.

I den generella formen låg både fördelarna och nackdelarna. Ett problem var att han även här lät den teoretiska

stringensen gå före en säker praktisk tillämpbarhet. Ett exempel på detta var att han fick svårigheter att förankra perioden i en observerbar period men ändå var villig att framhålla periodens användbarhet som en teoretisk konstruktion.

Professorn, eleverna och internationellt erkännande

Jag har uppehållit mig mycket vid 1920- och 1930-talen. Huvudorsaken har varit att det, med undantag för avhandlingen, är under denna tid Erik Lindahl utarbetar sina betydelsefulla skrifter. Det var också en turbulent tid med Stockholmsskolan i centrum.

Under det andra världskriget blev Erik Lindahls uppgifter mer nationella. Han deltog i utredningar kring krigets verkningar. Här kan nämnas hans promemoria om förutsättningarna för att med hjälp av en engångsskatt reducera den under kriget ökade statsskulden.

Han förde metoddiskussioner med Ohlin i *Ekonomisk Tidskrift* över *Studies*, men därefter lämnade han tanken på att arbeta vidare med sina gamla verk. I England tyckte man att boken kunde ha tjänat på att översättas tidigare, men den stärkte icke desto mindre hans internationella ställning. *Studies* översattes till världsspråken franska och spanska, och Lindahl kunde också förtjust ställa in en japansk upplaga i bokhyllan. När Johan Åkerman av skilda anledningar såväl 1953 som 1956 granskade och kritiserade hans teoriskiss och metod från *Studies* var det andra som gick i svaromål å hans vägnar. Vid det första tillfället var det eleverna Ragnar Bentzel och Bent Hansen, vid det senare Harald Dickson. Lindahl valde att inte heller återkomma till *Studies* under sina sista år, när han kände till sin svåra sjukdom. Han koncentrerade sig på att ge slutliga kommentarer på andra områden.

På 1940-talet framstod Lindahl alltmer som svensk na-

tionalekonomis förgrundsgestalt. Han var den som fick "personifiera" Stockholmskolan (Herz [1959]). Myrdal hade lämnat Sverige och tagit sig an sin *American Dilemma*. När han kom tillbaka ägnade han sig åt politiken och uppdrag utanför de svenska universiteten. Ohlin hade tagit steget över till politiken än tidigare. Av inhemska ekonomer var det Erik Lundberg som efter hand kunde träda fram som en centralgestalt i paritet med honom.

År 1942 flyttade Lindahl efter tre år i Lund till Uppsala där han efterträdde Brock som professor. Han kom att i större utsträckning än tidigare ägna sig åt sina professorsuppgifter men var fortfarande aktiv med offentliga uppdrag t ex i Riksbanken. Han fortsatte också att återkommande kommentera de stabiliseringspolitiska problemen. Därvidlag upprepade han ständigt kraven på ett stabilt penningvärde. Bland ekonomerna blev han den främste kämpen mot inflationen (Svennilson [1960] s 22). I sammanhanget kan nämnas hans lilla skrift *Spelet om penningvärdet* från 1957 som han själv var synnerligen nöjd med.

Favoriteleven Bent Hansen kom som motståndsmän till Sverige på flykt från tyskarna under världskrigets slutskede. Han kom omgående i kontakt med Lindahl och blev vän i familjen. Avhandlingen *A Study in the Theory of Inflation* från 1951 hade många inspirationskällor, men en av dem var Stockholmskolan och Lindahl. I förordet skriver Hansen om dennes stöd.

I kontakterna med sina studenter och doktorander var Lindahl tillmötesgående. Detta har skildrats av Ralph Turvey. Denne skriver: "It is a rare university teacher who will welcome a visit from an unknown foreign undergraduate in the middle of the vacation, but Lindahl he did, and I shall always be grateful to him for that" (Turvey [1960] s 5). Många gånger bad han också studenterna om hjälp när det gällde att föra en föreläsning i land. Rollen som föreläsare kom han aldrig riktigt att finna sig till rätta i. Dels blev han gärna självkritisk under föreläsningens gång, dels hade han svårt att fånga sina åhörare. Med sin personlig-

het drog han de "allvarliga studenterna" till sig (Svennilson [1960] s 24).

I Uppsala blev han handledare även för andra doktorander än Hansen, och karaktäristiskt för honom är att han i denna roll gav dem stor frihet. Här bör i första hand nämnas Ragnar Bentzel, Kurt Eklöf, Börje Kragh och Leif Mutén. I kretsen runt honom fanns också Ulrich Herz, Östen Johansson, Karl G Jungenfelt, Jonas Nordenson, Bo Södersten och Ralph Turvey. Vidare gav hans beskattningsteori en inramning till Erik Hööks avhandling *Den offentliga sektorns expansion* publicerad 1962. Av uppslagen i *Studies* fick planteorin ny aktualitet genom andra forskare. Karl-Olof Faxén vidareutvecklade den 1957 i sin avhandling *Monetary and Fiscal Policy under Uncertainty*, och Carl-Johan Åberg hänvisade 1971 till honom när han penetrerade långtidsutredningarnas metodik. Ett memento under Uppsalatiden var att han inte kunde samarbeta med sin temperamentsfulle professorskollega Tord Palander.

Under sina sista tio levnadsår gjorde Lindahl två långresor. I slutet av juni 1949 reste han för första gången till Förenta staterna. "Queen Mary" förde honom till New York varifrån han tog sig till Berkeley-universitetet för ett halvårsbesök. I november samma år fortsatte han till Chile och Santiago. Tillsammans med vännen Köpenhamnsprofessorn Carl Iversen hade han åtagit sig ett FN-uppdrag. De två skulle analysera den galopperande inflationen och utarbeta en plan för hur den skulle hejdas. Planen lades fram 1951.

År 1952 avreste han i annan riktning. Det andra halvåret detta år tjänstgjorde han som rådgivare till Commonwealth Bank of Australia med säte i Sidney.

Erik Lindahls internationella kontaktnät utvidgades och man kan säga att hans karriär avslutades på ett för honom värdigt sätt. År 1953 utsågs han till ordförande i International Economic Association. Under sina sista år var han därför ofta på resande fot. Vid sin sida hade han hela tiden hustrun Gertrud. Hon var intresserad och väl insatt i sin

makes arbete. Efter hans bortgång 1960 medverkade hon till att en fullständig förteckning över Erik Lindahls skrifter publicerades i *Ekonomisk Tidskrift* detta år. Hon har också vid skilda tillfällen gått i polemik mot tolkningar av hans arbeten och visat på bortglömda formuleringar.

Referenser

- Arvidsson, G, [1942], Erik Lindahl, i *Svenska män och kvinnor*, Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Carlson, B, [1988], *Staten som monster*. Studentlitteratur, Lund.
- Faxén, K-O, [1957], *Monetary and Fiscal Policy under Uncertainty*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Hansen, B, [1951], *A Study in the Theory of Inflation*. Allen & Unwin, London.
- Hansson, B A, [1982], *The Stockholm School and the Development of Dynamic Method*. Croom Helm, London.
- Henriksson, R G H, [1987], "Nationalekonomiska klubben 1917–1951". *Ekonomisk Debatt*, Årg 15, s 305–17.
- Herz, U, [1959], "Till Erik Lindahls minne". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 61, s 199–200.
- Hicks, J R, [1939], *Value and Capital*. Oxford University Press, Oxford.
- Hicks, J R, [1956], "Methods of Dynamic Analysis," i *25 Economic Essays in Honour of Erik Lindahl*. Ekonomisk Tidskrift, Stockholm.
- Hicks, J R, [1965], *Capital and Growth*, Oxford University Press, Oxford.
- Hicks, J R, [1977], *Economic Perspectives*, Clarendon Press, Oxford.
- Höök, E, [1962], *Den offentliga sektorns expansion*. En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling åren 1913–1958. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Jonung, L, [1989], *Inflation och ekonomisk politik i Sverige*. Dialogos, Lund.
- Landgren, K-G, [1957], *Economics in Modern Sweden*. Library of Congress, Washington.

- Landgren, K-G, [1960], *Den "nya ekonomien" i Sverige*. J M Keynes, E Wigforss, B Ohlin och utvecklingen 1927–39. Almqvist & Wiksell, Stockholm
- Lindahl, E, [1919], *Die Gerechtigkeit der Besteuerung. Eine Analyse der Steuerprinzipien auf Grundlage der Grenznutzentheorie*. Gleerup, Lund.
- Lindhals, E, [1921], "Intresseprincipens tillämpning inom kommunalbeskattningen". *Ekonomisk Tidskrift*, Årgång 23, s 69–86.
- Lindahl, E, [1924], *Arbetsdagens förkortning*. Förlagsaktiebolaget, Lund.
- Lindahl, E, [1928], *Einige strittige Fragen der Steuertheorie. Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart* [ed Meyer]. Springer, Wien.
- Lindahl, E, [1929], "Prisbildningsproblemets uppläggning från kapitalteoretisk synvinkel". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 31, s 31–81.
- Lindahl, E, [1929], *Penningpolitikens mål*. Gleerup, Lund.
- Lindahl, E, [1930], *Penningpolitikens medel*. Gleerup, Lund.
- Lindahl, E, [1934], PM angående "Gunnar Myrdal: Finanspolitikens ekonomiska verkningar", bilaga 5 till Arbetslöshetsutredningens betänkanden, SOU 1934:1. Arbetslöshetsutredningen.
- Lindahl, E, [1934], "A Note on the Dynamic Pricing Problem". Stencil.
- Lindahl, E, [1935], "Arbetslöshet och finanspolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 37, s 1–36.
- Lindahl, E, [1939], *Studies in the Theory of Money and Capital*. Allen & Unwin, London.
- Lindahl, E, [1953], "Om Keynes' ekonomiska system". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 55, s 186–222.
- Lindahl, E, [1954], "Nationalbokföringens grundbegrepp". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 56, s 87–138.
- Lindahl, E, [1957], *Spelet om penningvärdet*. Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm.
- Lindahl, E, [1958], "The Concept of Gains and Losses", i *Festskrift tillägnad Frederik Zeuthen*. Köpenhamn.
- Lindahl, E, [1959], "Om skatteprinciper och skattepolitik", i *Ekonomi, politik och samhälle. En bok tillägnad Bertil Ohlin på sextioårsdagen*. Folk och samhälle, Stockholm.

- Lindahl, G & Wallmén, O, [1960], "Erik Lindahl Bibliografi 1919–1960". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 62, s 59–74.
- Lundberg, E, [1960], "Om att begripa Keynes och att förstå andra". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 62, s 195–205.
- Lundberg, E, [1982], "Erik Lindahl", i *Svenskt biografiskt lexikon*. Norstedts, Stockholm.
- Musgrave, R A & Peacock, A T, [1958], *Classics in the Theory of Public Finance*. MacMillan, London.
- Myrdal, G, [1927], *Prisbildningsproblemet och föränderligheten*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Myrdal, G, [1930], *Vetenskap och politik i nationalekonomin*. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Myrdal, G, [1931], "Om penningteoretisk jämvikt. En studie över 'den normala räntan' i Wicksells penninglära". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 33, s 191–302.
- Myrdal, G, [1933], "Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der geldtheoretischen Analyse", i *Beiträge zur Geldtheorie* [ed Hayek]. Julius Springer, Wien.
- Myrdal, G, [1939], *Monetary Equilibrium*. William Dodge & Company, London.
- Myrdal, G, [1982], *Hur styrs landet*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Ohlin, B, [1960], "Erik Lindahl – några minnesord". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 62, s 1–4.
- Ohlin, B, [1972], *Ung man blir politiker*. Bonniers, Stockholm.
- Palander, T, [1941], "Om Stockholmsskolans begrepp och metoder. Metodologiska reflexioner kring Myrdals Monetary Equilibrium". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 43, s 88–143.
- Petersson, J, [1987], *Erik Lindahl och Stockholmsskolans dynamiska metod*. Dialogos, Lund.
- Steiger, O, [1971], *Studien zur Entstehung der Neuen Wirtschaftslehre in Schweden*. Duncker & Humblot, Berlin.
- Steiger, O, [1987], "Erik Lindahl", i *The New Palgrave*, MacMillan, London.
- Svennilson, I, [1938], *Ekonomisk planering. Teoretiska studier*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Svennilsson, I, [1960], "Erik Lindahl. Minnesteckning". *Kungl. Vetenskaps-Societätens Årsbok*.
- Turvey, R, [1960], "Erik Lindahl". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 62, s 5–8.

- Wadensjö, E, [1987], "Före Stockholmsskolan – Arbetslöshetsutredningen, Ernst Wigforss och Gösta Bagge". *Ekonomisk Debatt*, Årg 15, s 298–304.
- Velupillai, K, [1987], "The Political Arithmetics of the Stockholm School". Under utgivning i Jonung, L, [red]. *The Stockholm School of Economics Revisited*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Åberg, C-J, [1971], *Plan och prognos. En studie i de svenska långtidsutredningarnas metodik*. Bilaga 9 till Långtidsutredningen, SOU 1971:70.

Erik Dahmén

Johan Åkerman

1896–1982

Johan Åkerman (1896–1982) var ovanligt särpräglad som ekonom bland sina samtida inte bara i Sverige utan också, fastän i mindre grad, utomlands. Hans vetenskapliga arbeten var till betydande del originella och ofta metodologiskt provocativa. De föranledde dock endast vid några tillfällen livlig diskussion i Sverige. Att förhållandevis lite publicerades på engelska är en förklaring till att en sådan diskussion i stort sett uteblev även utomlands. Frankrike var ett undantag. Innehållet i många av hans skrifter passade där väl in i den samhällsvetenskapliga traditionen. Hans hedersdoktorat vid Parisuniversitetet var ingen tillfällighet.

Föreliggande artikel handlar mest om det metodologiskt centrala innehållet i Åkermans vetenskapliga arbeten med koncentration på det som idag förefaller viktigast. Vidare nämns och kommenteras det mottagande hans skrifter fått.

Som nyutexaminerad civilekonom började Johan Åker-

man med praktiskt arbete i näringslivet. Ett stort intresse för teknik och industri grundlades. Efter några år fortsatte han sina studier dels vid Harvard, dels i Uppsala och Lund, bl a i statistik. Han disputerade 1928 på avhandlingen *Om det ekonomiska livets rytmik*.

Konjunkturanalys

Hans huvudintresse fram till 1930-talets mitt var konjunkturforskning med tyngdpunkt vid empiri. Såväl i avhandlingen som i hans konjunkturanalys som anställd i Industriförbundet åren 1928–1932 framträdde två karakteristiska drag. Där fanns för det första en anknytning till de teorier som med utgångspunkt i österrikisk kapitalteori handlade om skevheter och svagheter i produktions- och kapitalstrukturer och om jämviktsstörningar i prisbildningen, uppkomna i huvudsak under den föregående högkonjunkturen, samt om felbedömningar, inadvertenser och konflikter i den ekonomiska politiken. För det andra eftersträvades en vidgning av analyserna över nationalekonomiens traditionella gränser.

En spets var riktad mot den förhärskande teorien där man arbetade med jämviktsmodeller, "statiska" såväl som sk "dynamiska", på hög aggregationsnivå. I denna behandlades konjunkturväxlingarna som exogena störningar och betraktades som anomalier oförenliga med en "naturlig ordning". Åkermans avståndstagande från detta synsätt blev än mer markerat fram till 1930-talet och bidrog till, eller snarare ingick i, det efter hand stora intresse för metodfrågor som till slut dominerade hans forskning och författarskap.

Att hans karakteristiska syn på konjunkturproblemen blev särskilt framträdande på 1930-talet hade samband med att hans under 1920-talets senare år uttalade misstro till de då dominerande, optimistiska konjunkturbedömningarna hade visat sig välgrundad. Den teori som han

kritiserat hade onekligen vilselett, till icke ringa del därför att det mesta varit jämviktscentrerad penningteori.

De genomgripande samhällsförändringarna med rötter inte bara i industrialismens egen dynamik utan också i krigens och krigsförberedelsernas förhållanden stärkte sedan hans övertygelse att nationalekonomien borde ta itu med sin metodologi. Föreställningar om "jämvikt" och "naturlig ordning" borde inte längre sätta sin prägel på det teoretiska arbetet och man borde inte som störningar beteckna sådant som i verkligheten var essentiellt i en dynamisk ekonomi och ett samhälle i omvandling. Inflytanden från Veblen och Schumpeter var här tydliga.

Inte minst de ganska animerade diskussionerna kring konjunkturpolitiken före och under 1930-talets djupa depression och stagnationsår i många länder fick betydelse för hans fortsatta arbete. Meningarna gick isär såväl ifråga om diagnoserna mot 1920-talets slut som rörande konjunkturpolitiken under depressionsåren.

Dessa diskussioner bidrog till hans åsikt att enkla, närmast monokausala, teorier och på sådana grundade ekonomisk-politiska slutsatser inte bara var orealistiska i vanlig mening utan också, vilket var värre, kunskapsteoretiskt illa underbyggda. I likhet med så mycket annan teori var de inga "kausalanalyser" utan makroekonomiska "kalkylmodeller", som inte innehöll någon på verklighetsiakttagelse grundad uppfattning om faktiska förlopp. Föreställningen, exempelvis, att en lågkonjunktur beror på underkonsumtion var resultat av en begreppsbildning med därefter följande logiska deduktioner. Utsagan "Om i ett visst jämviktsläge konsumtionsvaruefterfrågan minskar, så minskar också – ceteris paribus – produktionen och sysselsättningen" är inte kausalanalys utan teoretikernas kalkylmodell. Det är i sådana fall fråga om "modellförlopp", som är förutbestämda av antaganden om olika aktörers "rationella" handlande, inklusive en ceteris paribus-premiss. Det som säges ske, sker efter en imaginär tidsskala och teorien blir då inte mer dynamisk i någon intressant mening genom

att kompliceras. Kausalanalyser, däremot, rekonstruerar faktiska förlopp och beskriver då inte bara vad som hänt utan försöker också förstå väsentligheter i förloppen. Det är härvid bl a "repetitionsfenomen" man försöker spåra, dvs sammanhang som har någon intressant egenskap gemensam även om denna från tid till annan manifesterar sig på olika sätt.

Kausalanalys

Den teori som kausalanalyser kräver måste tillkomma i fortlöpande växelverkan med empiri. Åkerman hade stor respekt för ekonometrien när den lanserades och hyste stora förhoppningar om dess betydelse i kausalanalytiska sammanhang. Han poängterade dock att det empiriska materialet bör "väcka frågor" och inte bara användas så att säga i urval i samband med tester av den ena eller andra, ofta deduktivt tillkomna, teorien. Han fann inte sina förhoppningar särskilt väl infriade. Många tester kom att göras på underlag som var smala eller otillfredsställande från källkritiska synpunkter. Andra gjordes på otjänlig teoretisk grund. Det förhöll sig dessutom så, att det slags kalkylmodeller som blev så vanliga i teorien och som var ett huvudmål för hans metodologiska kritik inte ens kunde tänkas empiriskt verifierade eller falsifierade vare sig statistiskt eller ekonometriskt. En distinktion mellan teori, vars empiriska prövning är svår eller i praktiken omöjlig (på grund av frånvaro av bärande statistik och annan dokumentation) och teori, som inte ställer några frågor alls till verkligheten eller ställer sådana som inte ens kan tänkas empiriskt besvarade, är viktig att ha klar för sig.

Det senare slaget av teori innehåller logiskt slutna begreppssammanställningar, som är definitionsmässigt sanna men inte intressanta, om man är ute efter förklaring av verkligheten. Skall verkligheten förklaras, måste man ge sig i kast med en uppgift som negligeras i dessa makroeko-

nomiska kalkylmodeller, nämligen att i någon mening lösa vad Åkerman kallade "summeringsproblemet", dvs problemet att från mikrostudier av aktiviteter komma till "makrokosmos" och, märk väl, då också till förståelse av "institutionella" förhållandens betydelse och förändringar. Det gäller alltså att med kausalanalyser förstå hur det som händer på mikroplanet och i interaktion mellan mikrosubjekt – på "mesonivå", för att använda en numera förekommande term – blir makroverklighet. I de makroekonomiska kalkylmodellerna kringgås detta summeringsproblem genom att man helt simpelt lägger samman mikrosubjekt, närmare bestämt deras aktiviteter, till ett imaginärt makrosubjekt. I motsats till vad fallet är med steget från partiell till allmän jämvikt, betyder detta en generalisering av vad som är ett slags "företagsekonomi" till nationalekonomi – en logiskt ohållbar sådan, som den partiella jämviktsteoriens främste skapare, Marshall, inte gjorde sig skyldig till. Åkerman citerar sin vän Niels Bohrs konstaterande rörande kärnfysikens kunskapsteoretiska grund: "Makroparametrar ge ingen upplysning om mikroskeende, medan mikro-måtten ej ge upplysning om makroskeende."

I kausalanalyser är det således fråga om iakttagelser och tolkningar av individers, företags, grupper, organisations och över huvud taget agerande subjekts – inklusive statsmakter och byråkratier – verksamhet. Deras "kalkylmodeller" så att säga för egen räkning måste ingå som förklaringselement i makroekonomiska kausalanalyser. De skilda subjektens aktiviteter, baserade på deras respektive kalkylmodeller rörande den verklighet de är intresserade av i sin verksamhet, skapar många mål- och medelkonflikter, spänningar och störningar – blandekonomiernas problematik erbjuder slående exempel på sådana – som blir viktiga objekt för sådana analyser.

Kausalanalyser av detta slag utesluter isolering till "rent ekonomiska" faktorer, framför allt sådana som bestäms av enkla antaganden i den nyklassiska teoriens tappning om

vinst- och nytto-maximering. Bl a aktualiseras sociologiska och socialpsykologiska frågeställningar och, inte minst, vad som numera brukar sorteras in under den oöversättbara beteckningen "political science" samt det som på senare tid den s k Public Choice-skolan intresserar sig för. Detta betyder i sin tur bl a att man har att beakta föränderliga "strukturella" och "institutionella" förhållanden. Kunskap om dessa har naturligtvis ett egenvärde men behövs också för tolkningar av förloppen som helhet. Till dessa förhållanden hör utrikeshandelsberoendet, de rådande konkurrensförhållandena i näringslivet, omfattningen och arten av statsingrepp i det ekonomiska livet, hur stor del av nationalinkomsten som disponeras eller dirigeras av den offentliga sektorn, intresseorganisationernas styrka och arbetssätt etc. Ett sådant beaktande är ägnat att i tid och rum begränsa teoriernas förklaringsvärde och, inte minst, användbarhet som underlag för ekonomisk politik. "Strukturgränser" får intressant betydelse i detta hänseende.

Åkermans här refererade syn på nationalekonomiens metodologi innebar uppenbarligen ett i många fall oeftergivligt krav på samhällsvetenskapliga synteser. Att sådana i allmänhet är mycket svåra att åstadkomma var han den förste att medge. Mycket är dömt att stanna vid ansatser. Men väsentligt är att man inte genom att bortse från behovet av syntes förenklar det hela för sig så till den grad att man kan arbeta som om detta behov inte funnes.

Kritikens innehåll

Inom den nationalekonomiska professionen hade man stora svårigheter att förstå vad Åkerman ansåg vara de fundamentala metodologiska problemen och förståelsen underlättades förvisso inte av att framställningen innehöll så mycket kritik av vad de flesta sysslade med, ansåg fruktbart och därför gärna lärde ut. Detta förklarar säkert till stor del varför det inte blev mycket diskussion. Eftersom

man inte förstod kritiken sådan den framställdes i ett kunskapsteoretiskt sammanhang, är det inte så konstigt, att man inte såg så mycket av dess konstruktiva implikationer. Enklare och klarare formuleringar samt mer tonvikt vid konstruktiv kritik skulle förmodligen ha föranlett fler reaktioner och mer eftertanke beträffande ändamålsenligheten hos det man själv mest höll på med.

Enligt vad jag förstår kan, med undvikande av ambitiösa kunskapsteoretiska komplikationer, ett väsentligt innehåll i det åkermanska budskapet framställas på följande sätt: Analyser av *omvandlings*processer med hjälp av för just sådant ändamål lämpade teoretiska instrument som "slagrutor" har länge varit mer angelägna och mer lovande än teori och statistik rörande det som täcks av sådana "totalitetsbegrepp" som nationalinkomst, investering, konsumtion, sparande och annat liknande på mer eller mindre hög aggregationsnivå. Det sistnämnda innebär nämligen abstraktion från det i fortlöpande förlopp skiftande innehållet i aggregaten ifråga och därmed också abstraktion från många avgörande faktorer bakom detta innehålls förändringar. Då faller många frågeställningar och forskningsuppgifter rörande det ekonomiska livets och hela samhällets dynamik av just det slag som Åkerman ansåg angelägna utanför ramen. Det går t ex inte att analysera det mångskiftande samspelet mellan företagarkerksamhet och teknisk utveckling och inte heller hur detta påverkas av, och påverkar, den samhälleliga miljön och dess förändringar. När det numera rätt ofta sägs att makroteorien, närmare bestämt den som gör anspråk på att syssla med ekonomisk tillväxt, har inadekvat mikrounderlag och är alltför lite "institutionellt" orienterad så är det i åtminstone ett väsentligt avseende detsamma som Åkerman avser med sitt tal om att "summeringsproblemet" kringgås.

Klart är, slutligen, att utan studium av omvandlingsprocesserna går det inte att få bra grepp om de "blandekonomiska" erfarenheter och problem, som senare årtiondens ekonomiska politik med sitt traditionella teoretiska under-

lag har haft så svårt att hantera. Det är naturligtvis inte teoriens många abstraktioner och *ceteris paribus*-premissor som sådana som leder till en alltför ensidig fokusering. Skulden skall i stället läggas på just de abstraktioner och *ceteris paribus*-premissor som den nyklassiska teorin och den förhärskade makroteorien innehåller och som där är väsentliga.

Det kan vara instruktivt att bedöma vetenskapliga arbeten med ledning av följande frågor: För det första: I vilken utsträckning och med vilken framgång är arbetena *kritiska*? Kritiken kan vara av två huvudslag, nämligen innebära anspråk på att påvisa logiska fel eller andra fel eller hävda, att det föreligger väsentliga underlåtenhetssynder. För det andra: I vilken utsträckning och med vilken framgång är arbetena *konstruktiva*? Även det konstruktiva kan vara av två huvudslag, nämligen betyda förslag till *andra intresseinriktningar* och/eller *analysmetoder* eller innebära särskilda *tolkningar av sammanhang* och även eventuellt på dessa byggda *teorier*. De senare kan kanske vara så pass generellt användbara att de kan försvara en plats i grundläggande läroböcker. För det tredje: I vad mån möjliggöres *ekonomiskpolitiska slutsatser* och *rekommendationer* och vilken relevans har i så fall dessa?

Åkermans arbeten är genomgående kritiska, framför allt genom att tala om underlåtenhetssynder. Har man svårt att hänga med i de kunskapsteoretiska fördjupningarna, går det i allmänhet ändå att se det som är konstruktivt. Han väcker frågor och aktualiserar analyser av ofta betydande intresse. Somligt är konstruktivt även i den meningen att det redovisas resultat av kausalanalyser, i vilka han varit sin metodologiska grundsyn trogen och arbetat med statistiska kvantifieringar. Att det inte blev mer omfattande tillämpning av de metodologiska teserna, dvs fler kausalanalyser, än som faktiskt blev fallet kan förklaras av att han inte hade något forskningsinstitut till sitt förfogande. De exempel som dock finns ligger inom flera olika områden: Konjunkturförlopp i olika länder och samband mel-

lan dessa. Betydelsen av förestående politiska val för den ekonomiska politiken och konjunkturens betydelse för valresultat. "Strukturella" och "institutionella" förändringar inom och mellan länder och deras ekonomiska och politiska följder. Samspel mellan befolkningsutveckling och ekonomiska förlopp.

Betydelsen för nutida forskning

Åkerman skrev en betydande mängd artiklar i tidskrifter och dagstidningar i många olika ämnen. Dessa är i allmänhet tillgängliga även för icke fackmän. De är ofta inlägg i en samhällsvetenskaplig debatt och återspeglar hans allmänna syn på forskningens uppgifter. Denna syn framgår inte minst i ställningstaganden i frågor kring den samhällsvetenskapliga akademiska undervisningen och forskningens organisation, redovisade i rätt utförliga framställningar och i korta diskussionsinlägg. Dessa frågor var mycket aktuella på 1940- och 50-talen.

En hel del av det som Åkerman skrev skulle kunna ingå i en läroboks inledande metodkapitel. Teoretiska modeller av sådan generell beskaffenhet som kan göra dem lämpade för läroböcker, d v s modeller av ungefär samma slag som de nyklassiska och keynesianska, finner man däremot inte många exempel på. Inläggen i ekonomiskpolitisk debatt, till förmån för det ena eller andra, är också ganska få. Detta är naturligt med tanke på hans metodologiska grundsyn. Denna disponerade mer för skepsis beträffande vad som kan åstadkommas, i varje fall utan alltför stora risker för oförutsedda och kanske oönskade biverkningar. Motsatsen har som bekant varit fallet bland majoriteten ekonomer. Åkerman var naturligtvis inte förvånad. Med tanke på deras ringa intresse för de "kunskapsteoretiska premisserna" var ingenting annat att vänta. I klarhetens intresse skulle han ha kunnat tillägga att nationalekonomens "kalkylmodeller" var ett uttryck för deras sedan

första början helt förhärskande intresse för ekonomiskpolitisk "ingenjörskonst". Som kausalanalytiker hade han inte mycket intresse för en sådan.

Åkermans arbeten är värda uppmärksamhet inte minst bland unga forskningsstuderande och forskare i national-ekonomi, ekonomisk historia, sociologi och statsvetenskap. Ett ökat intresse för vad som numera ofta kallas "forskningsprogram" i hans anda ligger i tiden, inte minst internationellt. Jag har emellertid ett råd att ge: Ägna inte mycket tid och möda åt att försöka lära in hans terminologi och åt att penetrera hans kritik av såväl den äldre, nyklassiska som den så småningom förhärskande makroteorin i Stockholmsskolans och Keynes' anda. Terminologien har numera blivit enklare hos andra och väsentliga delar av kritiken har formulerats begripligare, t ex inom den sk nyösterrikska skolan. Ägna i stället desto mer uppmärksamhet åt uppgiften att ur kritiken och hans syn på den samhällsvetenskapliga forskningens mål och medel få fram det väsentliga och i anslutning här till också åt de exempel på kausalanalys han redovisat. Detta kan ge mycket kunskap och många uppslag.

Läraren

Med hänsyn till det tillgängliga utrymmet för detta ekonomporträtt har det inte varit möjligt att göra mycket annat än att *karakterisera* och *bedöma* delar av det från *kunskapsteoretiska* och *metodologiska* synpunkter viktigaste innehållet i Åkermans arbeten. Såväl karakteristiken som omdömena har sin grund inte endast i vad som kan utläsas ur hans skrifter utan även i en under ett tiotal år upprätthållen, nära personlig kontakt. Denna kontakt gör det också naturligt för mig att avsluta med några ord om honom som universitetslärare, först som docent i Lund och ansvarig för undervisning och examination i nationalekonomi från 1932 till 1943, sedan som professor där fram till

sin pensionering 1961.

En framträdande egenskap var ett ovanligt starkt intellektuellt och känslomässigt engagemang för samhällsvetenskaplig forskning. Viljan och förmågan att från den utgångspunkten uppmuntra studenter på olika nivåer var också anmärkningsvärd. Det karakteristiska och betydelsefulla var härvid att han väsentligen tog fasta på de förtjänster och ”komparativa fördelar” han såg hos den ene eller andre. Han decouragerade då inte någon vars intresse var ringa, och/eller förutsättningar otillräckliga, för avancerade studier på andra områden. Inte heller försökte han tvinga fram en anslutning till sin kunskapsteoretiska och metodologiska grundsyn, t ex för att få till stånd en ”Lundaskola”. Det är därför ingen tillfällighet att de som på 1930-, 40- och 50-talen i Lund bedrev studier i nationalekonomi ovanför grundnivån – och det var ganska många – inte kom att bilda någon sådan ”skola”. Det blev emellertid många disputationer i skiftande ämnen, i flera fall i andra än de av Åkerman mest omhuldade. En anmärkningsvärt stor andel av professurerna i landet blev besatta av ”hans” lundensare. Dessa utgjorde dock, signifikativt nog, ifråga om intresseinriktning, läggning och vetenskaplig profil en särdeles heterogen grupp: Guy Arvidsson, Erik Dahmén, Hugo Hegeland, Bengt Höglund, Börje Kragh, Lars Werin och Bengt-Crister Ysander. Till dessa kan läggas Axel Leijonhufvud, som blev professor i USA. Alla hade likväl en gemensam nämnare, nämligen en stor tacksamhetsskuld till en inspirerande rådgivare och examinator.

Referenser

Det har varit minst sagt svårt att utan betydande godtycklighet välja ut några av Åkermans många publikationer till nedanstående referenslista. Kriteriet för nedanstående urval har varit, att de exemplifierade arbeten skall handla

om det som jag skjutit i förgrunden i mitt kapitel. Den sist nämnda artikeln i förteckningen hör till hans minst svårlästa och ger den bästa sammanfattningen av hans viktigaste tankegångar på det metodologiska området.

Åkerman, J, [1928], "Federal Reserve-bankernas penningpolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 30.

Åkerman, J, [1928], *Om det ekonomiska livets rytmik*, Stockholm.

Åkerman, J, [1928–1932], *Det ekonomiska läget*. Industriförbundets publikationer, Stockholm.

Åkerman, J, [1932] *Ekonomiskt framåtskridande och ekonomiska kriser*. Kooperativa Förbundets Bokförlag, Stockholm. Engelsk översättning 1932; tysk s å; finsk 1933.

Åkerman, J, [1932], "Ekonomisk vetenskap och politisk ekonomi". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 31.

Åkerman, J, [1932]. *Den andra fredskrisen. Dess förutsättningar och förlopp*. Svenska försäkringsförbundets publikationsserie 6, Stockholm.

Åkerman, J, [1932], "En konjunkturteoretisk problemställning". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 34.

Åkerman, J, [1936], *Ekonomisk kausalitet*. Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen, Lund.

Åkerman, J, [1939], *Ekonomisk Teori 1. De ekonomiska kalkylerna*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1944], *Ekonomisk Teori 2. Kausalanalys av det ekonomiska skeendet*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1952], "Innovationer och kumulativa förlopp". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 54.

Åkerman, J, [1953], "Summeringsproblemet, modellförlopp och konjunkturpolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 55.

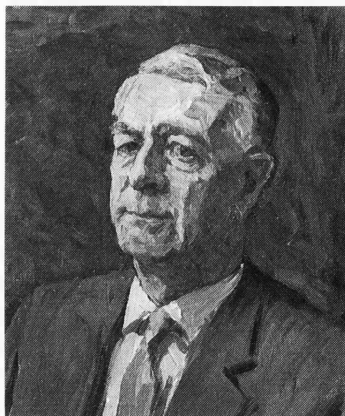
Åkerman, J, [1960], *Samhällsstruktur och ekonomisk teori*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1960], *Theory of Industrialism*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

Åkerman, J, [1961], "Fyra metodologiska moment". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 63.

Sören Blomquist och Claes-Henric Siven

Bertil Ohlin

1899–1979

Vad endast ett försvinnande fåtal kan uppnå på ett område åstadkom Bertil Ohlin på två. Som vetenskapsman kom han att lämna avgörande bidrag till utrikeshandelsteorins utveckling. 1977 tilldelades han, tillsammans med James Meade, Nobelpriset för detta arbete. Som ledande politiker kom Bertil Ohlin att påverka välfärdsstatens utveckling under de 20 första viktiga efterkrigsåren.

Bertil Ohlin föddes den 23 april 1899. Hans offentliga liv kan delas in i två perioder. Den vetenskapliga började med studier vid Lunds universitet där han 1917 blev fil kand i ämnena ekonomi, matematik och statistik. 1924 disputerade han för doktorsgraden vid Stockholms universitet och tillträdde en professur vid Köpenhamns universitet i januari 1925. Fem år senare blev han professor vid Handelshögskolan i Stockholm. Hans intensiva vetenskapliga period varade en bit in på 1930-talet då han allt mer

kom att gripas av de praktiska samhällsfrågorna. 1934 blev han ordförande i Fpu (Folkpartiets ungdomsförbund) och 1938 riksdagsman för Folkpartiet. Han var folkpartiledare 1944–1967. Efter att ha avslutat sin politiska karriär återvände Bertil Ohlin till nationalekonomin där han var aktiv ända till sin död i augusti 1979.

Internationell ekonomi

Efter att ha avlagt sin akademiska grundexamen vid Lunds universitet började Bertil Ohlin vid Handelshögskolan i Stockholm där han studerade för professor Eli F Heckscher. 1919 flyttade han över till Stockholms universitet där han studerade för professorerna Gustav Cassel och Gösta Bagge. Det synes sannolikt att Heckschers seminarier, vilka Ohlin deltog i under sina två år vid Handelshögskolan, betydde mycket för Ohlins starka intresse för internationell ekonomi och för utformningen av hans doktorsavhandling (1924) och hans berömda bok i utrikeshandelsteori som publicerades 1933. Seminarierna inspirerade också Ohlin till en av hans allra första vetenskapliga uppsatser. Denna uppsats var dock inom ett helt annat område än Ohlins senare arbeten. En debatt med Heckscher om de korrekta principerna för rätt tidpunkt att avverka skog resulterade i artikeln ”Till frågan om skogarnas omloppstid” publicerad i *Ekonomisk Tidskrift* 1921.¹ Samuelson [1976] visade att Ohlin med denna artikel gav ett bidrag till kapitalteorin och härledde vad som numera kallas Faustman-Ohlin-teoremet. Cassels inflytande var förmodligen av annan art än Heckschers – inte så mycket ämnet för forskningen eller innehållet i analysen. Cassels inflytande var snarare på valet av referensram för analysen. Cassel hade konstruerat sin berömda allmänna jämviktsmodell, och Ohlin lade ner stor möda på att formulera sina teorier inom ramen för en casseliansk allmän jämviktsmodell.

1919 publicerade Eli Heckscher artikeln ”Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen”. Denna artikel, och förmodligen tidigare seminariepresentationer, inspirerade Ohlin i hans arbete i internationell ekonomi. Ett arbete som 1933 resulterade i Ohlins magnum opus *Interregional and International Trade*. Av dedikationen i det exemplar av boken som Ohlin gav till Heckscher framgår att Ohlin påbörjade detta projekt 1921.

Ohlins licentiatavhandling (1922) innehöll material som senare kommit att kallas Heckscher-Ohlin-teoremet. Hans doktorsavhandling, *Handelns Teori*, från 1924 utvidgade denna analys. Detta innebär att kärnan av innehållet i *Interregional and International Trade* presenterades på svenska av Ohlin ca tio år före bokens publicering.

Vad är Ohlins huvudsakliga bidrag till internationell ekonomi? Ohlins skrifter innehåller en mängd värdefulla och insiktsfulla analyser av olika områden inom internationell ekonomi. Det är därför till viss del godtyckligt vilka bidrag som presenteras här. Vi har dock valt att beskriva tre viktiga bidrag: en omformulering av den rena utrikeshandelsteorin i allmän jämviktsform. Heckscher-Ohlin-teoremet, samt det s k transfer-problemet. Många anser förmodligen att Heckscher-Ohlin-teoremet är det viktigaste bidraget. Skall man döma av vad Ohlin skriver i sina appendix till *Interregional and International Trade*, ansåg han själv att omformulerandet av utrikeshandelsteorin till allmän jämviktsform var det viktigaste bidraget.

Omformulering av utrikeshandelsteorin

Alltifrån Ricardos dagar hade utrikeshandelsteorin huvudsakligen byggts på arbetsvärdeläran, med smärre utvidgningar. Teorin var också av partiell jämviktstyp. Ohlin hade studerat under Cassel och var väl införstådd i de interdependenser som existerar i ekonomin, såväl inom ett land (en region) som mellan länder (regioner). Ohlin var den som först gav en framställning av utrikeshandelsteorin

inom en allmän jämviktsram, där varupriserna inte endast bestäms från kostnadssidan utan också beror på efterfrågestrukturen.

För en ekonom som fått sin utbildning under de senaste 3–4 decennierna känns det naturligt att arbeta inom ramen för en allmän jämviktsmodell. På 1920-talet var det en prestation att formulera utrikeshandelsteorin i allmänjämviktstermer så väl som han gjorde. Denna omformulering av utrikeshandelsteorin bör nog ses som Ohlins viktigaste bidrag till internationell ekonomi.

Heckscher-Ohlin-teoremet

Det finns en stark samstämmighet bland nationalekonomer att en av de viktigaste anledningarna till utrikeshandel är att autarkirelativpriserna (relativpriserna i ett tänkt läge utan utrikeshandel) skiljer sig åt mellan länder. Men det finns ett flertal teorier varför autarkipriserna skiljer sig mellan länder. Skillnaderna kan t ex bero på olikheter i faktortillgångar, teknologi, skalekonomi samt preferenser. Hittills har skillnader i teknologi och faktortillgångar ägnats störst intresse.

Ricardos klassiska teori byggde på arbetsvärdeläran och antagandet att olika länder hade olika teknologi. I Ricardos berömda exempel är den nödvändiga arbetsinsatsen för att producera en enhet vin respektive tyg olika i England och Portugal. I England åtgår 120 arbetstimmar för att producera ett gallon vin och 100 arbetstimmar för en yard tyg, under det att motsvarande arbetsåtgång i Portugal är 80 respektive 90 timmar. I exemplet har Portugal en absolut kostnadsfördel i att producera såväl vin som tyg. England har dock en relativ kostnadsfördel i att producera tyg och Portugal en relativ kostnadsfördel i att producera vin. Skillnaderna i relativa arbetskostnader inducerar handel, där minst ett av de två länderna specialiserar sig helt på produktion av bara en av varorna.

Heckscher analyserade i sin artikel från 1919 hur skillna-

der i faktortillgångar kan orsaka skillnader i autarkirelativpriser. I denna artikel formulerade han vad som senare kommit att kallas Heckscher-Ohlin-teoremet. Detta teorem förekommer i en "svag" och en "stark" version. Enligt den svaga versionen tenderar ett land att exportera de varor vars relativpris skulle vara lågt om ingen handel förelåg. Enligt den starka versionen av teoremet tenderar ett land att exportera de varor som kräver en stor insats av de faktortillgångar som finns rikligt i landet, och importera varor som kräver en stor insats av knappa faktortillgångar. Heckscher studerade även under vilka förhållanden faktorpriserna skulle utjämnas mellan länder av utrikeshandeln och presterade ett nästan komplett bevis av faktorprisutjämnningsteoremet.

Heckscher formulerade den grundläggande idén att handelsmönstret kan orsakas av att de relativa faktortillgångarna skiljer sig åt mellan länder. Ohlins bidrag gäller således inte det grundläggande konceptet, utan snarare det faktum att han presenterade idén i allmän jämviktsform. Hans framställning utgör en fruktbar syntes av idéer han fått från sina lärare Heckscher och Cassel. Det kan även tilläggas att i Heckschers modell var skillnader i relativ faktortillgång nödvändig för handel. Ohlin påpekade att efterfrågeförhållanden kan göra en faktor knapp i den meningen att dess relativa autarkipris blir högt. Man kan således säga att Ohlin har formulerat den svaga versionen av Heckscher-Ohlin-teoremet.

Heckscher angav de villkor som måste gälla för att faktorpriserna skulle utjämnas mellan de handlande länderna. Ohlin opponerade mot Heckschers argument och menade att det i allmänhet endast skulle finnas en tendens till faktorprisutjämnning, men att faktorpriserna inte skulle bli helt utjämnade mellan länder. Senare studier har visat att de villkor som måste gälla för fullständig faktorprisutjämnning är mycket strikta. Från praktisk synpunkt syns det således som om Ohlins intuitiva argument innehåller en hel del sanning.

Transferproblemet

Efter första världskriget var Tyskland skyldigt att betala krigsskadestånd till framförallt Frankrike och Storbritannien. Tyskland var illa sargat av kriget och det fanns en allmän oro att Tyskland inte skulle kunna klara av att betala skadestånden. Keynes argumenterade i en artikel i *Economic Journal* 1929 att det inte var troligt att överföringen av reala resurser skulle fungera. Keynes menade att det var nödvändigt att Tyskland först genererade ett handelsöverskott för att en real transferering skulle vara möjlig, och ansåg det osannolikt att ett tillräckligt stort överskott skulle genereras.

I sin berömda debatt med Keynes anlade Ohlin ett helt annat synsätt på problemet. Enligt Ohlin skulle transfereeringen av köpkraft (säg tyska mark) ses som den igångsättande störningen i det ekonomiska systemet. Denna finansiella transaktion skulle generera en real transferering. Förutom att betona den finansiella transaktionen som den ursprungliga störningen pekade Ohlin även på en dittills negligerad anpassningsmekanism. Man hade tidigare diskuterat inkomsteffekter av en transferering, och hur dessa skulle påverka export och import, och att förändringar i växelkursen skulle påverka handelsbalansen. Ohlin påpekade även att en transferering av köpkraft från land A till land B skulle skifta efterfrågekurvorna för hemmamarknadsvärden och internationella varor i de två länderna. I land A skulle efterfrågekurvan för hemmamarknadsvärden skifta inåt, medförande en överföring av resurser från hemmamarknadsindustrin till exportvaruindustrin. I land B skulle det vara tvärtom. Om man tog detta i beaktande skulle man kunna vara mer optimistisk om transfereringsproblemet. Ohlins bidrag består således dels i att betona den finansiella transfereringen som en störning vilken genererar en real transferering, dels i att visa på en anpassningsmekanism som tidigare till stor del förbisetts.

Makroekonomi

Bertil Ohlin gav under 1930-talet viktiga bidrag till utvecklingen av sysselsättningsteorin. I vissa avseenden kan man säga att Ohlin, och andra svenska ekonomer som Erik Lindahl och Gunnar Myrdal, förebådade den keynesianska sysselsättningsteorin. Ohlin kom själv att ge gruppen namnet Stockholmsskolan. (Se *Ekonomisk Debatt* nr 4/87).

Ohlins första publicerade vetenskapliga artikel hade titeln "Kvantitetsteorien i den svenska litteraturen" (*Ekonomisk Tidskrift* 1919). Han var då 20 år gammal. Artikeln utgör en sammanfattning av 1700-talets och 1800-talets svenska diskussion kring prisstegringsproblemen. Den är mycket välskriven och vittnar både om stor beläsenhet, stor kunskap och mognad i nationalekonomi. Ohlin själv framstår som en nyanserad kvantitetsteoretiker. Han karaktäriserar också den (år 1919) moderna kvantitetsteorin på följande sätt: "Den moderna kvantitetsteori, som numera förfäktas af svenska nationalekonomer, är ingenting annat än en kombination af den enkla kvantitetsteorins grundsanningar med en teori för kreditmedlen och deras reglerande" (sid 145).

Ohlin skulle emellertid senare inta en mycket kritisk attityd till kvantitetsteorin. En anledning till detta kan ha varit att den representerade äldre tankegångar som det gällde att komma ifrån i samband med utvecklandet av sysselsättningsteorin under 1930-talet. Men viktigast var nog arvet från Knut Wicksell. De svenska ekonomerna var efter Wicksell vana att arbeta med endogen penningmängd. Penningmängden var delvis efterfrågebestämd och därmed bortföll den enkla kausala kopplingen mellan en ökad penningmängd och en stigande prisnivå.

Ohlin var också kritisk mot det mekaniska draget i penningteorin. Penningmängdens omloppshastighet var enligt Ohlin ingen konstant. Penningmängden var (om den ens kunde definieras på ett rimligt sätt) inte någon utifrån given storhet. Båda tenderade att anpassas till rörelsens behov.

Den wicksellska analysen av kvantitetsteorins transmissionsmekanism kom i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet att både kritiseras och vidareutvecklas av Erik Lindahl och Gunnar Myrdal. Myrdals bidrag är kanske mest känt därför att det var i detta som *ex ante* – *ex post*-terminologin introducerades. Som ett led i denna diskussion skrev Ohlin 1933 artikeln ”Till frågan om penningteoriens uppläggning” i *Ekonomisk Tidskrift*.

Det som gett artikeln berömmelse är att Ohlin här antyder att monetära störningar kan påverka inte bara prisnivå utan även inkomster och produktion kumulativt. På flera ställen i artikeln finns resonemang av primitiv multiplikatortyp. Ohlin understryker också att störningarna inte behöver komma från efterfrågan på kapitalvaror. Det är den totala efterfrågan (i förhållande till utbudet), investeringar och konsumtion, som är av betydelse. Det var inte ränta, eller prisnivå som i första hand koordinerade investeringar och sparande. I stället åstadkoms detta genom variationer i produktion och sysselsättning. Detta innebär *ex ante* att en konsumtionsökning (minskat sparande) slutgiltigt ej behöver leda till minskat sparande (sparparadoxen).

Ohlins artikel var en förberedelse för hans stora monografi från 1934, *Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet*, som var skriven inom ramen för 1927 års arbetslöshetsutredning. Även om Ohlins uppdrag huvudsakligen var praktiskt – att lägga fram recept mot den höga arbetslösheten – hade hans skrift stor vetenskaplig betydelse. I de två första kapitlen gav han en teoretisk bakgrund till den mer tillämpade analysen.

Ohlins bok innehåller i det väsentliga den keynesianska sysselsättningsteorin, men utvidgad till att omfatta en öppen ekonomi och med hänsyn tagen till att inte endast realproduktion och sysselsättning kommer att påverkas under expansionens/kontraktionens förlopp, utan även priser och löner. Ohlin har ett exempel på en multiplikatoranalys för en öppen ekonomi där han arbetar med en marginell

konsumtionsbenägenhet för inhemska varor och tjänster lika med 0,5. Ohlin följde dock endast expansionsprocessen i tre steg och analyserade inte dess slutliga jämviktsläge.

Ohlin kopplade vidare ihop multiplikatorn med acceleratoren i en diskussion av vad konjunkturcyklerna berodde på. Ingen av de båda komponenterna var visserligen ny vid den tiden. Kahn hade fört fram tanken om multiplikatorn i två berömda artiklar några år tidigare (Kahn [1931]) och acceleratoren som investeringsteori fördes för första gången fram av Clark 1917. Trots detta var Ohlins idé, att koppla ihop de båda komponenterna för att förklara svängningsrörelser i nationalinkomst och sysselsättning, ny och fruktbärande. Ohlins diskussion var emellertid verbal och icke-matematisk. Erik Lundberg skulle i sin avhandling 1937 med räkneexempel visa att den verkligen fungerade. Den slutliga matematiska analysen kom med Paul Samuelsons artikel från 1939.

I motsats till Keynes *General Theory* utgick Ohlin från att räntebildningen sker på fordringsmarknaderna, inte på "penning"-marknaden. Det var alltså fråga om *loanable funds* i stället för likviditetspreferensteori. Detta var en naturlig konsekvens av att arbeta i den wicksellska traditionen och har delvis samband med den kritiska attityden till kvantitetsteorin. Ansatsen hade emellertid den konsekvensen att analysen blev mindre aggregerad än den keynesianska och att kopplingen mellan räntebildning och transaktionsefterfrågan för kassor blev mindre tydlig. Ohlin skulle emellertid i en debatt med Keynes några år senare framhålla att det egentligen inte spelade någon roll hur man antog att räntebildningen skedde, på penning- eller fordringsmarknaderna, eftersom det var fråga om ett interdependent system.

Ohlins monografi ger i stora drag en översikt av de ekonomisk-politiska åtgärder mot arbetslöshet som kom att bli standardrecept under 1950- och 60-talen. Detta innebär att boken inte bjuder dagens läsare på några stora nyheter. För 50 år sedan var läget emellertid ett annat. Ohlins upp-

gift var både att utveckla den ekonomiska teorin i en ny riktning och att bryta med tidigare tänkande om sunda statsfinanser och sparandets roll i konjunkturutvecklingen.

Ohlin trodde inte att penningpolitiken skulle vara ett under djupa lågkonjunkturer effektivt medel mot arbetslöshet. Detta grundade han delvis på argument som ligger nära den keynesianska likviditetsfällan. Å andra sidan var Ohlin (och andra medlemmar av Stockholmsskolan) optimist när det gäller att höja sysselsättningen med expanderade statsfinanser (t ex med hjälp av beredskapsarbeten), även om de var lånefinansierade. Man trodde inte på att obligationsemissioner skulle ge någon allvarlig utträngningseffekt.

Det primära syftet med Ohlins bok från 1934 var inte att framlägga ny teori. Snarare var det fråga om att med utgångspunkt från på den tiden mycket avancerad ekonomisk teori analysera effekterna av olika ekonomisk-politiska åtgärder i syfte att minska arbetslösheten. Detta kom givetvis att prägla framställningen så att den blev mindre formell och mer praktisk-politisk inriktad. Oavsett detta hade emellertid Ohlins framställning vissa karaktäristika som har kommit att påverka den sentida värderingen av hans ansats.

Ohlin försökte hela tiden i sin diskussion skildra samspelet mellan olika marknader. Han hade stor förmåga att se interdependensen mellan olika skeenden. Detta innebar emellertid också att han sällan renodlade sina resonemang. Hans skrifter vimlar av intressanta iakttagelser som ofta inkräktar på uppmärksamheten och gör att en läsare inte alla gånger ser vad som är väsentligt och oväsentligt i framställningen.

Ohlin menade att så fort man kom in på mer komplicerade dynamiska problem var det nödvändigt att analysera speciella fall. Eftersom olika effekter kunde gå i olika riktning och eftersom reaktionshastigheterna betydde så mycket för det slutliga utfallet var det omöjligt att arbeta med generella modeller. Den bästa forskningsstrategin var i stället att utgå från konkreta och välspecifierade exempel. Detta var visserligen en pedagogisk metod i samband med

diskussioner av stabiliseringspolitiska problem. Samtidigt gjorde det att den teoretiska strukturen inte presenterades på ett effektivt sätt.

Ohlin och den keynesianska revolutionen

Ohlins monografi kom aldrig att översättas till engelska. Hade det blivit gjort är det möjligt att Keynes *General Theory* (som kom två år senare) inte skulle ha uppfattats som så ny och epokgörande. Keynes arbete fick emellertid ett nästan omedelbart genomslag i den vetenskapliga diskussionen. Året efter skrev Ohlin två stort upplagda artiklar i *Economic Journal* där han dels presenterade Stockholmskolan's sysselsättningsteori, dels diskuterade dess förhållande till den keynesianska makroteorin (Ohlin [1937]).

Ohlins artiklar kan intressant nog sägas vara de första som gav en doktrinhistorisk behandling av Stockholmsskolan. De kom att bli inledningen till en omfattande diskussion som pågår än. Den fråga som kanske framförallt har diskuterats är i vilket förhållande Stockholmsskolan stod till Keynes teori.

Man kan kortfattat belysa skillnaderna (där Keynes ansats sätts först) med ett antal punkter:

- Jämviktsteori kontra skildring av förlopp.
- Renodling och förenkling kontra nyansering och detaljrikedom.
- Fokusering på teori kontra ekonomisk-politisk tillämpning.

Ohlins artiklar från 1937 visade att Keynes teori inte var unik. Redan tidigare hade en grupp svenska ekonomer utvecklat liknande tankegångar. Ohlin var emellertid också kritisk till vissa delar av den keynesianska teorin. Det var enligt Ohlin ett stort problem att det var en jämviktsteori och att sysselsättning berodde på investeringsvolymen. Ohlin ansåg det inte vara realistiskt att analysera

sysselsättningsproblemet med jämviktsmodeller eftersom konjunkturcykeln i sig var ett dynamiskt förlopp. Man kunde inte heller vänta sig att de centrala relationerna och parametrarna (t ex den marginella konsumtionsbenägenheten) skulle vara stabila över tiden. Investeringsvolymen var vidare intet man kunde betrakta som givet utifrån, jämför Ohlins diskussion av accelerationsprincipen i monografin från 1934.

Ohlins kritik av Keynes och hans framhållande av den ringa originaliteten i Keynes sysselsättningsteori baserades antagligen delvis på en naturlig besvikelse. Ohlin menade att han och de andra svenska ekonomerna i Stockholmsskolan väsentligen hade utvecklat den teori som Keynes sedan skulle komma att få äran av. Stockholmsskolan hade enligt Ohlin både föregripit och i vissa avseenden kommit längre än Keynes. Det var dock Keynes *General Theory*, inte Stockholmsskolan, som skulle komma att dominera makroteoriens utveckling under flera årtionden. De svenska ekonomerna, med Ohlin som en av centralgestalterna, utförde emellertid under tidigt 1930-tal ett viktigt pionjärarbete som hade ett egenvärde. Att de sedan inte kom att sätta sin prägel på den följande teoriutvecklingen berodde delvis på grundläggande drag i deras ansats (t ex på att de inte arbetade med explicita lösningar av sina modeller), men också på det relativt triviala förhållandet att många av deras viktiga arbeten endast publicerades på svenska.

Bertil Ohlin som politiker

Det var naturligt att Ohlin som vetenskapsman skulle komma att bli allt mer intresserad av möjligheterna att tillämpa de nya konjunkturteoretiska idéerna på 1930-talets sysselsättningsproblem. Men Ohlin var också mycket tidigt socialt intresserad. Han skrev från början av 30-talet ledare i *Stockholms Tidningen* – ett ledande liberalt organ i Stockholm – samt tyngre artiklar i Svenska Handelsban-

kens tidskrift *Index*. I dessa tillämpade Ohlin landvinningarna inom sysselsättningsteorin på de aktuella arbetslöshetsproblemen. Men han tog också upp de sociala frågorna i ett vidare perspektiv. Ohlin kallade sig för socialliberal. Med det menade han ett starkt intresse för fördelningsfrågor, främst månade han om dem som hade det sämst ställt. Detta kombinerade han med en stark skepsis mot socialism, centralplanering och byråkrati. Politikern Ohlin var för marknadsekonomi med socialt förtecken. Han var på denna punkt kritisk mot socialdemokraterna som han tyckte i första hand kämpade för industriarbetarna, en medelklass, medan de som verkligen hade det svårt ("det glömda Sverige") negligerades. Under 30-talet stod emellertid Ohlin inte särskilt långt från socialdemokratin. Detta berodde på att sysselsättningsfrågan var central och då gick demarkationslinjen till höger om det liberala/fri-sinnade partiet som Ohlin stod nära.

I december 1934 blev han ordförande för Fpu (folkpartiets ungdomsförbund), på hösten 1938 riksdagsman för Folkpartiet. Som sådan kom han snabbt att bli en av de tunga medlemmarna av riksdagsgruppen. Han blev partiledare i september 1944 och tillika handelsminister fram till samlingsregeringens upplösning 9 månader senare. Han kvarstannade som partiledare för Folkpartiet fram till juni 1967.

Ohlin kom att spela en viktig opinionsbildande roll under 30-talet. Hans artiklar i *Stockholms Tidningen* fick en bred läsekrets. I och med partiledarskapet kom han emellertid att göra en historiskt betydelsefull insats.

Under andra världskriget hade Socialdemokraterna, Bondeförbundet, Folkpartiet och Högern bildat koalitionsregering. Av riksdagspartierna stod endast Kommunisterna utanför. I och med att kriget började närma sig slutet kom emellertid spänningarna mellan partierna åter att aktualiseras. Socialdemokraterna talade i "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" (27-punktsprogrammet) om en socialistisk skördetid efter kriget.

Ohlin kom snabbt att inta en tätposition i den borgerliga oppositionen mot socialiseringsplanerna. Man kan nog utan överdrift säga att det var p g a Ohlins kraftfulla opposition som det socialdemokratiska regeringspartiets tankar om socialisering och planhushållning tonades ner. Folkpartiet kom i andrakammarvalet 1948 att få ett mer än fördubblat antal mandat och Ohlin framstod som den klare oppositionsledaren.

Liksom under 30-talet betonade Ohlin kombinationen marknadsekonomi och socialt ansvarstagande. När det gällde sociala reformer fanns det knappast någon större skillnad mellan Folkpartiet och Socialdemokraterna. Däremot var åsiktsskillnaderna stora i frågan om marknadsekonomi kontra planhushållning. Man kan nog också säga att Ohlins egen tonvikt ändrats från 30-talet. Nu tryckte han starkare på marknadshushållning. Han menade att välståndet i första hand skulle komma de breda lagren till del genom ekonomisk tillväxt. Fördelningspolitikens möjligheter var mindre eftersom ett starkt progressivt skattesystem skulle ha negativa effekter på arbete och sparande och därigenom på tillväxten.

Sammanfattning

Bertil Ohlin var både vetenskapsman och politiker. Trots sina betydande vetenskapliga bidrag kan man konstatera att Ohlin ägnade större delen av sitt yrkesverksamma liv åt politiken. Utan tvivel är Ohlin en av de mest betydande och inflytelserika svenska politikerna under detta århundrade, trots att han huvudsakligen verkade i opposition. För svenskar i allmänhet är Ohlin inte främst ihågkommen för sina vetenskapliga bidrag, utan för sin politiska insats.

Ohlins utveckling av sysselsättningsteorin under 1930-talet utgjorde ett betydande bidrag. Det var dock Keynes som blev den viktigaste inspirationskällan för utvecklingen i makroekonomi. Som ekonom kommer Ohlin därför hu-

vudsakligen att bli ihågkommen för sina bidrag till internationell ekonomi; i första hand som den som omformulerade utrikeshandelsteorin till allmän jämviktsform, och den som, tillsammans med Eli Heckscher, utvecklade Heckscher-Ohlin-modellen, betonande vikten av relativa faktortillgångar för utrikeshandelns struktur. Hans bok *Interregional and International Trade* är fortfarande, nära 60 år efter dess publicering, ett standardverk som ofta refereras till i läroböcker och vetenskapliga artiklar.

Referenser

- Clark, J M, [1917], "Business Acceleration and the Law of Demand: A Technical Factor in Economic Cycles". *Journal of Political Economy*, Vol 25, s 217–235.
- Heckscher, Eli F, [1919], "Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen". *Ekonomisk Tidskrift*, Vol 21, s 497–512. Publicerad på engelska: "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income", i Ellis, H S & Metzler L A, (red) *Readings in the Theory of International Trade*. Blakiston, Philadelphia, [1949].
- Kahn, R F, [1931], "The Relation of Home Investment to Unemployment". *Economic Journal*, Vol 41, s 173–198.
- Keynes, J M, [1929], "The German Transfer Problem". *Economic Journal*, Vol 39 s 1–7.
- Keynes, J M, [1929], "The Reparation Problem: A Rejoinder". *Economic Journal*, Vol 39, s 179–182.
- Keynes, J M, [1936], *The General Theory of Employment Interest and Money* MacMillan, London.
- Lindahl, E, [1930], *Penningpolitikens Medel*. Förlagsaktiebolaget, Malmö.
- Lindahl, E, [1939], *Studies in the Theory of Money and Capital*. Georges Allen and Unwin, London.
- Lundberg, E, [1937], *Studies in the Theory of Economic Expansion*. P S King & Son Ltd, London.
- Löfgren, K-G, [1979], "Introduktion". *Ekonomisk Debatt*, Årg 7, nr 6.

- Myrdal, G, [1931], "Om Penningteoretisk Jämvikt". *Ekonomisk Tidskrift*, Vol 32, s 191–302.
- Myrdal, G, [1939], *Monetary Equilibrium*. William Hodge & Company Ltd, London.
- Ohlin, B, [1919], "Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen". *Ekonomisk Tidskrift*, Vol 21 s 45–81.
- Ohlin, B, [1921], "Till frågan om skogarnas omloppstid". *Ekonomisk Tidskrift*, Vol 22, s 89–113.
- Ohlin, B, [1924], *Handelns teori*. Centraltryckeriet, Stockholm.
- Ohlin, B, [1929], "The Reparation Problem: A Discussion". *Economic Journal*, Vol 39, s 172–178.
- Ohlin, B, [1929], "A Rejoinder from Professor Ohlin". *Economic Journal*, Vol 39, s 400–404.
- Ohlin, B, [1933], *Interregional and International Trade*. Harvard University Press: Cambridge.
- Ohlin, B, [1933], "Till frågan om penningteorins uppläggning". *Ekonomisk Tidskrift*, Vol 35, s 45–87.
- Ohlin, B, [1934], *Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet*, SOU 1934:12. Stockholm.
- Ohlin, B, [1937], "Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investment, I and II". *The Economic Journal*, Vol 47, March and June, s 53–69, 221–240.
- Ohlin, B, [1937], "Alternative Theories of the Rate of Interest". *Economic Journal* Vol 47, September, s 423–427. Vol 47.
- Samuelson, P, [1939], "Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration". *Review of Economic Statistics*, Vol 21, s 75–78.
- Samuelson, P, [1976], "Economics of Forestry in an Evolving Society". *Economic Inquiry*, Vol 14, s 466–492.

Noter

1. Artikeln finns omtryckt och försedd med en inledning av Karl-Gustaf Löfgren i *Ekonomisk Debatt* nr 6/79.

Assar Lindbeck och Mats Persson

Erik Lundberg

1907–1987

Erik Lundberg föddes 1907 i en familj med långa akademiska och intellektuella traditioner. Fadern var den välkände statistikern och försäkringsdirektören Filip Lundberg (1876–1965). Farfadern hade varit lektor i matematik i Uppsala men dött vid unga år några månader före Filips födelse. Filip Lundbergs mor tillhörde den kända ämbets- och lärdomssläkten Almquist, och genom henne kom således Erik Lundberg att bli släkt med författaren Carl Jonas Love Almquist. Det kan nämnas att det almqvistska arvet kan spåras på flera håll bland Stockholmskolornas nationalekonomer; även Dag Hammarskjölds mor var född Almquist.

”Fakta utan teori”

Under åren kring 1930 var de flesta av Stockholms nationalekonomer sysselsatta med ett stort projekt vid Socialvetenskapliga institutet vid Stockholms högskola. Under professor Gösta Bagges ledning gav man ut det stora verket *Wages, Cost of Living and National Income in Sweden 1860–1930*, ett projekt som i huvudsak finansierades med Rockefellerpengar och som skapade försörjning för en hel generation av begåvade unga ekonomer i början av deras karriär. Projektet var av renodlat deskriptiv karaktär. Man sökte inte förklara någonting eller pröva några mer eller mindre djupsinniga teorier; vad man strävade efter var helt enkelt att bygga upp en databas med historisk statistik.

Erik Lundbergs arbete under dessa år resulterade dels i den 600-sidiga volymen *Wages in Sweden, 1860–1930 Part One* (1933), som han under Bagges överinseende skrev tillsammans med Ingvar Svennilson, dels i licentiatavhandlingen ”Om begreppet ekonomisk jämvikt” (*Ekonomisk Tidskrift* 1930). Dessa två arbeten kan sägas peka framåt mot hans framtida forskargärning. *Wages in Sweden* får representera hans starka empiriska läggning och hans klara ovilja att binda sig för några bestämda och entydiga teoretiska konstruktioner – en inriktning som så småningom kom att alltmer dominera hans arbete och stundtals nästan ta sig uttryck i ”teorifientlighet”. Licentiatavhandlingen, å andra sidan, får då sägas representera hans starka teoretiska och analytiska begåvning, och pekar framåt mot doktorsavhandlingen från 1937 (se Henriksson [1987]).

Under åren 1931–1933 studerade Erik Lundberg i USA, där han bl a träffade den amerikanske ekonomen Wesley C Mitchell, grundaren av National Bureau of Economic Research, vars forskningsprogram har sammanfattats i slagordet: ”Measurement without theory”. Detta motto kan tolkas så att forskarens uppgift är att studera verkligheten utan de skygglappar som skapas av ett över-

drivet teoretiserande. USA-resan blev betydelsefull i flera avseenden, och kanske främst genom att den befäste Lundberg i hans syn på empirisk contra teoretisk forskning¹. Den kom också att få betydelse för hans doktorsavhandling, som, fastän den är rent teoretisk, påverkats av Mitchells syn på konjunkturcykeln.

Sekvensanalys

Doktorsavhandlingen, *Studies in the Theory of Economic Expansion*, blev färdig i december 1936, det vill säga ungefär nio månader efter det att Keynes' *General Theory* kom från trycket, och gjorde Erik Lundberg världsberömd. Medan Keynes i sin *General Theory* hade betraktat det ekonomiska systemet som *statiskt*, handlade Lundbergs bok om hur en makroekonomi utvecklas *över tiden*. Det viktiga bidraget ryms inom de sista åttio sidorna i boken; där finns de berömda räkneexempel ("gunghästar") som visar hur konjunkturcykler kan uppstå inom ramen för en keynesiansk teori som formulerats i termer av en "sekvensanalys", dvs i en dynamisk modell.

Studies in the Theory of Economic Expansion fick snabbt betydelse för den vetenskapliga diskussionen av konjunkturförloppet. Tidigare författare hade visserligen varit inne på tankar som liknade Lundbergs. Men ingen hade så övertygande visat, med konkreta räkneexempel, hur konjunkturcykler kunde uppstå. Senare författare kom att analysera de dynamiska frågeställningarna på ett analytiskt mer välformulerat sätt – man kan t ex nämna Harrods *Towards a Dynamic Economics* (1948) och Hicks' *A Contribution to the Trade Cycle* (1950) – men Erik Lundbergs bok framstod hela tiden som en viktig inspirationskälla, och det var symptomatiskt att en ny upplaga gavs ut 1955 av det amerikanska bokförlaget Kelley & Millman i dess serie *Reprints of Economics Classics*. Som en indikator på bokens betydelse kan man ta Joseph

Schumpeters vitsord i hans magistrala verk *History of Economic Analysis*:

"Erik Lundberg's *Studies in the Theory of Economic Expansion* (1937) appeared a year after Keynes's *General Theory*, took full account of the latter, and contains explicit acknowledgment of its 'stimulating influence'. But no work of this range and depth can, within a single year, be formed by an outside influence unless its author has arrived at somewhat similar conclusions by himself. In addition, Wicksell's influence is much more obvious than Keynes's, and Lundberg's work, both in methods and results, differs sufficiently from Keynes's to put his fundamental independence from the latter beyond doubt. Indeed, except for effectiveness of presentation, we might well speak of superiority, especially (but not only) because Lundberg tackled from the first the problem of sequence which had to be done for Keynes by followers.² (Schumpeter [1954] s 1173)

Ett av de tidigare resultaten av "gunghästkalkylerna" i avhandlingens nionde kapitel var att Harvardprofessorn Alvin Hansen gav en begåvad ung student med goda matematikkunskaper i uppgift att formalisera Lundbergs resonemang. Studenten, som var 23 år gammal, hette Paul Samuelson, och resultatet blev den berömda artikeln om interaktionen mellan multiplikatorn och acceleratoren som utgjorde Samuelsons internationella genombrott. (Samuelson [1939].) En intressant fråga i detta sammanhang är varför inte Lundberg själv gjorde denna formalisering. För att kunna beräkna de numeriska värden på konsumtion, nationalinkomst m m som han har i sina exempel måste han först ha formulerat de explicita ekvationerna. Samuelsons insats var att han genom strategiska förenklingar reducerade dessa ekvationer till en differensekvation som beskriver nationalinkomstens utveckling, löste denna och analyserade dess stabilitetsegenskaper. Detta är rent matematiskt ganska enkelt – när man väl har kommit på idén – och Lundberg själv hade faktiskt tagit två betyg i mate-

matik. Dessutom var hans far filosofie doktor, och hans bror filosofie licentiat, i statistik; bägge dessa visste mycket väl hur man löser linjära differensekvationer av andra graden. Historien pekar möjligen på en skillnad i forskningsfilosofi mellan två ekonomer. Samuelson drevs uppenbarligen av tanken att frilägga den grundläggande mekanismen; bakom de till synes komplicerade dynamiska sambanden måste det ligga en enkel, fundamental princip, som kanske kunde fångas i en klar och pedagogisk formel. Lundberg, däremot, nöjde sig med att illustrera olika förlopp; fanns det överhuvudtaget någon princip bakom den mångfald av dynamiska mönster som växte fram i räkneexemplen så var den förmodligen så komplicerad att det inte var någon idé att försöka frilägga den. Det var troligen en ovilja mot att göra de strategiska förenklingarna som fordras för att åstadkomma en utvecklingsbar – och undervisningsbar – teori, som här förhindrade Lundberg att ge ett *definitivt* bidrag, som kunde leva vidare som en självständig teori.

Konjunkturer och konflikter

Doktorsavhandlingen framstår idag inte bara som Erik Lundbergs viktigaste bidrag – den kom också att bli hans sista teoretiska arbete. 1937 knöts han som ledande ekonom till det nystartade Konjunkturinstitutet och utgav där *Konjunkturläget hösten 1937* som blev inledningen till KIs skriftserie. På KI, vars chef han blev 1946, utvecklade han de kalkyler över inflationsgap i ekonomin som kom att bli institutets kännemärke under slutet av 1940-talet. (Se Berg [1987])

Åren på KI blev dock långtifrån problemfria. Lundberg hade 1944 tilldelats professors namn och innehade från 1946 en personlig professur vid Stockholms högskola, och hans syn på KI som ett självständigt, akademiskt forskningsinstitut kom så småningom i konflikt med Kanslihusets syn på KI som ett finansministern underställt ämbets-

verk. Konflikten rörde delvis saker som låg direkt under KIs ansvarsområde, t ex olika inflationsprognoser. Men den vidgades snabbt till att handla om de mer principiella frågor som så livligt diskuterades under planhushållningsmotståndets år och Kanslihusets ekonomer tyckte att det blev alltmer betänkligt när chefen för ett statligt ämbetsverk framförde åsikter som kunde tolkas som politiska debattinlägg.³

Konflikten kulminerade 1953 i och med publiceringen av *Konjunkturer och ekonomisk politik*. Boken, i vilken Erik Lundberg samlat sina erfarenheter av och sina forskningar kring den ekonomiska politiken, väckte ett mycket stort uppseende. Den innebar, förutom de historiska återblickarna och det omfattande siffermaterialet, en skarp kritik av regeringens ekonomiska politik, och det är knappast förvånande att den försvårade Lundbergs ställning som chef för Konjunkturinstitutet.⁴ Även den akademiska debatten blev mycket livlig, och boken torde vara unik i det avseendet att ett helt nummer av *Ekonomisk Tidskrift* (nr 4 1953) ägnades åt en diskussion av dess fel och förtjänster.

När man idag, efter 35 år, läser *Konjunkturer och ekonomisk politik* finner man att den har bevarat förvånansvärt mycket av sin aktualitet. Boken har kanske blivit föråldrad i den meningen att den grundläggande keynesianska teori som ligger bakom många av de stabiliseringspolitiska resonemangen visat sig lida av allvarliga brister, men boken är samtidigt fylld av många skarpsynta observationer och insiktsfulla tankar som ständigt känns lika aktuella. Som ett exempel kan nämnas resonemanget om prisreglering och övervinster (s 490); i enlighet med Stockholmsskolans traditioner betonar Lundberg de dynamiska aspekterna:

”Den ekonomiska utvecklingens dynamik innebär, att det ständigt uppstår ”hål” i prisbildningen i form av vinster och vinstmöjligheter på grund av förändringar i efterfrågan och kostnadsförhållanden, tekniska innova-

tioner, nya betingelser för export och import osv. Dessa "hål" fylls igen därigenom att företag dirigerar om sin aktivitet och gör investeringar i avsikt att ta tillvara dessa vinstchanser. . . . Ser man dynamiken i det enskilda näringslivets expansion ur denna synpunkt, ter sig en mycket effektiv priskontroll som en fara. Om nämligen prisregleringen verkligen skulle lyckas att få till stånd en omedelbar eller mycket snabb anpassning av priserna till förändrade kostnadsförhållanden, så att det aldrig hinner uppstå övernormala vinster på olika punkter – eller ens förväntningar om sådana – ja då skulle visserligen ett jämviktskriterium för prisbildningen formellt uppfyllas, men den omriktning av produktion och investering som svarar häremot, skulle eventuellt inte komma till stånd."

Doktorsavhandlingen, med dess keynesianskt inspirerade ojämaviktsteori, betonade den fria marknadens makroekonomiska instabilitet. Konjunkturboken betonar däremot den ekonomiska politikens, och då i synnerhet finanspolitikens och regleringspolitikens, begränsningar och brister. Mellan dessa två ståndpunkter ligger en tidrymd av sexton år. Man kan säga att Erik Lundberg under dessa år utvecklades från en energisk och ekonomisk-politiskt optimistisk ung man till en medelålders skeptiker med förstahandserfarenheter av de politiska beslutsprocesserna och av praktisk ekonomisk politik.

Redan långt innan han lämnade Konjunkturinstitutet 1955 var Erik Lundberg verksam i den akademiska världen, först som professor vid Stockholms universitet fram till 1965 och därefter vid Handelshögskolan i Stockholm fram till pensioneringen 1974. När man försöker utvärdera hans insatser för den ekonomiska vetenskapen i Sverige kan man inte blunda för att hans verksamhet som akademisk lärare och handledare inte ledde till lika lysande resultat som hans egen forskning. Under sina sammanlagt 28 år som professor hade han endast ett fåtal egentliga elever, och av dessa var det ännu färre som efter erhållen doktors-

grad valde att fortsätta på den akademiska banan.

Detta har han gemensamt med de flesta av Stockholms skolans ledande män. De var genomgående mer intresserade av att ta en direkt och aktiv del i den ekonomiska politiken än att utbilda nya generationer av ekonomer. 1930-talet kännetecknades i hög utsträckning av en anda av social ingenjörskonst, inom såväl arkitekturen och samhällsplaneringen som inom vetenskapen, och den nya makroteorin utgjorde härvidlag inget undantag. Mot den bakgrunden är det knappast förvånande att många inom Stockholmskolan var utpräglade intelligensaristokrater. Hos Myrdal tog detta sig närmast uttryck i en "farbroderlig" övermänniskoattityd, medan den känsla av utvaldhets som lyser fram i t ex Dag Hammarskjölds *Vägmärken* är av ett mer komplicerat slag. Erik Lundbergs sunda förnuft, humor och självironi skyddade honom mot sådana överslag. Hans inställning till samhällsekonomin och de vetenskapliga problemen komplexitet var avgjort ödmjuk – men han fann likväl ofta ett stort nöje i att briljera med sin intellektuella rörlighet. För den som inte nära kände honom kunde hans ironi lätt uppfattas som spydighet, och hans vilja att ställa invanda föreställningar – även de egna – på huvudet som brist på egen övertygelse. Men detta var ett vilseledande intryck. Erik var en extremt vänlig, ja god, människa och hans liberala samhällssyn var grundmurad.

I vissa fall kom Eriks ironi att inte enbart drabba statsråd och generaldirektörer, utan även osäkra och oerfarna studerande, som inte alltid kände sig stärkta i sitt självförtroende i samvaron med den mäktige och berömde professorn. Man kan här inte utesluta möjligheten att Eriks uppträdande ytterst bottnade i en egen osäkerhet. I den 1969 publicerade minnesskriften om Filip Lundberg ger Erik en karakteristik av sin far som också kan uppfattas som ett porträtt av honom själv. (Grenholm [1969] s 66.)

"Fars skämtlynne kunde ibland och inte så sällan bli sarkastiskt och personligt sårande för den utsatte. Inte

av elakhet utan därför att Far blev ivrig att driva skämtet och hade föga sinne för att delinkventen kunde bli djupt sårad. Jag har själv bittra erfarenheter av Fars sarkastiska skämtlynne.”

Allokering och tillväxt

I *Konjunkturer och ekonomisk politik* spelade resonnementen om effektiviteten och marknadernas funktionssätt en stor roll. Bokens viktigaste bidrag var att den systematiskt diskuterade stabiliseringspolitikens allokeringseffekter – ett vid den tiden starkt försummat forskningsområde. Allokeringsproblemen kom alltmer att sysselsätta Erik Lundberg under den senare hälften av 1950-talet, och han fick rikliga tillfällen – bl a inom det 1948 bildade Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) – att diskutera näringslivets problem med företagare runt om i landet. Resultatet blev boken *Produktivitet och räntabilitet* (1961), som innehåller en exposé över den ekonomiska tillväxtens mekanismer. I synnerhet betonas spridningen i räntabilitet mellan olika företag, och boken diskuterar utförligt den ekonomiska tillväxt som inte beror på ökade insatser av kapital och arbete, utan på vad vi söker fånga under beteckningen teknisk utveckling – en faktor som Lundberg dekomponerade som starkt disaggregerade allokeringsvinster (i stor utsträckning *inom* företagen). Det är t ex i denna bok som den i litteraturen så välkända ”Horndaleffekten”, dvs det faktum att produktiviteten förbättras genom vad som i senare amerikansk litteratur kallas ”learning by doing”, först presenteras i ett nationalekonomiskt sammanhang.⁵

1968 publicerade Lundberg sitt mest ambitiösa arbete efter konjunkturboken, nämligen *Instability and Economic Growth*. Boken var en komparativ studie och innehöll en bred diskussion av tillväxtens karaktär, stabilitet och villkor i fjorton länder, med detaljerade studier av Eng-

land, Sverige, Nederländerna, Japan, USA och Kanada. Den var avsedd att bli något av ett *magnum opus*, och den fick ett tämligen positivt mottagande av den internationella forskarvärlden. Boken kom dock aldrig att få någon riktigt stor betydelse, och den blev troligen något av en besvikelse för sin författare. Man kan kanske säga att boken snabbt drabbades av den obsolens som på några års sikt tenderar att drabba alla empiriska arbeten som bygger på korta tidsserier över konjunktur- och tillväxtförlopp, såvda arbetena inte innehåller teoretiska eller metodologiska innovationer.

Frågeställningarna är mycket omfattande. Titeln syftar på en av dem, nämligen huruvida det finns något enkelt samband mellan instabilitet och tillväxt; slutsatsen är att sådana samband inte finns. De redovisade siffrorna ger exempel på alla tänkbara kombinationer av tillväxttakt och grad av instabilitet. En del tankar från *Produktivitet och räntabilitet* utvecklas, t ex diskussionen om hur kreditregleringar och dåligt fungerande kapitalmarknader kan låsa in resurser i improduktiva branscher. I diskussionen av de stabiliseringspolitiska erfarenheterna i Sverige kommer Lundberg med en slutsats som vi idag, med 1970-talets stabiliseringspolitiska fiasko i färskt minne, läser med fascination (s 256): "One conclusion from this discussion of the monetary and fiscal policy efforts in Sweden since around 1953 is that there has been only a limited success in reaching stabilization aims." Idag betraktar vi ju 1950-talet och första hälften av 1960-talet som den keynesianska stabiliseringspolitikens gyllene tid, när allt fungerade så fantastiskt bra. Men allting är förstås relativt, och Erik Lundberg hade 1968 *ännu* större krav på stabiliseringspolitiken, medan luttrade åttiotialister har förlorat mycket av dessa ambitioner. Men man ska också ha klart för sig att Lundberg räknade med att en mer framgångsrik stabiliseringspolitik skulle åstadkommas genom en *mindre* grad av interventioner och "fine tuning" än vad som verkligen varit fallet.

Vår ledande nationalekonom

Under större delen av efterkrigstiden kom Erik Lundberg att uppfattas som den främste företrädaren för svensk nationalekonomi. Som ordförande i International Economic Association (1968–71), som preses i Vetenskapsakademien (1973–76) och som ordförande i Nobelkommittén för ekonomi (1974–79) fyllde han med sällsynt fallenhet och finess också de många representativa uppgifter som föll på hans lott. Han åldrades med stil och värdighet, och han blev i stor utsträckning den svenska nationalekonomins ansikte utåt.

Samtidigt var han ständigt aktiv inom forskning och debatt. Hans ärlighet och integritet i denna debatt är värda att sättas upp som ideal också för kommande generationer av samhällsforskare. Som ledare för SNS Konjunkturråd (1974–82) kom han automatiskt att hamna i diskussionens centrum i december varje år, när Konjunkturrådets rapport publicerades. I efterhand kan man nog säga att han hade otur med tidsanpassningen. För ett nyinrättat konjunkturråd är det naturligtvis populärare att föreslå expansiva åtgärder än åtstramande, och idag kan man nog ställa sig tveksam till en del av de åtgärder som föreslogs vid 1970-talets mitt. (Se t ex Persson [1983] s 251 f.) Men det är lätt att vara efterklok; på den tiden förespråkade så gott som hela ekonomkåren en keynesiansk politik som idag delvis måste betecknas som naiv.

Erik Lundberg var hela sitt liv skeptisk mot de senaste teoretiska landvinningarna. Det var både en styrka och en svaghet hos honom. Svagheten blir idag tydligast när man läser hans mest ambitiösa skrifter. En enhetlig jämviktsteoretisk ram kan om inte annat tjäna som ett pedagogiskt hjälpmedel, en fast punkt att hänga upp framställningen på. Lundbergs böcker är ofta svårlästa; man saknar den röda tråden, och myllret av sakuppgifter ger ibland ett något rapsodiskt intryck.⁶ Styrkan i hans skeptiska inställning är naturligtvis att ett sådant hållningssätt medger stor flexibilitet

och en öppenhet för nya idéer. Erik Lundberg ägde i hög grad en sådan öppenhet, och det var helt naturligt att Nobelkommittén under hans ordförandeskap tilldelade Milton Friedman Nobelpriset 1976. Då hade den ekonomiska vetenskapen sedan något decennium slagit in på helt andra vägar än de Erik Lundberg var med och stakade ut på 1930-talet.

Referenser

- Berg, C, [1987], "Utvecklingen av de svenska bidragen till inflationsgapsanalysen", i *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*.
- Friedman, M, [1950], "Wesley C Mitchell as an Economic Theorist. *Journal of Political Economy*, vol 58, No 6.
- Grenholm, Å, [1969], *Filip Lundberg. Förgrundsman i svensk livförsäkring*. Svenska Livförsäkringsbolags Förening, Stockholm.
- Henriksson, R G H, [1987], "Towards the Accelerator-Multiplier Prototype". Uppsats presenterad vid The History of Economics Society Conference i Boston den 19–22 juni 1987 (stencil).
- Jonung, L, [1984], "Ekonomiska kriser förr och nu". *Ekonomisk Debatt*, Årg 12, nr 4.
- Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid*, [1987]. En jubileumsskrift under redaktionen av R G H Henriksson, Stockholm.
- Lewin, L, [1967], *Planhushållningsdebatten*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Lundberg, E, [1960], "Att begripa Keynes och förstå andra". *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 62, nr 3.
- Persson, M, [1983], "Feldstein om keynesianismen". *Ekonomisk Debatt*, Årg 11, nr 3.
- Samuelson, P A, [1939], "Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration". *The Review of Economics and Statistics*. May.
- Schumpeter, J A, [1954], *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, Oxford.
- Åselius, H J, [1957], "Järnhanteringens investeringar, deras finansiering och betydelse för produktion och produktivitet", *Jernkontorets Annaler*, Årg 141, nr 7.

Noter

1. För en redovisning av vad USA-åren innebar för honom, se hans bidrag i *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid* [1987].
2. Lundberg själv har försökt tona ner detta översvallande beröm genom att påpeka att Schumpeters "i mitt tycke överdrivna hyllning till min avhandling bottnar i någon sorts rivalitet till Keynes om att vara den tidens mest inflytelserika nationalekonom. Det måste ha berett Schumpeter ett visst nöje att på detta sätt använda en bok av en okänd ekonom i en avkrok av världen som redskap för att visa att doktrinhistoriskt sett behöver inte det väsentliga i "General Theory" uppfattas som något epokgörande nytt". Se Lundberg [1960] s 197.
3. Diskussionen kom att handla om många olika frågor och väckte tidtals ett mycket livligt intresse. En karakteristik av Lundbergs insatser i debatten om den nya sysselsättningspolitiken har getts av Leif Lewin [1967] s 371: "Mest ingående var den kritik, som Erik Lundberg framförde, och därmed startade ett lysande meningsutbyte mellan honom och Rehn. Mycket få replikskiften om den ekonomiska politiken har i så hög grad som detta utmärkts av stringenta problemställningar, konsekventa och orädda resonemang, ärlig vilja att förstå och klart redovisade politiska värderingar."
4. För en redogörelse för de konflikter som så småningom ledde till hans avgång, se *Konjunkturinstitutet* [1987].
5. Hjalmar Åselius, disponent vid Fagersta Järnverk, hade tidigare gjort denna tekniska observation. Se Åselius [1957], s 363.
6. För en diskussion av detta med anledning av böckerna från 1980-talet, se Jonung [1984].

Författarna

Sören Blomquist är professor i nationalekonomi vid Stockholms universitet. Han har under senare år bl a studerat progressiva skatters inverkan på individernas arbetsutbud.

Benny Carlson, fil dr, är verksam vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet. Hans forskningsintresse är doktrinhistoria och ekonomisk-politisk historia.

Erik Dahmén är professor emeritus i nationalekonomi med ekonomisk och social historia vid Handelshögskolan i Stockholm. Han är nu verksam i Skandinaviska Enskilda Banken och Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning vid Handelshögskolan. Hans forskning är inriktad på industriell utveckling, kreditväsen och ekonomisk-politisk historia.

Hugo Hegeland, tidigare professor i nationalekonomi vid Umeå universitet, är nu ledamot av riksdagen. Hans forskningsområde har varit doktrinhistoria och metodfrågor.

Rolf G H Henriksson, Ph D undervisar vid Nationalekonomiska institutionen, Stockholms universitet. Han forskar inom området doktrinhistoria, metodologi och historisk ekonomi.

Christina Jonung, fil lic, är studierektor vid Nationalekonomiska institutionen i Lund. Hon var tillsammans med Ann-Charlotte Ståhlberg redaktör för Ekonomisk Debatt 1987–88 och initierade då serien "Ekonomporträttet". Hennes forskning rör kvinnors ekonomiska situation.

Lars Jonung är professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Han har ägnat sig åt makroekonomi, ekonomisk-politisk historia och doktrinhistoria.

Assar Lindbeck, professor i internationell ekonomi, är chef för Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet. Hans forskning rör frågor kring inkomstfördelning, lönebildning, arbetslöshet och välfärdsstatens incitamentsproblem.

Johan Lönnroth, docent, är knuten till Nationalekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet. Hans forskning har främst avsett den politiska ekonomins historia.

Lars Magnusson, docent, är högskolelektor och forskare vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet samt vid Scasss. Han studerar för närvarande de institutionella förut-

sättningarna för det industriella genombrottet i Västeuropa.

Mats Persson är professor i nationalekonomi vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet. Hans forskning avser främst makroekonomi, ekonomisk politik och den offentliga sektorn.

Jan Petersson, fil dr, är högskolelektor och forskare vid Socialhögskolan, Lunds universitet. Hans forskning omfattar doktrinhistoria, arbetsmarknad- och socialpolitik.

Bo Sandelin, docent, är verksam vid Nationalekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet. Hans forskning har varit inriktad på bostadsekonomi, kapitalteori och doktrinhistoria.

Claes-Henric Siven är professor i nationalekonomi vid Stockholms universitet. Han har bedrivit forskning inom arbetsmarknads-, inflations- och arbetslöshetsteori.

Ann-Charlotte Ståhlberg är docent i nationalekonomi och verksam vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Hon var tillsammans med Christina Jonung redaktör för *Ekonomisk Debatt* 1987–88 och initierade då serien ”Ekonomporträttet”. Hennes forskning avser socialförsäkringarna.

Carl G. Uhr är professor vid Department of Economics, University of California, Riverside, USA. Han har bl a skrivit monografier över Knut Wicksell och David Davidson.

Eskil Wadensjö är professor i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Hans forskning rör arbetsmarknadsteori och arbetsmarknadspolitik.

Kapitlen i boken är redigerade och delvis omarbetade artiklar från följande nummer ur *Ekonomisk Debatt*:

Johan Risingh av Johan Lönnroth 5/87; Samuel von Pufendorf av Bo Sandelin 7/87; Anders Nordencrantz av Lars Magnusson 6/89; Pehr Niclas Christiernin av Mats Persson och Claes-Henric Siven 5/88; Carl Adolph Agardh av Eskil Wadensjö 2/87; Knut Wicksell av Lars Jonung 5/89; David Davidson av Carl G Uhr 4/89; Gustaf Steffen av Johan Lönnroth 3/89; Gustav Cassel av Benny Carlson 2/89; Eli Heckscher av Rolf Henriksson 8/79; Gösta Bagge av Eskil Wadensjö 7/88; Gustaf Åkerman av Hugo Hegeland 6/88; Erik Lindahl av Jan Petersson 7/89; Johan Åkerman av Erik Dahmén 6/87; Bertil Ohlin av Sören Blomquist och Claes-Henrik Siven 4/88 samt Erik Lundberg av Assar Lindbeck och Mats Persson 6/87.

Personregister

- Agardh, Carl Adolph 9, 73 ff
 Arvidsson, Guy 14, 255
- Bagge, Gösta 12ff, 166, 187ff, 228f, 231f, 258f, 274
- Beckman, Nicolaus 29
- Bellamy, Edward 125
- Bentzel, Ragnar 239
- Berch, Anders 8, 46, 48, 54, 64f
- Berch, Krister 64f
- Bernoulli, Daniel 55
- Björnstierna, Magnus 78
- Branting, Hjalmar 135f, 138
- Brisman, Sven 14, 109, 170f, 208
- Brock, Fritz 13
- Buchanan, James 99f, 260
- Bugge, Anna 93, 101f
- Böhm-Bawerk, Eugen von 98, 110f, 132, 153, 206
- Cairnes, John Elliot 223
- Cantillon, Richard 62
- Cassel, Gustav 9f, 13, 14, 73, 94, 109f, 115, 149ff, 166ff, 175, 187, 191, 258
- Cassel, Margit 13
- Christiernin, Pehr Niclas 8, 40f, 53ff
- Chydenius, Anders 42, 46, 49
- Clark, J B 206
- Cobb, Charles W 98
- Dahmén, Eric 255
- Danielsson, Axel 125, 138
- Davenant, Charles 46, 49
- Davidson, David 9f, 13, 14, 73, 93f, 107ff, 130, 166f, 187, 211, 227
- Douglas, Paul Howard 98
- Drysdale, George 92
- Eklöf, Kurt 239
- Engeström, Lars von 74
- Floderus, Mattias 70
- Frosterus, Henrik 64f
- Gide, Charles 131
- Grotius, Hugo 33, 48
- Hammar skjöld, Dag 11, 13, 196, 232f, 280
- Hansen, Bent 238
- Heckscher, Eli 9f, 13, 14, 23f, 41, 49, 104, 109f, 165ff, 187, 197, 200, 215, 231, 258ff
- Hedlund, S A 130, 134
- Hegeland, Hugo 255
- Hicks, John R 219, 229, 234, 275
- Hobbes, Thomas 48
- Hume, David 47ff, 53f, 62f
- Hutcheson, Francis 28, 47
- Höglund, Bengt 255
- Jevons, W S 126f
- Johansson, Alf 11, 13, 171, 196, 231
- Kahn, Richard 219
- Kant, Immanuel 66, 68
- Keynes, John Maynard 10, 12, 67, 144, 150, 160, 174f, 211f, 219, 232ff, 262, 267f

- Kock, Karin 11, 13, 229
 Knies, Karl G A 108, 110
 Kragh, Börje 239, 255
 Kryger, J F 46, 48
- Leffler, Johan 130
 Leijonhufvud, Axel 255
 Lindahl, Erik 11, 13, 14, 104,
 110, 187, 196, 200, 205, 210,
 219ff, 263f
 Ljungberg, C-E 77
 Locke, John 62
 Lundberg, Erik 11, 13, 14,
 104, 109, 150, 159, 196, 209,
 273ff
 Låstbohm, J 46
- Macdonald, Ramsey, 143f
 Malthus, Thomas 92, 109, 132
 Malebranche, Nicholas 46
 Malyne, Gérard 18
 Mandeville, Bernard 46, 48
 Marshall, Alfred 132, 153
 Marx, Karl 124, 128f, 138ff
 Meade, James 257
 Menger, Carl 110
 Mitchell, Wesley C 274
 Montesquieu, C L 48
 Montgomery, Arthur 14
 Morris, William 125
 Mun, Thomas 62, 68
 Musgrave, Richard A 226
 Mutén, Leif 239
 Myrdal, Gunnar 11, 14, 96,
 104, 110, 150, 152f, 187,
 196, 200, 226, 228, 231f,
 234, 263f, 280
- Nordencrantz, Anders 9 39ff,
 58f
- Ohlin, Bertil 11, 13f, 67, 104,
 110, 150, 159, 165, 171f,
 187, 196, 200, 207, 231,
 257ff
- Palander, Tord 13f
 Platon 34
 Pufendorf, Samuel von 9, 27ff,
 46, 48
- Raes, John 206
 Ricardo, David 111, 126, 132,
 158f
 Ricci, O 209
 Risingh, Johan 9, 15ff
 Robins, Lionel 223
 Robinson, Joan 219
 Rousseau, J J 48
 Runeberg, Edward 46
 Ruskin, John 125
- Salander, Eric 47
 Samuelson, Paul 165, 209,
 213, 226, 276
 Say, Jean-Baptiste 75, 80f
 Schmoller, Gustav 124, 130,
 150, 154
 Schneider, Erich 209
 Schultz, H 209
 Schumpeter, Joseph 50, 276
 Schwartz, Josua 29
 Silverstolpe, Gunnar 14
 Smith, Adam 28ff, 34f, 42,
 47ff, 55, 68, 79ff, 126, 132,
 138
 Sokrates 34
 Sombart, Werner 131
 Sommarin, Emil 14, 109, 223f
 Sundbärg, Gustav 131
 Sundbom, Ivar 14

- Swedenborg, Emanuel 63
 Svennilson, Ingvar 11, 14, 109,
 196, 236, 274
- Tegnér, Esaias 74ff
 Temple, Sir William 46
 Tinbergen, Jan 209
 Turvey, Ralph 238f
- Wagner, Adolph 124, 151, 154
 Walras, M E Leon 98, 150,
 152f
 Webb, Ursula 234f
 Weigel, Eberhard 28
 Werin, Lars 255
 Westergaard, Harald 130
- Wicksell, Knut 9f, 13f, 31, 73,
 91ff, 108ff, 113f 131, 152,
 156f, 166, 173, 187, 206,
 210f, 221, 223, 225, 227f,
 263f
- Wicksteed, Philip 126f
 Winstrup, Peder 29
- Ysander, Bengt-Christer 255
- Åberg, Carl-Johan 239f
 Åkerman, Gustaf 12ff, 205ff
 Åkerman, Johan 12ff, 205,
 212, 245ff
- Öhrvall, Hjalmar 90

Bildförteckning

Följande institutioner och fotografer har bidragit med illustrationer:

Johan Risingh

Titelsida ur: Itt Utthogh om kiöphandelen eller Commerciernen (1669). Tillhör Kungliga Biblioteket.

Samuel von Pufendorf

Målat av Carl Mörth 1735. Tillhör Svenska Porträttarkivet.

Anders Nordencrantz

Tillhör Svenska Porträttarkivet.

Pehr Niclas Christiernin

Titelsidan ur: Utdrag ur föreläsningar angående den i Svea rike upstigne Wexel-coursen. Tillhör Kungliga Biblioteket.

Carl Adolph Agardh

Målat av P. Lindhberg 1824. Tillhör Svenska Porträttarkivet.

Knut Wicksell

© Endis Bergström/BUS 1990.

David Davidsson

© Hans Johanson/BUS 1990.

Gustaf Steffen

Tillhör Kungliga Biblioteket.

Gustav Cassel

© Arne Cassel/BUS 1990.

Eli Heckscher

© Hanna Pauli/BUS 1990.

Gösta Bagge

© Arne Cassel/BUS 1990.

Gustaf Åkerman

Fotot tillhör familjen.

Erik Lindahl

Fotot tillhör familjen.

Johan Åkerman

Tillhör Kungliga Biblioteket.

Bertil Ohlin

© Fritiof Schöldt/BUS 1990.

Erik Lundberg

Foto: Svenskt Pressfoto A.B.

Svenska nationalekonomer har utövat ett betydande inflytande på debatt och politik i vårt land. Många av dem har också vunnit internationell berömmelse för sina vetenskapliga insatser, som Knut Wicksell, Gustav Cassel, Eli Heckscher, Bertil Ohlin, Gunnar Myrdal och Erik Lundberg. Andra, som var inflytelserika på sin tid, har numera fallit i glömska. Bland de äldsta, vetenskapens föregångare, finns Johan Risingh, den siste guvernören i den svenska kolonin i Delaware och den skandalomsusade Pehr Niclas Christiernin, professor i Uppsala under senare hälften av 1700-talet.

I boken porträtteras sexton svenska nationalekonomer av idag aktiva forskare, vilka också kommenterar relevansen av deras forskning för dagens ekonomiska teori och politik. Ekonomporträtten berättar inte bara om ekonomernas tankar utan också om det samhälle de verkat i och om dem själva som människor. Vi får här en levande bild av svenskt samhälle och ekonomisk debatt under 300 år.